

Politikerna på efterkälken

Karl-Henrik Pettersson

SNS Förlag

Jonny Wadensjö

Politikerna på efterkälken

Karl-Henrik Pettersson

SNS FÖRLAG

SNS FÖRLAG
Sköldungagatan 2
114 27 Stockholm
Telefon 08-23 25 20

- SNS Studieförbundet Näringsliv och Samhälle
(Center for Business and Policy Studies)
- SNS vill sprida kunskap om ekonomiska och sociala förhållanden samt vara ett obundet forum för öppet utbyte av idéer i ekonomiska och sociala frågor mellan personer i näringsliv, politik och offentlig förvaltning, intresseorganisationer, media, universitet och högskolor.
- SNS verkar genom forskning och utredningar, bokutgivning, seminarier och konferenser samt möten i lokala grupper i Sverige och utlandet. Verksamheten finansieras genom medlemsavgifter, företagsabonnemang, forskningsanslag, uppdragsarvoden och bokförsäljning.
- SNS är fristående i förhållande till politiska partier och intressegrupper, men har nära kontakt med universitet och högskolor samt motsvarande forskningsorganisationer i andra länder.
- SNS grundades 1948 som en oberoende sammanslutning av personer i näringslivet med intresse för samhällsfrågor. Organisationen har för närvarande 4 000 individuella medlemmar i 35 lokalgrupper (varav 5 i utlandet) samt ca 120 företagsabonnenter, däribland svenska börsbolag och banker, utlandsägda och kooperativa företag samt statliga företag och myndigheter.

Karl-Henrik Pettersson
Politikerna på efterkälken
1:a upplagan
1:a tryckningen
ISBN 91-7150-302-1

Omslag och typografi: Ingvar Bylund

© 1987 Karl-Henrik Pettersson och SNS Förlag
Kristianstads Boktryckeri AB 1987

Innehåll

Utgivarens förord 7

Författarens förord 8

1970-talets signum: En överdos av politik

1. En överdos av varvspolitik 11
Vinstinlåsningens politik 14
Det socialiserade risktagandets politik 16
2. Velfärdsstatens anda 21
Velfärdsstatsparadigmet 22
Politikens väsen 26
Politikens yttre ramar 30
Onda och goda cirklar 32

1980-talets signum: Politikerna på efterkälken

3. Den ekonomiska krisens inneboende vishet 37
Politikerna på efterkälken 40
Näringslivet bär de nya värderingarna 45
4. Varför kan vi numera tycka om en kapitalist? 51
Varför missgynnar vi nyskaparna? 55
Dags att ifrågasätta vinsten som målet framför andra 60
Dags att ifrågasätta ”den fulla sysselsättningen” 64

Framtiden: Lönebildningen är den svenska ekonomins Akilleshäls

5. Den svenska (reala) ekonomin är i yppersta form 71
Det finns mera utrymme för avreglering 74
Lönebildningen är den svenska ekonomins Akilleshäls 78

Framtiden: Den kraftfulla återhållsamheten

6. Det är inte *mindre* av handlingsfrihet politikerna
behöver nu 91
Vem försvarar vårt öppna landskap? 92
Vem lyssnar på vad den enskilda människan känner
och tycker? 98
Den kraftfulla återhållsamheten 101
- Efterskrift 111
- Litteratur i urval 113

Utgivarens förord

Mellan skål och vägg har de flesta företagsledare i detta land starka synpunkter på politikens utformning. Mer sällan ser vi försök från företagsledarhåll att systematisera åsikterna i skriftlig form. Och endast undantagsvis lyfter företagsledarnas ståndpunkter från det enskilda företags perspektiv till en sammanhängande syn på politikens roll i samhället.

Karl-Henrik Pettersson är en av våra få företagsledare som regelbundet deltar i samhällsdebatten. Med sin bakgrund i forskarcellen, kanslihusets korridorer och näringslivets styrelserum är han också väl skickad att göra detta. I denna bok låter han sina debattinlägg forma en personlig helhetssyn på politikens villkor och huvuduppgifter i framtidens samhälle.

Boken mynnar ut i en uppmaning till våra politiker att åter ta initiativet i samhällsutvecklingen. Den kan också ses som en utmaning till författarens kolleger i näringslivet att på ett genomtänkt och konstruktivt sätt söka påverka politikens innehåll.

Stockholm i mars 1987

Hans Tson Söderström

VD i SNS

Författarens förord

Det är nyordning i sikte. Orden i tiden speglar att något nytt är på gång: Kunskap. Kvalitet. Självtillit. Helhetssyn. De ersätter välfärdssamhällets stickord: Kapital. Storskalighet. Kollektiva lösningar. Fragmentering. Det är bakomliggande värderingsförskjutningar som styr utvecklingen mot det nya mer än något annat.

Politikerna har hamnat på efterkälken i den här utvecklingen. Att "politikerförakt" blivit ett inneord är ett bevis om något. Det bara uttrycker att människorna känner att politikerna alltför ofta och på alltför många områden prioriterar fel och har mist kontrollen över utvecklingen. Eller sagt på annat sätt: De gamla välkända ideologierna efter höger-vänsterskalan har blivit dåliga vägvisare och trubbiga instrument för att lösa den nya tidens politiska utmaningar. Välfärdsstaten, denna 1900-talspolitikens främsta skapelse, har blivit en dinosaurie, ett gigantiskt brobygge mellan politik och marknad, så överdimensionerat och stort att det t ex inte längre är möjligt att klart se skillnad på vad som är politikernas ansvar och vad som är marknadens och individens ansvar.

Politikerna måste återta initiativet i samhällsbygget. Det är en nödvändighet. Den tiden måste komma tillbaka då vi alla talar om politikerna och om det de gör med respekt och gillande. Det finns bara en väg att gå. Politikens innehåll, så starkt präglad i alla partier av välfärdsstatsandan, måste alldeles uppenbart radikalt ändras under de närmaste decennierna.

Boken har skrivits eftersom jag tycker att denna mera djupgående samhällsdebatt är satt på undantag i Sverige. Antingen genom att debatten förs av politiker med recepten redan skrivna. Eller genom att den alltför ofta blir kortsynt. Eller genom att den inte förs alls.

Det följande är ett försök att ge struktur åt det som jag tror håller på att ske. En del av materialet är tidigare publicerat, mest som krönikor i Affärsvärlden. Mycket är nyskrivet.

Göteborg i januari 1987

Karl-Henrik Pettersson

1970-talets signum

En överdos av politik

1.

Den svenska ekonomiska politiken gick in i 1970-talet med bindel för ögonen. Det vet vi alla idag. Det visste ingen då. Ingen politiker från något parti hade upptäckt att förutsättningarna för 1950-talets och det tidiga 1960-talets tillväxt i grunden höll på att ändras. Än mindre var det någon som insåg att den effektiva produktionsapparat som den svenska modellen hade skapat, redan då – vid ingången av 1970-talet – till stora delar var dömd till nedgång eller undergång. Den svenska modellens broiler-effekt hade givit så stora framgångar i materiell tillväxt under så lång tid att ingen egentligen såg vad som var på gång.

Den svenska modellen var på väg in i en återvändsgränd, egentligen därför att den var för effektiv i att locka marknadskrafterna till stordåd.

En överdos av varvspolitik

Uddevallavarvet var ett välskött företag. Det hade en produktionsapparat som var så effektiv som den bästa hos konkurrenterna. De produkter som tillverkades, stora fartyg för bulk- och oljelaster, gastankers etc, låg på en hög teknisk nivå. Kanske byggde Uddevallavarvet de bästa "OBO-carriers" som stod att finna på världsmarknaden. Det här gällde in i det sista.

Ändå var Uddevallavarvet i kris. Beslut om nedläggning tvingades fram på senhösten 1984. Det fanns en enkel förklaring – ingen köpte till acceptabla priser, till priser som ger vinst utan subvention, de fartyg som utvecklades och tillverkades.

Vad var det som hade gått snett? Vad var det som hade skapat denna paradox av effektivitet och kris hand i hand?

Varvsindustrin har under det senaste decenniet varit i debattfokus – men på ett ganska onyanserat och perspektivlöst sätt. Visst, det har varit lätt att finna mål för slagfärdig kritik både mot varvsledningar och politiker. Det har t o m gått att påvisa vad som tycks vara rena absurditeter i varvspolitiken, hur skattemedel har satsats på en verksamhet som i praktiken gjort hela samhället fattigare. "Fartygen har varit mindre värda än den oarbetade plåten" (Affärsvärlden). Analysen och slutsatserna kunde dessutom kryddas med övertygande siffror: Ca 20 miljarder av skattemedel hade satsats på varvsindustrin bara sedan 1976. Till detta kom utelöpande kreditgarantier som vid årsskiftet 1982/83 uppgick till 22 miljarder. Varvsindustrin hade fått ett statligt stöd långt större än vad andra stödbranscher hade givits. Om en varvsanställd under 1970-talet subventionerades med ca 300 000 kronor, fick den teko-anställda bara 20 000 kronor.

Recepten som skrevs ut av dessa kritiker var också enkla och ofta samstämmiga. Lägg ner de båda kvarstående nybyggnadsvarven! Uddevallavarvet och Kockums har ingen framtid! Som vanligt skjuter politikerna på ett obehagligt men ofrånkomligt beslut. Så gick resonemangen.

Kritikerna har fått rätt. Nedläggningsbesluten är fattade. Det är bara det att sättet att resonera har varit alltför förenklat och historielöst.

Det är ingen tvekan om att införandet av det s k fartygskreditgarantisystemet (en statlig borgen för att möjliggöra god finansiering av varvens kundkreditgivning) i början av 1960-talet gjor-

de att svensk varvsindustri under långa perioder hade världens mest gynnsamma finansieringssystem för båtköpare. Det innebar (givetvis i kombination med svensk teknik, effektivitet och leveranssäkerhet) att de svenska varven blev attraktiva för redarna. Det innebar också att produktionsapparaten byggdes ut i en omfattning som marknaden på egen hand inte skulle ha tillåtit. Ser vi på det i efterhand är det alldeles klart att de svenska varven fick en alldeles för stor kostym i termer av kapacitet och marknadsandelar. De fyra svenska storvarven tillhörde världens största varvsenheter. Tillsammans hade de under vissa perioder uppemot 10 % av världsmarknaden. När marknaden för tungt tanktonnage till följd av bl a oljekrisen minskade och så småningom helt försvann blev fallet stort för de företag, orter och regioner som berördes. Den krympning av den svenska varvsindustrin som har skett har också fått ske till höga ekonomiska och mänskliga kostnader. Eller sagt med andra ord – Uddevallavarvet hade, i allt väsentligt, den produktionsapparat det hade till följd av att politikerna under lång tid hade laborerat med främst villkoren på kreditmarknaden.

I detta konstaterande låg självklart ett starkt argument *mot* nedläggning. Politikerna hade att ta sitt ansvar. Men de som hade att fatta beslut, Uddevallavarvets styrelse och ägare, hade också övertygande argument *för* ett nedläggningsbeslut.

För det första tycktes varje seriös marknadsanalys tala för att tillverkningen av fartyg inom Uddevallavarvets marknadssegment var dömt att företagsekonomiskt misslyckas de närmaste åren. Fartygen kunde inte säljas till priser som täckte varvets självkostnad. Med hjälp av statliga subventioner kunde antagligen vissa fartyg avsättas på marknaden. Men risken var överhängande att många av fartygen så småningom ändå måste tas tillbaka, redarna kunde inte klara av räntor och amorteringar.

Det fanns ytterligare ett argument för nedläggning. Det är inte god arbetsmiljö att arbeta i ett företag vars produkter ingen vill ha eller vill betala fullt pris för. Alla människor är beroende av att arbeta med något som är meningsfullt och efterfrågat. Det hade av allt att döma blivit svårt att klara det villkoret i den svenska varvsindustrin, i varje fall de närmaste åren framöver.

Denna enkla analys leder till två relativt klara slutsatser:

Det skulle ha krävts fortsatt statligt stöd för att Uddevallavarvet skulle ha kunnat leva vidare. Uddevallavarvets vara eller icke-

vara blev alltså i sista hand återigen en politisk fråga. Regeringen tog ställning. Beslutet om nedläggning accepterades.

Den andra slutsatsen är långt viktigare.

De senaste decenniernas erfarenheter visar tydligt att vi kan manipulera främst kredit- och kapitalmarknaderna på ett sådant sätt att vi får en snabbare tillväxt än vad marknadskrafterna själva skulle ha åstadkommit. I kombination med andra statliga åtgärder som påverkar arbetsmarknaden, t ex en politik som får folk att flytta dit där jobben finns, kan effekterna bli ännu mer kraftfulla. Den svenska modellen är ett utmärkt exempel på hur en väl avvägd mix av påverkan på såväl kredit- som arbetsmarknaden påskyndar tillväxten.

Problemet ligger inte i att sådana ekonomisk-politiska åtgärder inte är effektiva. Tvärtom är de (den svenska varvsindustrin är kanske det bästa exemplet) mycket effektiva *under en period*. Problemet uppträder när förutsättningarna ändras. Det tycks som om vi, i ett sådant skede, tvingas att utnyttja den föråldrade modellen mycket längre än vad som skulle vara motiverat. Både berörda människor och berörda organisationer är indoktrinerade i ett synsätt som inte låter sig påverkas utan mycket drastiska exempel på att det gamla inte längre fungerar. När riksdagen 1971 på Krister Wickmans förslag beslöt om ett tak för fartygskreditgarantierna var det rätt tänkt. Men det var också ett beslut som varvschefer och fack politiskt hårdhänt, högljutt och samordnat protesterade mot och ville få bort när tiderna blev bättre 1972 och bra fartygsorder återigen kunde tecknas. Politikerna lät sig övertygas och taket togs bort i varvspropositionen 1973. Vi som arbetade med varvspolitik i början av 1970-talet insåg inte att det som var tänkt som en tjänst och ett handtag till svensk varvsindustri var en björntjänst.

Exemplet Uddevallavarvet hjälper oss att komma fram till slutsatsen att vi antagligen inte skall medverka till att blåsa upp produktionskapacitet och effektivitet i företagen genom statliga ingrepp i marknaden. Vi kan visserligen den vägen kortsiktigt, på sin höjd för något decennium, göra stora vinster. Men det tycks som om vi är oförmögna att slå till bromsarna och förändra modellen när tiden är inne för förändring.

Politikerna kan av allt att döma inte säga nej till att ge fortsatt stöd när tiden är mogen att säga nej, när det som varit samhälls-ekonomiskt helt riktigt övergår till att vara samhällsekonomiskt

helt fel. Denna politikernas oförmåga leder också till ett ifrågasättande av broiler-ekonomin.

Vinstinlåsningens politik

Den svenska modellen är ifrågasatt. Frihandeln, den solidariska lönepolitiken, den aktiva arbetsmarknadspolitiken, det socialiserade risktagandet – nästan alla komponenter har idag någon tung intressentgrupp som belackare.

Med ett enda undantag som det tycks. Vinstinlåsningens politik – detta att vinsten i allt väsentligt och mer än i något annat OECD-land stannar i det företag där den har uppstått – är det knappast någon utöver fackekonomernas krets som är kritisk mot.

Det är märkligt (men begripligt, som jag strax skall återkomma till). Vinstinlåsning efter svensk modell framstår vid närmare granskning idag som ett högst tveksamt allokeringsspolitiskt medel, raka motsatsen till vad det en gång har varit – ett ekonomiskt-politiskt instrument som på ett påtagligt sätt stärkte den svenska industrins konkurrenskraft.

Mycket gynnsamma avskrivningsregler, dubbelbeskattning av utdelningar, investeringsfondskonstruktioner med skatterabatter – sådana instrument och andra har gjort det rationellt och riktigt för ledning och ägare att låta så mycket som möjligt av vinsten stanna i företaget i stället för att som utdelning släppas ut på kapitalmarknaden.

Det är en modell som under vissa betingelser är mycket framgångsrik. När efterfrågan på det som tillverkas ständigt växer, när den produkt som man saluför är konkurrenskraftig till pris och kvalitet, när huvudregeln är ”investera-allt-vad-tygen-håller”, kort och gott i 1960-talets ljuva värld, ja, då är vinstinlåsningens politik en politik att välja och bejaka.

Men om tillväxten i världshandeln och BNP sviktar, om strukturomvandlingen i utbudet gör de produkter och tjänster vi tidigare har producerat mindre konkurrenskraftiga, om investeringar i radikalt ny teknik och nya organisationsformer blir alltmer nödvändiga – ja, då framstår vinstinlåsningens politik i mindre fördelaktig dager. Det var precis den verkligheten vi fick under

1970-talet – och som vi fortfarande lever med och har att räkna med för resten av 1980-talet.

Det finns två aspekter på vinstinlåsningens negativa effekter i dagens sammanhang:

För det första har vinstinlåsningen av allt att döma bidragit till att Sverige i slutet av 1970-talet satt tungt i företag och branscher som inte hade framtiden för sig – gruvindustrin, stålindustrin, delar av skogsindustrin, varvsindustrin etc. Gruv-, stål- och skogsindustrierna har t ex under så gott som hela efterkrigstiden tillsammans tagit en för varje år praktiskt taget oförändrad andel av de totala industriinvesteringarna i anspråk (ca 40 %). Också sysselsättningens andel har legat konstant – kring 25 %. Samtidigt har samma branschers andel av hela industrins förädlingsvärde sjunkit kraftigt. Det är ingenting annat än ett tecken på en gigantisk felallokering.

Stora företagsenheter, konglomerat, palatsteknologi etc är reella företeelser i förlängningen av en konsekvent vinstinlåsningspolitik. Den ger, när marknadsförutsättningarna finns på plats, alla storföretagets och stortechnologins fördelar – hög effektivitet och snabb materiell tillväxt. Men den får också, när marknaden permanent stagnerar eller försvinner, allvarliga följder för samhälls ekonomin med t ex stor kapitalförstöring, hög strukturarbetslöshet och utarmning av vissa orter eller hela regioner.

För det andra, och egentligen allvarligare, bidrar vinstinlåsningen i dagsläget till att vi får det svårare att ta oss ur krisen. Vinstinlåsningsens politik är inte särskilt vänlig mot entreprenörer, uppfinnare, småföretag och andra som ligger i början av sin karriär på marknaden. Och det är trots allt strukturomvandling den vägen – dvs med nya produkter och tjänster som så småningom värker fram till nya företag – som vi i ökad grad måste förlita oss till för att få ordning på den svenska ekonomin.

Vinstinlåsningsens politik var en dynamisk komponent i den svenska modellen under 1960-talet. Den betalade sig med materiell tillväxt och exportframgångar. Men vi tycks ha väntat för länge med att lägga om kurs. Det får vi sota för genom en delvis föråldrad industristruktur som krävt stora statliga transfereringar till företag, orter och regioner i gungning. Det får vi också betala genom att vi inte fullt ut får loss de nybildande krafterna i samhället.

Men varför har då ingen av de tongivande grupperingarna i

samhället slagit larm? Hur kommer det sig att vi behållit en resursfördelningsmodell som av allt att döma inte längre fungerar särskilt bra?

Svaret är ganska enkelt: Vinstinlåsningens politik har den förnämliga egenskapen att den syr ihop en maktpolitiskt mycket stark koalition av till vardags motstridiga intressenter. Företagsledare tycker vinstinlåsning är bra. Den skapar handlingsfrihet. Den värnar mer än något annat om det egna företagets överlevnad och expansion. Det lokala facket har samma uppfattning av samma skäl. Näringslivets organisationer tycker vinstinlåsning är bra av det uppenbara skälet att deras huvudmän, företagsledarna, tycker vinstinlåsningen är bra. SAP/LO tycker på samma sätt, dels därför att vinstinlåsning gynnar de starka, de stora och de som redan finns – en outtalad och tidvis (särskilt under 1960-talet) mycket framgångsrik socialdemokratisk näringspolitisk princip – dels därför att vinstinlåsning ger aktieägarna en andraplansroll och därmed fördelningspolitiken en progressiv framtoning.

Det är samtidigt fel att raljera med denna utveckling som inte bara är en modern variant av ”direktörernas revolution” utan en än mer kraftfull allians av etablerade, med företagsledning och fack hand i hand. Vinstinlåsningens politik har kort och gott medverkat till en obalans i intressentstrukturen med företagens teknokratier (ledning och fack) som vinnare och andra intressenter, främst aktieägarna, som förlorare. I sista änden är det självklart vi alla som förlorar, helt enkelt därför att vi med hjälp av vinstinlåsningens politik uppenbarligen ordnat vårt samhälle så att dess fulla potential inte utnyttjas.

Det socialiserade risktagandets politik

När ett svenskt företag går omkull är det, som ett genomsnitt, staten i skilda skepnader som svarar för 80-90 % av de direkta kostnader vilka följer med konkursen. Genom nedskrivningar av skattefordringar, genom nettoförluster på den s k lönegarantin (1984 kostade bara denna komponent skattebetalarna i storleksordningen 700 Mkr) och genom kreditförluster i den statliga låneverksamheten – utvecklingsfonderna, Sveriges Investerings-

bank, Norrlandsfonden etc – blir statens bidrag mycket stora, i synnerhet eftersom därtill kommer särskilda statliga insatser för vissa utsatta branscher, t ex för varvsindustrin. Vi har då inte ens nämnt alla indirekta kostnader som samhället får bära.

Vid sidan av staten är det de oprioriterade fordringsägarna, oftast en stor mängd underleverantörsföretag, som bär merparten av bördan. Aktieägarnas insats i sammanhanget är så gott som försumbar. Det gäller också för bankerna. Till för bara 2–3 år sedan har bankernas konstaterade förluster varit mycket måttliga, närmast försumbara sedda i relation till utlåningens omfattning och, än viktigare, till de buffertar som byggts upp för att möta kreditförluster.

Det finns ett allokeringsmässigt synsätt i grunden för denna det socialiserade risktagandets politik, kryddat med ett inslag av fördelningspolitik.

Under åtminstone tjugo års tid från början av 1960-talet sjönk trendmässigt den genomsnittliga kapitalavkastningen i näringslivet. Den centrala frågeställningen för politikerna har då blivit: Under vilka omständigheter är näringslivet berett att fatta investeringsbeslut, inklusive beslut om stora och riskfyllda projekt, trots att lönsamheten är svag och lönsamhetsutsikterna ständigt också är svaga? Under ett par decennier har vi, mer eller mindre medvetet, försökt att tackla detta dilemma. Framväxten av den direkta statliga låne- och garantigivningen skall t ex ses i det perspektivet. Med statliga ”mjuka” pengar har investeringslustan kittlats. Men när marknaderna försvinner och tiderna hårdnar på annat sätt, kommer bekymren och notan med kostnaderna för de felinvesteringar som blivit följden. Omsorgen om sysselsättningen och inkomsten för den enskilde har gjort att staten, t ex via lönegarantin, har fått bära stora struktureringsomkostnader.

Det här är *ett* exempel på det socialiserade risktagandets politik, det som har sin grund i allokeringspolitik och fördelningspolitik.

Det finns också en stabiliseringspolitisk aspekt på det socialiserade risktagandet. Om t ex förhandlingarna på Blasieholmen ger svensk industri för höga relativa löner har detta under 1970-talet på långt när inte fullt ut fått slå igenom i ”berättigad” utslagningstakt. De företagsekonomiska riskerna med ett kostnadsmässigt oförmånligt avtal på arbetsmarknaden har m a o i ökad grad absorberats av staten, inte minst under slutet av 1970-talet och

de första åren på 1980-talet. Och då främst via ett antal devalveringar.

Bakgrunden till denna utveckling är den arbetsfördelning mellan politiker och arbetsmarknadens parter som mejslades fram under 1950- och 1960-talen och som gällde fram till för några år sedan: Arbetsmarknadens parter fick på sin lott att bestämma det relativa kostnadsläget i den konkurrensutsatta sektorn (K-sektorn) genom den nivå löneökningarna gavs i förhållande till lönekostnadsökningarna i omvärlden. Det blev så bl a eftersom den allmänna inflationsutvecklingen i landet kopplades till omvärldens genom en fast växelkurs. Eftersom priserna i K-sektorn i stort sett, i varje fall under 1960-talet, följde inflationstakten i omvärlden, bestämdes genom denna ordning också vinst- och löneandelarna i K-sektorn. Staten, å andra sidan, tog på sin lott att garantera sysselsättningen.

Modellen fungerade en god bit in på 1970-talet utan synliga, allvarigare konsekvenser för samhällsekonomin. Vi fick visserligen – logiskt nog, eftersom modellen stärker arbetstagarparten i löneförhandlingarna – en trendmässigt sjunkande kapitalavkastning. Den värkte i sin tur ut i minskad sysselsättning i marknadssektorn. Den arbetskraft som frigjordes och tillkom kunde emellertid, i varje fall till mitten av 1970-talet, sugas upp av en expansiv offentlig sektor. Av olika skäl blev inte heller bytesbalansen något bekymmer.

Problemen kom under senare hälften av 1970-talet. Vi levde efter samma modell – verkningarna t o m förstärktes genom de mycket drastiska kostnadsökningarna 1974 och 1975. Det relativa kostnadsläget för K-sektorn försämrades spektakulärt. Sysselsättningsnedgången accentuerades samtidigt som den offentliga sektorns förmåga att suga upp arbetskraft försämrades, bl a till följd av finansieringssvårigheter manifesterade av ett framväxande budgetunderskott. Bytesbalansen började visa stora negativa saldon. Det relativa kostnadsläget kunde i den situationen bara återställas genom en aktiv valutakurspolitik. En rad devalveringar under senare delen av 1970-talet och fram till den senaste i oktober 1982 är de konkreta exemplen.

Det socialiserade risktagandets innebörd och konsekvenser framstår i det här perspektivet som mycket klara. I förhandlingarna på arbetsmarknaden vet arbetstagaren att staten i sista hand måste agera för att värna om sysselsättningen och bytesbalansen.

Ett ogynnsamt relativt kostnadsläge kommer i dagsläget att tvinga fram justeringar via en devalvering. Den insikten om politikernas tvingande situation har givetvis även arbetsgivarparten. De vet att politikerna måste se till att företagens lönsamhet och marknadsandelar inte på långa vägar får sig den knäck som det avtal de var med om att signera egentligen skulle ha motiverat.

Båda exemplen på det socialiserade risktagandets politik ger givetvis kortsiktigt positiva effekter på tillväxt och sysselsättning. De är goda uttryck för den broiler-inriktning som den svenska ekonomiska politiken fick under 1960-talet och som fanns med som en icke-ifrågasatt självklarhet under 1970-talets första år.

Efterklosheten har givetvis goda argument. Om aktieägarna, bankerna och andra kapitalleverantörer inte fullt ut får bära konsekvenserna av felaktiga investeringsbeslut, är sannolikheten stor att kapitalet investeras i projekt och företag som inte borde ha tilldelats något kapital. Det var precis det som hände. Varvsindustrin är bara ett exempel. Och på samma sätt med stabiliseringspolitiken. Den har via en expansiv efterfrågepolitik och/eller devalveringar dolt ansvaret för alltför höga reallöneökningar. Ackommodationspolitik "blåser upp" och konserverar en struktur som inte har marknaden för sig.

Politikernas benägenhet att via staten väsentligt reducera det risktagande som alltid är förknippat med företagandet har – antingen det gäller att dämpa effekterna av dåliga investeringsbeslut eller löneuppgörelser – gått för långt. Det socialiserade risktagandet har i själva verket blivit långt mera en samhällsekonomisk belastning än en tillgång. Det kan vi inse idag. Det gjorde få om ens någon i början av 1970-talet.

2.

Med facit i hand i mitten av 1980-talet blir 1970-talets politik svår att förstå och lätt att kritisera. Det är samtidigt en orättvis betraktelse. Politikerna agerade självklart rationellt med den kunskap, överblick och övertygelse som då fanns till hands.

Och det är detta politikernas "rationella" beteende som är intressant. Hur kom det sig att politikerna, inte bara i Sverige utan i snart sagt varje västland, under efterkrigstidens första decennier visade en så stor benägenhet att låta staten med regleringar blanda sig i marknadsmekanismerna? Hur kom det sig att den statligt ägda eller statligt kontrollerade delen av varu- och tjänsteproduktionen i de flesta västländer ökade under lång tid, inte minst under 1970-talet?

Välfärdsstatens anda

Det finns i ett avancerat industrisamhälle bara två tänkbara sätt att få ekonomin och samhället i stort att fungera, kort sagt bara två metoder att fördela knappa resurser på.

Antingen kan vi låta individen själv välja vilka varor och tjänster han vill köpa på en marknad och sedan via prisets signaler från marknadsplatsen i ett decentraliserat system låta företagen fatta beslut om vad som t ex skall tillverkas. Det är det som brukar kallas marknadsekonomi.

Eller vi kan låta honom representeras av politiker som i sin tur ser till att de varor och tjänster han vill ha kommer fram. Till viss del är valet av metod givet på förhand. Kollektiva varor, t ex försvar och rättsväsende, är det bara en politisk process som klarar av att få fram i erforderlig utsträckning. Men till kanske 80-90 % av samhällsproduktionen finns det en teoretisk frihet att välja metod. Antingen att låta köpare och säljare fritt gå ut på marknadsplatsen och göra upp, eller att administrativt fördela resurserna. Politiker och ekonomer i västvärlden har uppenbarligen valt sida beträffande dessa två fördelningsmetoder. Regleringarna har ökat i omfattning och näsvishet för varje år. Den icke-statliga produktionen har gradvis fått ge med sig.

Skall vi förstå varför antalet regleringar i den privatägda produktionen har ökat så kraftigt, måste vi särskilt granska den tongivande politikens innehåll och det politiska systemets spelregler och begränsningar. Detsamma gäller om vi vill förstå varför staten i allt högre grad tagit över produktionen av varor och tjänster vilka tidigare legat på privata händer. Det räcker inte med en ekonomisk analys, med vars hjälp vi kan konstatera marknadsimperfectioner och s k externaliteter och därmed tro oss veta var gränsen för politikernas intresse går. Den statliga inblandningen i näringslivet har gått långt utöver vad vi som ekonomer på en sådan grund skulle anse rätt och riktigt.

Min tes är att den statliga inblandningens omfattning och innehåll bestäms av ett komplicerat samspel av tre faktorer:

- Det "paradigm" vi använder oss av, dvs de grundläggande värderingar och modeller som dominerar den ekonomiska politiken över en viss period, oftast räknad i decennier. Merkantilism, laissez-faire, socialliberalism är exempel på paradigmer som har funnits. Välfärdsstaten är det paradigm vi nu har.

- Politikens väsen, dvs de karaktäristika som det politiska skendet har i ett demokratiskt, parlamentariskt system av västerländsk typ. Politikens uppenbara benägenhet att sätta producentintressen framför konsumentintressen är ett sådant kännetecken.
- Politikens begränsningar, dvs allt det som gör att politiker allt som oftast inte kan fatta de beslut som de så gärna skulle vilja fatta. De omutliga regler för beteendet som följer med det internationella beroendet kan vara ett exempel.

Välfärdsstatsparadigmet

Den s k svenska modellen formulerades idémässigt under första hälften av 1950-talet. Gradvis men ändå snabbt fick den praktisk betydelse. Liberaliseringen av handelspolitiken kom redan i början av 1950-talet – först togs importregleringarna bort, sedan började tullsänkningarna. Den solidariska lönepolitiken fick praktisk betydelse i förhandlingarna under 1950-talet. Under decenniets senare hälft började också en snabb uppbyggnad av den aktiva arbetsmarknadspolitikens instrument och resurser. Skattesystemet fick tidigt under efterkrigstiden en sådan utformning att den gynnade de expansiva och vinstrika företagen. Vinstinläsningens politik var ett uttryck för det. Till dessa fyra välkända element i den svenska modellen kan läggas det socialiserade risktagandets politik, mindre uppmärksammas under 1960-talet helt enkelt eftersom den då inte behövdes i någon nämnvärd utsträckning.

Det här var en, som jag tidigare antytt, medvetet tillväxtorienterad ekonomisk politik. Den förstärkte marknadskrafterna, inte försvagade dem. Milton Friedman har t o m med gillande betecknat den svenska modellen under 1960-talet som den mest kapitalistiska politik västvärlden kunde visa upp (förmodligen insåg han inte att en ekonomisk politik kan bli *för* kapitalistisk!). Frukterna kunde sköras som en stark ekonomisk tillväxt, särskilt under 1960-talet.

Det är ganska lätt att säga vilka förutsättningar som måste vara uppfyllda för att den svenska modellen *sedd med politikernas ögon* skall fungera utan invändning:

- Strukturuomvandlingen får inte ta "jättekliv" som då t ex sysselsättningen i mycket stora företag hotas, särskilt om de finns i sysselsättningssvaga orter och regioner.
- Vi måste på vissa områden ha kvar åtminstone så stor produktionskapacitet inom landet att vi kan klara försörjningen när det krisar till sig för nationen.
- Strukturuomvandlingen får inte heller leda till en så stark koncentration att effektivitetsförluster samhällsekonomiskt sett uppstår eller kan förväntas. Den risken finns i synnerhet på en del importskyddade områden.
- Vi måste självfallet hushålla med energi, råvaror, mark, luft och vatten.

Det som hände under 1970-talet var att just dessa förutsättningar nästan i samtliga avseenden tunnades ut. Strukturprocessen gick utanför den tillåtna ramen. När Götaverken hotades 1971 eller när Eriksberg stod inför betalningsinställelse och konkurs 1975 kunde politikerna inte bara rätt hänvisa till marknadskrafternas spel. Statliga stödåtgärder var *då* politiskt oundvikliga. För tekoindustrierna hade försörjningsberedskapsargumentet viss relevans. I varje fall fördes det fram med emfas från fack och bransch hand i hand. Cementindustrin var i praktiken monopoliserad, vilket statsmakterna, med goda argument, inte kunde tillåta utan en relativt långtgående insyn bl a i prissättningen. Den fysiska riksplaneringen och råvaruprövningen av skogsindustrins utbyggnader enligt § 136 a i byggnadslagen var exempel på andra näringspolitiska ingrepp som en följd av att marknadsekonomin av egen kraft kört alltför fort eller in på vägar som samhällsekonomiskt bedömdes leda fel.

Det är de tekniska och organisatoriska förutsättningarna för modern industriproduktion som ger förklaringen till dessa, det högutvecklade industrisamhällets "randproblem". Det gäller särskilt för den tunga industrin. Jakten på ökad effektivitet tvingar fram ägarkoncentration och storskalighet i produktionsapparaten. Kapaciteten byggs ut i mycket stora steg. Det kan i sig skapa problem som t ex för skogsindustrin som har ett begränsat råvaruutrymme att expandera inom. Det är exempel på den ena sidan av den tunga industrins problem, tillväxtens och framgångens problem. Den andra framträder när konjunkturen är svag och marknaden under lång tid sviktar – precis det som skedde under

senare hälften av 1970-talet. Det stora företags och den tunga teknologins trögrörlighet kommer till ytan, förstärkt av sjunkande lönsamhet och finansieringssvårigheter. Till sist blommar svårigheterna ut i akuta kriser som i Gränges och Uddeholm. ”De fasta kostnadernas tyranni” råder. Strukturprocessen har gått utanför ramen.

Den analysen skulle möjligen duga som svar på frågan, varför statsmakterna blandar sig i. Politikerna kunde uppenbarligen inte stillatigande acceptera att t ex stora företag med många anställda bara läggs ner och människorna abrupt ställs utan arbete. Men det är att stanna halvvägs i analysen. Det finns naturligtvis också ett skäl till varför vi en gång fått en kapitalintensiv, storskalig produktionsapparat inom t ex stålindustrin, till varför den svenska varvsindustrin byggdes ut till den under vissa perioder näst största varvskapaciteten i världen och till varför ägarkoncentrationen i näringslivet ständigt ökar. Orsakssambanden är komplicerade men åtminstone till betydande del är denna utveckling resultatet av politiskt medvetna vägval på hemmaplan, dvs resultat av den *svenska* modellen. Två sådana vägval har jag redan tidigare utförligt kommenterat – konsekvenserna av vinstinlåsningens politik och det socialiserade risktagandets politik.

Slutsatserna tål att upprepas. Vinstinlåsningens politik är antagligen samhällsekonomiskt till sin fördel i en starkt expansiv ekonomi, där huvudregeln för företaget är att investera ”för allt vad tygen håller”, och i synnerhet gäller detta om strukturförändringarna i efterfrågan inte är alltför häftiga. Men vi hade under 1970-talet inte längre 1950- och 1960-talens höga expansionstal i ekonomin. BNP-tillväxten hade inte bara i Sverige utan i hela OECD-blocket trendmässigt sjunkit under de gångna decennierna. Och ”de gamla vanliga branscherna”, basindustrierna, hade fått problem eftersom inte bara efterfrågesidan utan också utbudssidan i ett globalt perspektiv utmärktes av mycket stora förändringar.

På samma sätt med det socialiserade risktagandets politik. En ordning som innebär att det t ex för kredit- och kapitalmarknadens institutioner är mer eller mindre fullständigt säkert att placera kapital i företag (och det har det således med en lätt överdrift varit i Sverige under hela 1970-talet) medför att investeringarna i vissa företag och branscher blir för stora sett i marknadsperspektiv. Detta gäller i synnerhet om vi samtidigt, som vi gjort, lånat ut

kapital till under marknadspris. Men inte bara det. Den ordningen gynnar en kapitalintensiv produktion. Det är också en politik som är framgångsrik i en starkt expansiv ekonomi och marknad. Den situationen hade vi, som sagt, inte längre under 1970-talet. Då kom nackdelarna till ytan. Dels genom "de fasta kostnadernas tyranni" och dels genom de brister i resursfördelningen i samhället som mera allmänt följer med ett utbrett system för finansiering via mellanhandsinstitut, med utlåningsrätetakt för bankkreditgivning och med statlig kreditgivning på mjuka villkor.

Allt det här går också att uttrycka så att politikerna medverkat till att kapitalmarknaden fungerat sämre. Vi har i ökad grad under efterkrigstiden "låst in" vinster i de företag där överskotten genererats. Vi har på en annan del av kreditmarknaden genom ränteregleringar och billiga statliga pengar fått en "störning" av prisbildningen på kapitalet. Det har i sin tur gjort det rationellt för bankerna att inte ta risker. Konsekvensen har med all säkerhet blivit sämre allokering och tillväxt än vad som hade varit möjligt på marknadens egna villkor. Vi har dessutom genom ökad användning av statliga garantier effektivt tagit död på banksystemets vilja att uttala sig om den företagsekonomiska bärkraften i många projekt. Lovar staten att stå för sekinerna om projektet går fel, då är kreditbeslutet i banken en ren formalitet.

Bilden är densamma på arbetsmarknaden. Den solidariska lönepolitiken och den aktiva arbetsmarknadspolitikerna påverkar lönen resp rörligheten på arbetsmarknaden. Det som hände på arbetsmarknaden under främst 1970-talet var att priset – lönen – i ökad grad fjärmats från prestationen. Lönedifferentieringen, särskilt efter skatt, hade minskat drastiskt. Den utvecklingen blev följden av ett invecklat samspel mellan allt hårdare centralisering av lönebildningsprocessen, allt större låglönesatsningar och allt högre marginalskatter, allt kännetecken för 1970-talet. Samtidigt minskade rörligheten på arbetsmarknaden. När både pris och rörlighet blir allt stelare, då fungerar ingen marknad. Det ger utslag på arbetsmarknaden i högre arbetslöshet, ett ökat antal förtidspensioneringar, en permanentning av arbetsmarknadens B- och C-lag och ett brett spektrum av arbetsmarknadspolitiska åtgärder i övrigt. Det var precis det som skedde.

Vad som hände, sett i ett annat perspektiv, var således att politikerna i välfärdsstatens offensiva anda intervenerade på ka-

pitalmarknaden och arbetsmarknaden på ett sådant sätt att vi visserligen under en lång period har fått skörda mycket stora framgångar i materiellt hänseende, men också, som under 1970-talet när grundförutsättningarna för dessa modeller inte längre var på plats, fick betala med hårdhanta regleringar, frikostiga bidrag till nödlidande företag och branscher och statligt ägande av produktionen.

Paradigmet "välfärdsstat" har spelat ett spratt både åt höger och vänster. Det är tankeväckande att de statliga ingrepp som gjorts – och de har gjorts av socialdemokratiska regeringar – *inte* syftat till att förhindra eller försvåra marknadskrafterna. Tvärtom. Det är lika tankeväckande som att inte ens en offensiv, tillväxtorienterad och till synes marknadskonform näringspolitik i det långa loppet är framgångsrik. Allokering på andra villkor än dem marknaden själv bestämmer kostar förr eller senare mera än det smakar. Det är sensmoralen i analysen.

Politikens väsen

Nationalekonomer tycks vara oense om det mesta när det gäller recept för ekonomisk politik. Men inte om allt. Och i synnerhet inte om de grundläggande förutsättningarna för hur en marknadsekonomi skall fungera bra. Det går att visa att nästan alla nationalekonomer av facket anser att ökad frihandel är att föredra framför handelshinder. Eller att påverkan via incitament, t ex avgifter på miljöförstörande utsläpp, är bättre än påverkan via föreskrifter.

Ändå handlar politikerna tvärtemot. Vi är t ex på det hela taget på väg mot mer av protektionism, inte mindre. Och det på område efter område. Hur kommer det sig? Hur kan politiker år efter år gå emot vad som i sak anses rätt och riktigt och – vad som de förmodligen själva anser rätt och riktigt? Hur kan politikerna fortsätta med, vilket de bevisligen gör, att prioritera kort-siktiga och mindre viktiga beslut framför långsiktiga och mer djupgående? Eller med att inte så sällan gynna särintresset på allmänintressets bekostnad?

Det finns naturligtvis i politikernas ögon ett förnuftigt skäl till varför tullskydd kommer till, trots att nästan alla vet att nästan

alla i det långa loppet förlorar. Eller till att NCB inte tilläts gå i konkurs trots att konkursen sannolikt inte bara bättre än något annat tillvägagångssätt skulle sortera fram de långsiktigt livskraftiga enheterna i koncernen, utan också bättre trygga sysselsättningen.

Det måste finnas en politikernas rationalitet i det som andra, experter men också i växande rad gemene man, allt oftare tycker är irrationalitet. Det är denna politikernas egen logik vi måste få ökad inblick i för att riktigt förstå varför vi formar det samhälle vi gör, varför politisk handlingskraft och målmedvetenhet tycks försvinna när den som bäst behövs i kristid. Eller varför vi inte får det politiska nytänkande som vi nu behöver mycket av.

Problemet är generellt. Politikens nyckfullhet finner vi över hela fältet av statliga ingrepp eller brist på ingrepp.

”Politiker är företagare som handlar i röster på samma sätt som en oljehandlare handlar i olja.” Den som uttryckt sig så är Joseph Schumpeter – och i den drastiska formuleringen sammanfattade han sin syn på politiker och på det politiska systemet. Han skrev detta någon gång under slutet av 1930-talet och förebådade, där som på så många andra områden, en debatt som bredare skulle komma till ytan flera decennier senare. Idag förs i England och USA en intensiv diskussion kring politikernas sätt att fungera, centrerad kring vad som kan kallas ”politikernas marknad”, ibland kring vad som brukar kallas public choice-skolan. James Buchanan, Gordon Tullock, Anthony Downs, Samuel Brittan är några av dem som har bidragit till den debatten. Det är fascinerande tankar som förs fram. De ger då och då svaret på de paradoxer som politik inte så sällan kännetecknas av. Det tycks till vara en ganska allmän uppfattning att ett representativt system av västerländsk modell bl a innebär att *politikerna är mera benägna att lyssna till producentintressen än konsumentintressen.*

Det kanske förvånar. Men både eftertanke och praktisk erfarenhet bekräftar. Vem har frågat den svenska klädkonsumenten om han vill avstå från möjligheten att köpa billigare kläder än vad han nu kan göra? Äldrestödet, kvotering av lågprisimporten och många andra instrument för att stödja den svenska teko-produktionen har inte, för att uttrycka det milt, kommit till därför att breda konsumentintressen föredrar svenska varor framför importerade. Det har i stället blivit så därför att en mäktig och

svåremotståndlig koalition av sårintressen – främst teko-industriernas branschorganisationer, Beklädnadsarbetarförbundet och ÖCB – har använt hela raden av argument – sysselsättning, utrikeshandeln, försörjningsberedskapen – för att övertyga politikerna om stora och kostsamma satsningar. Och de har lyckats. På politikernas marknad var priset i röster för att säga nej till dessa sårintressen för högt. Den politiska revenyn – flera röster – var mätbar och koncentrerad. Det kunde, givetvis outtalat, handla om någonting så konkret som ett mandat mer eller mindre från Älvsborgs län. Den samhällsekonomiska kostnaden för det mandatet – dyrare kläder, lägre effektivitet etc – var utspridd på många och låg långt fram i tiden och orsakssammanhangen var höljda i dunkel.

Detta särdrag går att generalisera till vårt politiska systems benågenhet att inte så sällan sätta *sårintresset framför allmänintresset*. Det gäller inte minst i tider av kris och press mot strukturförändringar. *Alla* etablerade intressen ställer sig på samma sida i en ansträngning som givetvis har ett vällovligt syfte (nästan alltid att värna om sysselsättningen), men som får betalas med högt pris av medborgaren som konsument eller via skattsedeln. Priset blir nämligen högt eftersom normalt motstridiga intressen nu alla sitter i samma båt. Det är möjligt att dessa tendenser till ”övergrepp” från de etablerade – tendenser som ännu inte är särskilt starkt utvecklade – kan innehålla en grogrund för framtida bred kritik mot demokratin.

Spelreglerna på politikernas marknad får också andra följder, t ex en *oförmåga att selektera*. Det var inte politiskt genomförbart att under det sk moratoriet för skogsindustrin (en av politikerna i början av 1970-talet genom lagstiftning påtvingad återhållsamhet i utbyggnaden av den svenska skogsindustrin) välja mellan alternativa utbyggnadsprojekt. Konsekvensen blev att *alla* ansökningar lämnades utan åtgärd. Det är svårt eller omöjligt för en regering att gynna ett företag men inte ett annat med ett tillstånd, att ge t ex Fiskeby möjlighet att bygga ut massakapaciteten men inte Södra Skogsågarna med lika goda argument. Den svårighet att välja mellan svårskiljbara alternativ är också den ett uttryck för sårintressets maktposition i politiken. Likvärdiga alternativ tar ibland ut varandra och kan ge handlingsförlamning som följd.

En oförmåga att prioritera fram de svåra samhällsproblemen

är också en del av politikens väsen. "Hårda problem", t ex brist på kapital för industrins tekniska utveckling, har lättare att få politiskt gehör än "mjuka problem", t ex en dålig samhällsattmosfär för tekniskt nydanande. Att få regering och riksdag att medverka till att Styrelsen för Teknisk Utveckling får ytterligare 50 eller 100 miljoner att arbeta med kan vara lätt. Att få politikernas medverkan i att skapa en sådan miljö av kreativitet, företagsamhet och riskbenägenhet i samhället att den blommar ut i nya företag och produkter är långt mera komplicerat. Avgränsade problem, där mera pengar är den viktigaste åtgärden, leder snabbare och smidigare till politisk handling än mera svårgripbara frågeställningar. Skickligt genomförd lobbying kan snedvrida prioriteringen men inte i den omfattning som den enkla debatten ibland målar upp.

Det politiska klimatet och den politiska traditionen betyder mera än vi tror. Det är uppenbart att den franska benägenheten att låta myndigheterna hårdhänt ingripa i industrins utveckling har sina rötter århundraden tillbaka i bl a Colberts merkantilistiska politik. Och att den västtyska modellen att ofta låta de privata bankerna bli kraftfulla pådrivare i industrins strukturomvandling, något av statsmakternas förlängda arm, också den är en tradition som går långt tillbaka i tiden. Det finns något som kan kallas politisk kultur. Den sätter upp gränser för politikerna.

Det är värdefullt för en industriminister att kunna säga att regeringen har ingripit och räddat det och det företaget. *En politiker behöver politik* för att vara i fokus och överleva. Konkreta politiska åtgärder som märks och kan förstås av många är en livsnödvändighet för politiker och politiska partier. Selektiva statliga insatser, helst på områden där sysselsättningen är hotad, har uppfyllt alla tänkbara sådana krav, inte minst under 1970-talet. Det var ingen tillfällighet att Nils G. Åsling öppnade akutmottagning på vid gavel 1977.

Praktisk politik på det ekonomiska området formas nu inte bara av dessa två förhållanden — av den ekonomisk-politiska grundsyn, det paradigm, som har makten och av det vi nu diskuterat, politikens väsen. Den formas i hög grad också av ett tredje element, politikens yttre ramar. Den ekonomiska och institutionella verkligheten ställer helt enkelt upp snäva restriktioner för politiken och politikerna.

Politikens yttre ramar

Det internationella beroendet utgör den mest uppenbara restriktionen. Ambitionsnivån hos näringspolitiken, liksom givetvis den ekonomiska politiken i stort, bestäms i hög grad av att de högutvecklade marknadsekonomierna är ekonomiskt, tekniskt, kulturellt och i andra avseenden starkt integrerade med varandra. Dessa mångtrådiga beroendeförhållanden över gränserna bestämmer strukturomvandlingens takt och inriktning i långt högre grad än vi kanske föreställer oss. Det hade inte funnits någon svensk näringspolitik som hade kunnat rädda Emmaboda Glasverk från den "kreativa destruktion" som Pilkingtons sk float-teknik svarade för. Den gick under 1960- och 1970-talen som en epidemi över västvärlden med utslagna företag och snabb strukturomvandling som följd. En sådan utveckling låter sig inte rubbas av näringspolitiska ambitioner i ett enskilt land. Självklart innebär t ex EG-avtalet och GATT-överenskommelsen inskränkningar i handlingsfriheten för de svenska politikerna. Den häftiga reaktionen från EG när den svenska regeringen med handelspolitiska medel försökte värna om den svenska skoindustrin för ett antal år sedan kan vara ett exempel.

Det finns *institutionella begränsningar* också av annan natur. Förbundsprincipen på det fackliga området och branschorganisationernas uppbyggnad är förhållanden som indirekt påverkar vilka politiska beslut som skall prioriteras, antagligen mera än vad som har uppmärksamrats. Den administrativa apparaten, särskilt det kanslihus-byråkratiska systemets egna vilja och låsningar, påverkar – självklart helt regelvidrigt – politikens innehåll.

Det som Marcus Wallenberg d.ä. kallade "*de ekonomiska naturlagarna*" sätter gränser för det politiskt genomförbara. I en marknadsekonomi kan staten endast med indirekta medel påverka så avgörande frågor som när och med vilken inriktning investeringarna skall göras, vilken omfattning och lokalisering produktionen skall ha liksom givetvis vid vilken tidpunkt ett företag skall läggas ner. De ekonomiska naturlagarna glöms inte så sällan bort av politikerna. "Vi skall bestämma oss för hur stor teko-industri vi skall ha" är en sådan politisk viljeyttring som bara blir ord. Eller, än värre, som blir ett politiskt beslut, så småningom kantat med misslyckande och frustration i genomförandet, för så fungerar "*de ekonomiska naturlagarna*".

Bristen på aktuellt och relevant beslutsunderlag är en annan faktor som påverkar. Politiker ogillar att i efterhand kunna bindas till felaktiga beslut. Den risken är uppenbar, inte minst på näringspolitikens område. Beslutsunderlagets kvalitet är därmed en viktig, men föga uppmärksammas begränsning i politikernas handlingsutrymme.

Politikerna gör vad de kan göra – denna begränsning förbises ofta men den har stor praktisk betydelse. Den nuvarande kapitalinkomstbeskattningen bygger på att olika principer tillämpas för olika typer av kapitalinkomster. Inkomst av villaboende grundas på en schablon som i praktiken är en realräntebeskattning, ränta på banksparande däremot inkomstbeskattas i sin helhet. Inkomst av kapital i konst, ädelmetaller etc beskattas inte alls. Skillnaderna är givetvis inte resultatet av några subtila fördelningspolitiska överväganden. Politikerna gör helt enkelt det de *kan* göra.

Statsfinansiella restriktioner kan med rätta åberopas i vissa situationer, särskilt när det gäller generellt verkande åtgärder. Argumentet är inte lika starkt när det gäller selektiva näringspolitiska insatser. Inkomstöverföringar till industrisektorn är mycket måttliga jämfört med andra transfereringar. Det intrycket får man inte alltid av den politiska debatten. Men sanningen är den att under t ex åren 1977, 1978 och 1979 betalades det ut ca 8,5 miljarder kronor i bidrag till svenska industriföretag. Under samma treårsperiod torde subventionerna till bostadssektorn ha uppgått till i storleksordningen 30 miljarder kronor!

Listan kan göras längre. Den parlamentariska situationen kan innebära inskränkning i handlingsfriheten. En svag parlamentarisk majoritet leder till den breda vägens propositioner. Jämviktsriksdagen i början av 1970-talet är ett utmärkt exempel.

Det är alltså i skärningslinjen mellan dessa tre element – ”välfärdsstatsmodellen” med sin positiva attityd till statlig inblandning, demokratins spelregler som uppenbarligen gör ett rationellt handlande svårt och som förklarar en del av de anakronismer som politiker allt som oftast bidrar till att skapa (i synnerhet när tillväxten i ekonomin sviktar som under 1970-talet) och, till sist, politikens yttre ramar som i ett öppet samhälle av västerländsk typ med åren alltmer tycks snäva in handlingsfriheten – det är i denna skärningslinje som det *praktiska* innehållet i politiken, de statliga ingreppen och åtgärdernas konkreta utseende formas.

Men *en* ingrediens i analysen saknas.

Onda och goda cirklar

Politiska beslut grundas för det mesta, det måste vi erkänna, på ett alltför snävt underlag. En oförmåga att se totalbilden och bieffekterna av de åtgärder som initieras är mera vanlig än ovanlig, i sin tur ofta följden av en blandning av tidspress, okända eller oväntade orsakssamband och organisatorisk uppsplittring av beslutsprocessen (t ex uppdelningen i fackdepartement utan verklig samordning). Dessutom är det så att de negativa, oplanerade följdverkningarna för det mesta inte blir synbara förrän långt fram i tiden förstärkta med andra åtgärder, okända när det första steget togs. Att då och då duscha några få arbetslöshetsöar med arbetsmarknadspolitiska åtgärder, som det var tänkt och som vi i stort sett gjorde fram till slutet av 1960-talet, har säkerligen samhällsekonomiskt mer på plussidan än på minussidan. Men att försöka duscha hela "kontinenter" av nödlidande branscher och företag, som vi särskilt i slutet av 1970-talet gav oss in på, är lika säkert samhällsekonomiskt *fel*. De oönskade konsekvenserna blir stora och okontrollerade. De skapar behov av nya statliga initiativ. *En självstyrd upptrappning av de politiska ingreppen* tycks vara ofrånkomlig i välfärdsstatens mer utvecklade stadier.

Denna tendens till påtvingad eskalering följer också med ekonomins internationalisering. Om stålindustrin i ett land med stor utrikeshandel med stålprodukter av t ex sysselsättningskäl görs till en "public utility" med starka statliga subventionsinslag, får det givetvis spridningseffekter i andra länder. Prismekanismen sätts ur spel. Stålindustriföretag i andra länder, som inte har subventioner men ändå har att tävla på marknaden med sina understödda konkurrenter, får pressad lönsamhet. Kravet på statliga engagemang också i dessa företag uppträder. Vi får en näringspolitisk upptrappning. Det är exakt det som har hänt i västvärlden under 1970-talet. Allt fler branscher har sugits in i ett system av subventioner och motsubventioner. Eller som Assar Lindbeck nyligen uttryckte det med en bitande sarkasm: "Politiker är flitigt sysselsatta med att lösa problem de själva skapat."

Det vi kan iakttä är ett svåröverblickbart samspel mellan olika politiska ingrepp. Det ena ger det andra på ett oplanerat och oväntat sätt. En politik, som isolerad och vid en viss tidpunkt är rätt och riktig, kan vid en senare tidpunkt tillsammans med andra

åtgärder, tillkomna i efterhand, bli raka motsatsen. Det är vad som hände i Sverige under 1970-talet. Med små steg och utan att vi egentligen märkte det fördes den svenska ekonomin in i en ond cirkel.

1980-talets signum

Politikerna på efterkälken

3.

1980-talet blir antagligen i ett historiskt perspektiv den politiska villrådighetens decennium. Decenniet sällar sig till andra politiska vägvalsperioder som t ex årtiondena före 1830 i England innan laissez-faire idémässigt och politiskt tog överhanden. Eller som 1930-talet i Sverige, innan keynesianismen och välfärdsstaten blivit ett politiskt tongivande paradigm.

Kännetecknen finns där. Politikerna mister för en tid initiativet. Vi får tyngdpunktsförskjutningar i värderingar och attityder, där bärarna av dessa förändringar oftast inte är de etablerade politiska partierna. Och som en konsekvens: heliga kor måste slaktas av dem som vill ta tillbaka det politiska initiativet.

Detta är i korthet 1980-talets signum.

Den ekonomiska krisens inneboende vishet

Kris är ett ord med dålig klang, något negativt för de flesta av oss. Den ekonomiska kris som vi har levt med under mer än ett decennium är inget undantag. Vi betraktar den som alltigenom oönskad och vi letar efter anledningar till att det blivit som det blivit. Politikerna skyller på varandra och på varandras ideologier. Ekonomerna analyserar orsakerna. Näringslivet, både fack och företagsledning, har jämnt jobb med att överleva och rädda sysselsättningen. Alla fokuserar problemen i krisen. Så har det i varje fall varit.

Vi borde kanske ha gjort tvärtom – sett möjligheterna i krisen. Krisen tycks ha en slags inneboende vishet. Den eliminerar sig själv. Är det inte så att vi i själva verket borde tycka om den ekonomiska krisen? Den röjer för förändring. Den ekonomiska krisen skapar mer än något annat själva förutsättningen för att ändra på det som inte är bra i det bestående.

Riskkapitalmarknadens framväxt är säkert det mest tydliga exemplet. Stora budget- och bytesbalansunderskott är symptom på kris, något negativt och oönskat. Den politiska och samhälls-ekonomiska debatten är också entydig i budskapet – finansiella obalanser av dagens dignitet är av ondo. Budgetunderskottet måste ner och helst bort. Att bytesbalansen 1986 blev blygsamt positiv är en seger för dem som har ansvaret för den ekonomiska politiken.

Självklart är ett sådant synsätt i viss mening rimligt och riktigt. Men det går att se situationen i ett annat perspektiv.

Budgetunderskott skapar stora finansiella flöden. Mycket pengar kommer i omlopp i samhällsekonomin. Ökad penningmängd ger, med viss eftersläpning, erfarenhetsmässigt ökad inflation – och ingenting omfördelar inkomst och förmögenhet snabbare och kraftfullare än hög inflationstakt. Och ur denna process, utan att orsakssambanden är kristallklara, kommer just precis en av de faktorer som är grundförutsättningen för att ta sig ur krisen – en fungerande riskkapitalmarknad.

Och detta har också hänt i Sverige. Sverige har i mitten av 1980-talet, enligt en internationell studie, den näst USA bästa riskkapitalmarknaden bland alla OECD-länder. Det överraskar inte den som i praktiken arbetar med kapitalanskaffning. Det går idag att med riskvilligt ägarkapital finansiera nyföretagande på

ett sätt som var helt uteslutet bara för några år sedan.

En sak är klar: Det är inte visionärt politiskt beslutsfattande som skapat en bred och vital aktiekapitalmarknad i Sverige. Det är krisen själv som sett till att det blivit så.

Men den ekonomiska krisen har inte bara skapat "hårda" real-ekonomiska förutsättningar för en förändring i termer av en pånyttfödd riskkapitalmarknad. Den har också gett oss de "mjuka" förutsättningarna för ett nytt samhälle. Omtänkandet – för det är det det handlar om – har gått djupt. Krisen har av allt att döma tvingat fram tyngdpunktsförskjutningar i attityder och värderingar på ett brett plan. Politikernas snabbt växande intresse för marknaden som allokeringsverktyg är ett exempel. Företagens allt mer tydliga kundorientering är ett annat. Men viktigast är att vi alla, som individer, har påverkats i tänkande och synsätt. Att t ex kvalitet blivit ett inneord är den ekonomiska krisens kanske mest betydelsefulla bidrag.

Låt oss ta analysen av dessa tre iakttagelser lite mer systematiskt:

Krisen har satt marknaden i fokus. Politikernas intresse för marknadslösningar, även på områden där offentlig monopolproduktion in till helt nyligen varit en självklarhet, är påfallande stort. Privatisering är idag ett honnörsord inte bara i England och USA utan hos de mest oväntade länder och regimer. Systemet med anbud på rätten att få bedriva privata företag i det socialistiska Ungern sprider sig enligt uppgift snabbt till andra länder inom COMECON.

Och det inte bara pratas. I de flesta västländer blir de praktiska exemplen på privatisering allt fler. Utvecklingen är för det mesta en följd av politiska beslut. Men inte alltid, ibland tar marknaden helt enkelt över på ett drastiskt och självmedvetet sätt. "Bypassing", detta att stora företag går förbi de statliga eller kommunala monopolen och bildar eget (som när Citicorp bygger ett eget telekommunikationsnät i New York City), är en trend på stark frammarsch.

Det finns två tunga skäl till varför det har blivit så här, båda knutna till den ekonomiska krisen. De stora budgetunderskotten i så gott som alla OECD-länder har tvingat fram en politisk omprövning av den offentliga produktionens relativa storlek. Det är det ena. Krisen har satt effektivitetsfrågorna i centrum för intresset och då framstår allt tydligare på allt fler områden myn-

dighetsproduktion som mindre effektiv än produktion i konkurrens på en marknad. Det är det andra skälet (enligt min mening mycket starkare än det första).

Krisen har gjort kunden till kung. Det är ingen tillfällighet att det bland näringslivsfolk världen över talas om ”kunden i centrum”, om kundansvar och om marknadsorientering. Orsaken till denna förändring i attityderna är återigen den ekonomiska krisen. Den har självklart gjort omstruktureringen till en nödvändighet och en dygd. Det är krisen som i praktiken har kommit oss att sätta ett högre pris på att skapa nytt än på att administrera gammalt. Den har fokuserat *vad* som produceras i stället för *hur* det produceras. Den har gjort kunden till kung. Den har gjort företagets samhällsroll till en strategisk fråga som inte går att negligera.

Krisen har gjort kvalitet till ett inneord. Förmodligen är ingen attitydförändring bland allmänheten viktigare än det tydligt växande intresset för kvalitet i produkt (och för den delen också kvalitet i vidare mening, t ex kvalitet i utbildning). Standardiserade billiga varor som säljs utan särskilt mycket service är som affärsidé på utgång. Skräddarsydda, dyrare varor med hög kvalitet och levererade med god service vinner marknad – och inte alls bara som vi skulle kunna tro bland höginkomsttagare och kräset folk som har råd. Det är en trend som går på bredden bland *alla* konsumenter. Och det finns fler intressanta tendenser. Kostnaden över en produkts hela livscykel blir för allt fler konsumenter viktigare än bara inköpskostnaden.

Det som sker är radikalt, så radikalt att somliga vill se det som ett skifte i hela den västerländska produktionskulturen, från en masstillverkningskultur till en produktionsordning där produkter och tjänster har ett mycket större ”informationsinnehåll” (Paul Hawken). Det sker en utveckling mot produkter och tjänster som är mera genomtänkta och kundanpassade, som har lägre driftskostnader över livscykeln och som, inte minst, varar och kan användas mycket längre.

Återigen, det är den ekonomiska krisen som ligger bakom. Eller snarare den fundamentalt ändrade relativa faktorprissättningen, särskilt det att energin efter oljekrisen har blivit relativt sett mycket dyrare. Priset för energi relativt arbete har på bara 10-15 år ökat med en faktor 5. Gott om allt billigare energi (och den tendensen har hållit i sig i stort sett sedan 1800-talets mitt

fram till 1973) är själva förutsättningen för en masskultur i tillväxt. När trenden bryts och går i motsatt riktning mot allt dyrare energi, rycks också basen bort för masstillverkningsamhället. Kvalitet ersätter kvantitet som honnörsord, andrahandsanvändning blir mera modernt än ”slit-och-släng”, Spara är mer inne än Slösa etc.

Krisens inneboende vishet, dess förmåga att eliminera sig själv och skapa nya tillstånd på högre nivåer är givetvis ingen ny tanke. Det är inte stabilitet som ger framsteg. Det är inte i jämvikt som det intressanta sker, det är i förändring från ett tillstånd till ett annat. Det insåg redan Newton.

Det tankeväckande är att vi så lite har förstått att det som gäller för natur och naturvetenskap också gäller för samhälle och politik. Detta att vi så lite uppmärksammat just krisens möjligheter, att vi är så problemorienterade och problemfixerade, är måhända ett västerländskt kulturdrag. Det är trots allt så att hot och möjligheter är samma sak. Det är bara perspektivet som skiljer dem åt.

Och ytterligare en sak. Det finns *en* aspekt på talet om krisens inneboende vishet som här bara har antytts. Politikerna sätts på mellanhand. Verkligheten tar själv över och med krisen som vägrörare skapas nya samhällsförhållanden vilka rätteligen är politiska i den meningen att de borde spegla politisk vilja och medvetna politiska beslut. Men så är det inte alls. Vilka politiska partier har haft på sitt program den drastiska omfördelning av inkomst och förmögenhet som vi faktiskt har fått under de senaste 5-10 åren? Det som många års gnetande med fördelningspolitiken har byggt upp har på några få år i viktiga avseenden raserats.

Politikerna har i otillåtet hög grad blivit överflyglade. Det är 1980-talets mest tankeväckande iakttagelse.

Politikerna på efterkälken

All politik styrs i sista hand av tongivande värderingar och uppfattningar hos människor i allmänhet om vad som är rätt och fel i samhällsutvecklingen. Det är en ofta bortglömd insikt. Skälet är enkelt nog. Värderingar och attityder i samhällsfrågor ändras

långsamt – så långsamt att vi förleds tro att dessa är ”av Gud givna”, oberörda av verklighetens rytm och förändring.

Just det kan bli ett stort problem. Jag undrar om vi idag är tillräckligt uppmärksamma på de värderingsförskjutningar som är på gång i samhället. Den vanliga samhällsmedborgaren prioriterar och värdesätter uppenbarligen idag efter delvis annan måttstock än vad han gjort under åtminstone de senaste 150-200 åren. Det gäller t ex synen på arbetet. Det måste i sin tur få djupgående konsekvenser för politikens ideologi och praktiska innehåll. Men hittills har vi sett lite av det.

Sverige är ett storföretagsorienterat samhälle. Företag med mer än 500 anställda svarar för mer än hälften av industrisysselsättningen. De femton största verkstadsindustrikoncernerna har en samma 40 % av sysselsättningen. De tjugo största industriföretagen svarar för 50 % av varuexporten! Inget annat land som storleksmässigt och ekonomiskt är jämförbart med Sverige har en storföretagsamhet som är så dominant i samhällsbyggandet. Och det är ingen tillfällighet. Det är resultatet av en medveten politik. Jag har kommenterat det tidigare. Men det tål att sägas igen.

Storföretagen har under lång tid varit ”mest gynnad grupp” av politikerna och av arbetsmarknadens parter. Vinstinlåsningens politik har långt mera gynnat de stora, väletablerade företagen än de små nystartade. Den solidariska lönepolitiken har i praktiken hållit lönerna i storföretagen under marknadspris. Men också den aktiva arbetsmarknadspolitik och ”de låga tullarnas politik”, två andra hörnstenar i den svenska modellen, har i realiteten givit storföretagen en självklar fördel.

Och denna politik har varit en investering med hög avkastning. För det måste sägas att de svenska storföretagen har varit och är framgångsrika. Vid varje tidpunkt under efterkrigstiden har de svenska storföretagen nästan utan undantag varit i frontlinjen med produkt, produktionsteknik, produktivitet och management. Så här i efterhand framstår särskilt tjugoårsperioden 1945-1965 som en svensk guldålder, där omvärldens avund inför den svenska modellen blir högst begriplig.

Men idag börjar vi gradvis förstå att den svenska modellen i viktiga avseenden måste nyanseras. Det gäller inte minst synen på storföretagen. Visst, vi skall självklart värna om våra redan stora företag. De förblir under överskådlig tid hörnstenarna i det sven-

ska näringslivet. Men samtidigt är tiden mogen för fotbyte, för att småföretag – i stället för som det hittills har varit, storföretagen – skall få ställning som ”mest gynnad grupp”, när den *nya* svenska modellen skall formas.

Det finns ett enkelt och rakt skäl för det. Småföretagen (i fortsättningen står ”småföretag” som en samlingsbeteckning för allt från nystartade enmansföretag till mindre och medelstora företag i stark tillväxt) är idag mer tydligt än tidigare bärare av framtiden. Det är de små, nystartade företagen som skapar den nya sysselsättningen i marknadssektorn. Enligt en amerikansk undersökning kom i USA under perioden 1970-76 mer än 80 % av alla nya arbetstillfällen från företag som var yngre än åtta år. Det mönstret är förmodligen än mera tydligt i serviceindustrin. Och detta är inte hela bilden. Det är de små företagen och de fristående uppfinnarna som står för merparten av de nya produkterna och det radikala nytänkandet i produktion och leverans av varor och tjänster.

Men framför allt, det är de små företagen och människorna i dem som mer än andra företräder morgondagens tongivande värderingar. Samstämmigheten är iögonenfallande mellan det den sanne småföretagaren och entreprenören tycker är viktigt och det sociologer och andra med god samhällsinsikt säger håller på att utvecklas till dominerande värderingar i samhället. Det finns åtminstone tre områden där dessa nya attityder slår igenom och samtidigt kan förknippas med småföretagande och kreativt skapande i nya företag:

Önskan om självförverkligande genom arbetet. Den framgångsrike småföretagaren är självförverkligandet personifierat. Han har skapat något, testat kraften i sina idéer och funnit dem bärande. Han har blivit oberoende. Han behöver inte fråga någon om lov, minst av allt myndigheter och överhetspersoner (vi glömmer ibland bort att nyföretagande i grunden är en protest mot det bestående). Det är inte särskilt långt från dessa attityder till de ”inrevärldsvärderingar” som för var dag blir alltmera väsentliga för allt fler av oss: Personlig utveckling genom arbetet (i stället för på fritiden som vi ett tag trodde). Skaparanda och experimentlusta i den organisation vi arbetar i. Mindre av kollektiva, mera av individanpassade lösningar. Självförvaltning.

Önskan om överblick. I det lilla företaget finns mer av överblick, mer av allas förtroenhet med alla led i produktionen, än i

storföretaget. Hos den genuine småföretagaren finns också en helhetssyn, en strävan efter god balans mellan den egna verksamheten och omvärlden. Tillväxt och expansion blir mer av påtvingad nödvändighet än önskvärdhet i sig. Det här är med all säkerhet ett förhållande som tilltalar merparten av dagens unga människor och andra som tagit till sig de nya värderingarna: Begripliga samband. Totalitet. Småskalighet. Gemenskap. Ökad möjlighet till samstämmighet mellan egna mål och företagets krav. Harmoni med naturen etc.

Önskan om att få ta saken i egna händer. Småföretagaren är definitionsmässigt handlingsorienterad. Det gäller att göra saker utan alltför många ord och utredningar. Att utan kringvägar komma till avslut är en högt värdesatt egenskap i småföretagsvärlden. Sådana egenskaper ligger också nära de nya strömningarna och uppfattningarna. Att ta saken i egna händer, att inte passivt invänta någon annans initiativ och åtgärd, har blivit högsta mode långt utanför företagsamhetens domäner.

Bilden framstår som tydlig. De små företagen skapar merparten av alla nya jobb (utanför den offentliga sektorn). De små företagen och de fristående innovatörerna står för huvuddelen av de mer genomgripande, nya affärsidéerna. Och viktigast av allt – de små företagen, entreprenörerna och tillväxtföretagen representerar uppenbarligen värderingar, attityder och beteenden som i vid mening är i linje med vad allt fler människor är attraherade av. Det i sin tur borde leda till att politikerna skyndade sig att sätta småföretagen och småföretagaren i mest gynnad position. Så har det inte blivit.

Småföretagens missgynnade ställning framträder mest klart på skatteområdet. De små företagen betalar mer i skatt (i % av resultatet före bokslutsdispositioner) än övriga företag, särskilt markerat när det jämförs med storföretagen. De små företagen har en mindre andel bokslutsdispositioner, dvs uppskjuten skatt, och en mindre andel skatteavdrag, dvs definitiv skattebefrielse, än de stora företagen!

Och detta är bara en del av den mätbara småföretagarverkligheten. Med all sannolikhet är den icke-kvantifierbara verkligheten, känslan av att vara motarbetad och övervakad av myndigheterna, en långt viktigare hämsko på småföretagandet.

Hur har det blivit så här? Hur kan det komma sig att småföre-

tagen och småföretagarna i Sverige så starkt känner sig missgynnade – och bevisligen i vissa fall är det? Hur kan vi tillåta oss att ha det på det sättet, när vi mer än någonsin behöver den tillväxt som en optimistisk småföretagarsektor av allt att döma kan erbjuda?

Ja, svaren som politikerna brukar ge är inte särskilt övertygande:

Det borgerliga standardargumentet är att under borgerlig tid har mycket hänt till de mindre och medelstora företagens fördel. En borgerlig industriminister skulle kunna uttrycka sig ungefär så här: ”Den socialdemokratiska avogheten mot småföretagsamheten har vi brutit med konkreta åtgärder. Utvecklingsfonderna har kommit till. Förmögenhetsskatten har justerats. En del av byråkratin, krånglet och uppgiftslämnandet kring företagandet har tagits bort. Dubbelbeskattningen av utdelad vinst har lindrats. Problemet är att den inslagna vägen effektivt blockerades med valutslaget 1982 och särskilt i och med beslutet om löntagarfonder. Dessa är ingenting annat än ett slag i ansiktet på småföretagsamheten.”

Ungefär så skulle en borgerlig argumentation med säkerhet gå. De socialdemokratiska argumenten är också de välkända. En socialdemokratisk industriminister skulle kunna säga följande: ”Socialdemokratin inser värdet av en livskraftig och dynamisk småföretagarsektor, inte minst när en djupgående omstrukturering av näringslivet blir nödvändig. Vi har visat detta på många sätt. Men vi är samtidigt ständiga motståndare till spekulation och andra avarter som ibland hör småföretagandet till. Dessutom kan socialdemokratin aldrig acceptera att inkomst- och förmögenhetsklyftan i samhället vidgas. Det är två faktorer som sätter upp gränser för hur långt vi kan gå i småföretagsvänlig riktning.”

Det kan låta som två vitt skilda ståndpunkter. Men när argumenten nagelfars mera i detalj och den praktiska politiken sätts sida vid sida, upptäcker man att skillnaden mellan borgerlig och socialdemokratisk syn kanske inte är så stor. Visst, det är rätt och riktigt att säga att borgerligheten överlag har en mera positiv grundsyn på småföretagsamheten och antagligen är villig att gå längre i småföretagsvänlig riktning än socialdemokratin, men det är också rätt att säga att skillnaden är mera en skillnad i grad än i art.

Min tes är att alla våra etablerade partier, borgerliga som soci-

alistiska, baserar sin politik på samma uppsättning av grundläggande värderingar och attityder och att båda grupperingarna har allvarliga bekymmer med att anpassa sig till de värderingsförskjutningar som är på gång. Eller sagt med andra ord. Det är i denna mer djupgående mening inte särskilt stor skillnad mellan liberal och socialistisk grundsyn. Båda har sina ideologiska rötter i det Hans Zetterberg kallar "yttrevärldsvärderingar": Önskan om materiell framgång. Tillväxt. Arbete för pengar. Status och hedersbetygelser. Ekonomisk effektivitet. Pragmatism etc. Det som skiljer är inte värderingarna. Det är medlen. Och ofta inte ens det. Det är mest skillnader i ord och tonvikt.

Problemet kan därmed generaliseras. Vi lever i Sverige under 1980-talet i en politikens brytperiod, i en vilshenhetens och sökan-dets tid. Miljörörelsen, småskalighetsdebatten, kärnkraftsmotståndet – detta och mycket annat i en blandning av svåröverblickbara orsakssamband har skyndat på en förskjutning i tongivande värderingar. Yttrevärldsvärderingarna (= traditionella tillväxtvärderingar) har förlorat mark till inrevärldsvärderingarna (= "småföretagsvärderingarna") och viktigast, politikerna har inte hunnit anpassa ideologi och program till det nya som därmed kommer.

Det har sagts tidigare. Politikerna har kommit på efterkälken. Exemplet med småföretagen är just bara ett exempel. Men det hjälper oss att göra det generella problemet gripbart och begripligt.

Näringslivet bär de nya värderingarna

En ny optimism har naglat sig fast under de senaste 2-3 åren. För första gången på årtal kan den optimistiskt lagde säga att samhällsproblemen kanske låter sig bemästras. Det finns ljus vid horisonten.

Det är *inte* de senaste OECD-rapporterna om den svenska ekonomins positiva utveckling som är orsaken. Visserligen, 1982 års devalvering har hittills lyckats över förväntan och kan applåderas som en modig, närmast genial ekonomisk-politisk åtgärd. Sysselsättningsutvecklingen har varit positiv. Handelsbalansen visar överskott. Inflationsutvecklingen är under rimlig kontroll och

under senare år inte sämre än i OECD-blocket som helhet.

Trots allt är dessa tecken ytliga. De finansiella obalanserna finns onekligen till stor del kvar. Den svenska lönenivån, även invägt hänsyn till produktivitetsutvecklingen, är för hög. Den offentliga sektorns andel av samhällsproduktionen har ökat under 1980-talet, inte minskat som vore önskvärt.

Det finns heller inga riktigt bra svar på vardagliga men djupgående frågor som: Varför fortsätter vi att segregera samhället, dela upp det i speciella fack för barn, handikappade, sjuka och pensionärer, när allt tyder på att vi borde gå i den andra riktningen i stället? Varför har så många ungdomar förlorat tron på framtiden?

De djupa samhällsproblemen finns uppenbarligen kvar.

Ändå finns det enligt min mening skäl att vara optimistisk. Anledningen är att vi allt mer tydligt ser att det vidtas konkreta åtgärder, ofta i smått och jordnära, som förebådar någonting nytt, ett skifte i samhällssyn som också påverkar de värderingar som styr oss. De grava samhällsproblem som industriländerna utan undantag dras med låter sig med säkerhet inte lösas utan en radikal omvälvning i värderingar och så småningom också i samhällsinstitutioner och strukturer. Det är den omvälvningen vi ser komma.

Näringslivet finns i frontlinjen i denna utveckling (vilket går på tvärs mot konventionell visdom som placerar näringslivet och dess företrädare i det stockkonservativa, förtappade hörnet). Åtminstone tre tendenser med anknytning till näringslivet och företagandet förebådar det nya:

Entreprenörandan. Intresset för nyföretagande är ingenting nytt. Under ganska lång tid har t ex antalet nybildade företag vuxit för varje år. 1950 bildades ca 100 000 nya företag i USA. 1982 ca 600 000. Bilden är likartad i de flesta västländer. Sverige är inget undantag. Det intressanta är bredden och intensiteten i nyföretagarintresset. När Första Sparbanken tillsammans med Västsvenska Handelskammaren och Utvecklingsfonden i Göteborg satte in en annons i GP med rubriken: "Starta eget, kvinnor!" med uppmaningen att komma till banken för att få basinformation från jurister och bankfolk, blev responsen anmärkningsvärd. 600 kvinnor anmälde sig till informationen! För tio år sedan hade vi på sin höjd fått tio personer. Denna händelse antyder djupgående strömningar i samhället, attitydförändringar som

så småningom kommer att inte bara sprida sig till en bredare allmänhet utan också påverka, försvaga och i några fall slå sönder de institutioner som vi idag betraktar som starka och samhällets stöttepelare.

Jan Carlzon-andan. Jan Carlzon har på ett kraftfullt och innovativt sätt förändrat både Linjeflyg och SAS. Även om det kan komma motgångar och omprövningar så är det som hittills gjorts värt all respekt. Jan Carlzon ha fört in två element i företagsledandet.

Han har tydligare än andra presenterat en helhetsbild av företaget, en klar vision, en bild av vad SAS ska bli har arbetats fram. Affärsidén med SAS som "affärsmännens flyg" har han pedagogiskt och begåvat fört ut till alla anställda. Med visionen uppmålad på väggen har han kunnat delegera ansvar och befogenhet och fått tillbaka ökad produktivitet och motivation.

Han har satt servicen i högsätet. Flygplanen skall gå på rätt tid. Kringsservice – marktransporter, incheckning, kaffet ombord etc – skall levereras med genuin känsla för kunden och dennes behov. Att plantera "the spirit of service" hos sina anställda har Jan Carlzon lyckats med på ett sätt som få svenska företagsledare före honom.

"Mig-själv"-andan. Allt färre personer ser i och med ökad levnadsstandard arbetet som något "nödvändigt ont", ett sätt att garantera brödfödan. Det är i stället ett påtagligt intresse för att arbetet skall bidra till den egna personliga utvecklingen som breder ut sig. Det är en beteendevetenskaplig naturlag som verkar. Ökad motivation och bredare engagemang får vi bara om arbetet bidrar till t ex ökat självförverkligande. De gamla vanliga instrumenten för att öka produktivitet och arbetslust biter inte längre. "Mig-själv"-andan tar över och påverkar arbetslivet och arbetsorganisationen mera än vad vi kanske tror.

Dessa tre tendenser handlar återigen om värderingsförskjutningar, om att människor som leder och arbetar i dagens avantgarde-företag delvis uttrycker andra värderingar än dem som vi traditionellt har omhuldat.

- Entreprenörandan står för kravet att ta saken i egna händer, för egna kreationer, för initiativkraft och för att handling och konsekvens tillåts bli starkare sammankopplade. Vad det *inte* står för är lika uppenbart: "Samhället-tar-hand-om". Standardi-

serade produkter. Uppgivenhet. En diffus koppling mellan de ansträngningar jag själv gör och resultatet som jag får ut i form av t ex lön etc.

- Jan Carlzon-andan är något annat, bl a ett uttryck för individens krav på att få se sin egen roll i arbetet inplacerad i en helhet. Men också att få kännedom om – och känna för – företagets samhällsroll. Det senare påminner om två medeltida stenhuggare som arbetade med samma projekt. Tillfrågade om vad de sysslade med svarade den ene: ”Jag håller på och hugger den här djävla stenen fyrkantig.” Den andra svarade: ”Jag bygger en katedral.” Det som räknas är kanske inte så mycket vilket arbete en människa utför utan vad han har för uppfattning om varför han gör det.

Det här rubbar invanda cirklar, inte minst hos verkställande direktörer. Den som gör vinsten till målet – till det enda målet – seglar motströms de nya värderingarna. Det handlar självklart inte om att ifrågasätta behovet av lönsamhet. Det handlar i stället om att permanent hög lönsamhet (som är något önskvärt) blir en biprodukt sedan samhällsrollen mejslats ut och sedan ansvaret gentemot kunden och den egna personalen har uppfyllts. Det är en form av helhetssyn på företagets ansvar som vi inte är vana vid att hantera. Till den frågan skall jag återkomma.

Jan Carlzon-andan vänder också upp och ner på synen på service. Service har varit fult i det svenska efterkrigssamhället. Så kommer det inte längre att bli.

- ”Mig-själv”-andan står för kravet på den egna, personliga utvecklingen. Den står också för en balans i relationen mellan å ena sidan arbetsrollen och å andra sidan relationerna till familj, vänner och samhälle. Det är alltså inte karriäristens värderingar som tonar fram. Det är inte heller de som onyanserat sätter kollektivet framför individen som är vinnare.

Det som här sagts om näringslivet kan självklart kompletteras med andra utvecklingstendenser i samhället. Vi har en snabbt växande, teoretisk, närmast filosofisk samhällsdebatt, där alternativa synsätt på morgondagens samhälle formuleras. Det talas om New Age, Tredje Vågen etc. Det experimenteras på ett sätt som är uppmuntrande och enastående. På vardagsplanet görs mängder av konkreta försök när det gäller t ex boende, utbildning och sociala strukturer.

Det som sker i företagen och på annat håll är väsentligt. Det skapar grunden för den nya optimismen.

Återigen, det som oroar är givetvis att politikerna ännu inte på allvar har tagit tag i dessa tendenser. Snarare tvärtom. Det har kanske sin förklaring. Alla de etablerade partierna företräder synsätt och ideologier som i viktiga hänseenden går på tvärs mot vad som nu håller på att växa fram underifrån. Detta till trots är det politikerna som har ansvaret för att samla ihop dessa fragment av värderingsförändringar, teorier och experiment och sedan, på basis av det, formulera en helhetssyn på samhällsutvecklingen. Det måste dagens politiker och politiska partier beakta. Gör de inte det så kommer vi att under de kommande decennierna få nya politiker och vad mera är, nya stora politiska partier. Till den frågan får vi anledning att återkomma flera gånger i fortsättningen.

4.

1980-talet är också, helt självklart eftersom det är ett villrådighetens decennium, en tid när traditionell ideologi, partipolitiska käpphästar och invanda dogmer får sig knäcka. Det är inte så att svaren, de nya politiska recepten, alltid är klara. Tvärtom. Men frågorna ställs. Det är det nya.

Och frågorna är utmanande. Borde vi t ex inte numera kunna tycka om en kapitalist? Varför missgynnar vi nyskaparna? Är det inte dags att ifrågasätta vinsten som målet framför andra? Och den viktigaste frågan av alla – håller den ”fulla sysselsättningens politik” på att mista sin politiska tyngd?

Varför kan vi numera tycka om en kapitalist?

Vi känner alla till namnen på vår tids kapitalister. Anders Wall, Erik Penser, Ingvar Kamrad, Erling Persson. Målar vi med bred pensel kan vi dela in dem i två kategorier: "Spekulanterna" är den ena typen. Den vi först tänker på. Det är personer som med kreativitet och djärvhet stugar om, och med det vitaliserar, tillgångar som redan finns – och på köpet blir rejält förmögna. Anders Wall och Erik Penser är två goda exempel. "Nyskaparna" är den andra typen. Det är personer som med genuint nytänkande och konsekvent genomförande bildar något helt nytt, nästan en ny livsstil om de arbetar på konsumentmarknaden. Ingvar Kamrad och Erling Persson är här goda exempel.

Det är inte så lite tänkvärt att etablissemangen är kluvet i synen på de två typerna av kapitalister. Å ena sidan sägs det mycket positivt om "nyskaparna", om t ex Ingvar Kamrad. Hans livsverk IKEA omnämns när tillfälle bjuds med stolthet av varje svensk, också – det kan vi nog vara ganska säkra på – av rätttroga socialister som av princip borde tycka annorlunda. För Ingvar Kamrad är givetvis definitionsmässigt en kapitalist. Det kommer av någon anledning bort i hanteringen.

Å andra sidan häcklas en Anders Wall eller en Erik Penser. Det är opportunt att betrakta en "spekulant" som mera av belastning än tillgång i samhällsbygget. Behöver svenskt näringsliv personer som Anders Wall, Gustaf Douglas, Robert Weil och Bo Sandell? "Nej, de är en klar belastning" säger Stig Malm (DN-intervju, 1 december, 1985).

Det är enligt min mening en felsyn. Kluvenheten är ologisk, orättvis och oberättigad.

Ologisk därför att värden och välstånd inte alls bara skapas i produktionen. Det vet vi alla men vi är fortfarande skumögda av Marx skickliga argumentering. Finansiell kreativitet och beslutsamhet, som ofta dessutom är detsamma som omstrukturering, bidrar också positivt till samhällsbygget. En Anders Wall kan faktiskt vara lika samhällsnyttig som en Ingvar Kamrad.

Orättvis därför att det självklart inte är Anders Walls fel att jordmånen för en transaktionsekonomi i Sverige blivit utmärkt under de senaste 5-10 åren. Det ansvaret får politikerna och arbetsmarknadens parter ta på sig. Det är deras beslut – eller brist på beslut – som givit stora och snabbt växande budgetun-

derskott och andra obalanser. Det är det som luckrat upp de finansiella marknaderna. Det är den möjligheten som "spekulanterna" har utnyttjat.

Oberättigad därför att skillnaderna i värderingar och attityder mellan de hyllade "nyskaparna" och de lika häcklade "spekulanterna" är långt mindre än vad vi i förstone tror.

Det sista är särskilt intressant. Det finns en tredje kategori viktiga samhällsbyggare som inte är kapitalister av någondera typen, men som i allt väsentligt fungerar och tänker som en kapitalist. Vi kan kalla dem "förnyarna". Det är personer som med hjälp av professionell management, klar positionering och en egen stark personlighet vänder upp och ner på en befintlig verksamhet. Jan Carlzon är det kanske bästa exemplet vi har.

Vi har, menar jag, anledning att se på kapitalister som kapitalister oberoende av om de är "nyskapare" eller "spekulanter". Kluvenheten är irrationell – men givetvis också begriplig. De värderingar vi håller oss med lite till mans är formade av en komplex blandning av historia vi har läst och ideologi vi har tagit till oss. Vi är färgade av att kapitalister i klassisk mening gjorde vinsten till Gud och människan till en produktionsfaktorenhet eller till en manipulerbar konsument. Resultatet blev ett samhälle i stark materiell tillväxt, men det skedde till alltför höga mänskliga och sociala kostnader. Det blev logiskt att, som socialister av alla de slag gjorde, men också som många andra människor gjorde, tycka illa om en kapitalist.

Vid en analys av verkligheten såsom den idag ser ut i ett land som Sverige är det lika logiskt att tycka tvärtemot, att tycka att dagens kapitalister – oberoende av typ – likaväl kan hedras som häcklas.

Det finns åtminstone fyra goda skäl till varför vi kan kosta på oss att "tycka om" en kapitalist:

Det permanenta monopolets tid är förbi. Vi behöver inte tveka om att kapitalismens övergrepp, även i dess 1900-talsskepnad, oftast har skett i hägnet av ett svåråtkomligt och därmed långvarigt monopol. Monopolets alla avigsidor har funnits där. För höga priser togs ut av konsumenten. Eller för låga priser betalades till leverantörerna. Produkter och tjänster som det fanns uppenbara behov av kom inte fram till marknadsplatsen. Det utbud som bjöds var av låg kvalitet etc.

Bristerna i marknadens sätt att fungera blev, logiskt nog, orsak

till motåtgärder. Institutioner som KF, Södra Skogsägarna, Slakteriförbundet, Folksam, OK, HSB etc – alla är uttryck för att monopol alltid leder till bekymmer, men också för att människor som drabbas tar saken i egna händer.

Marknaden idag fungerar långt bättre. Ökad handel över gränserna gör att snart sagt varje marknad är global. Den nya teknikens allt kortare ekonomiska livslängd slår snabbt undan benen för företag som försöker rida på teknologiska försprång. Och en för varje år allt mer medveten och kunnig konsument garanterar att säljarens inneboende övertag blir bättre matchat. Allt detta och mer därtill gör att i marknadssektorn är de permanenta monopolens tid förbi. Med andra ord, det bjuds för den nya tidens kapitalister få – om några – möjligheter att långvarigt utnyttja det monopol kapitalisten givetvis fortfarande ständigt strävar efter att uppnå. Det har marknaden själv sett till.

Numera ser vi monopolövergreppen mycket tydligare i offentlig sektor. Det blir i det historiska perspektivet ingen särskilt vågad gissning att tro att de verkligt intressanta och framgångsrika experimenten i kooperativ verksamhet åren framöver kommer att gälla tjänster som idag produceras av stat och kommun, t ex inom vård och utbildning. Det är bara det att här står dogmatiskt tänkande och därmed en del praktiska hinder i vägen.

Människan i organisationen fokuseras. Det moderna företaget, och den nya kapitalistens eget företag är inget undantag, ser på människan i organisationen som en individ där personlig utveckling genom arbetet har blivit ett mål som båda – både företaget och den anställda – tjänar på. I det välskötta företaget är den tiden långt borta, när den anställda bara var ett opersonligt stycke arbetskraft i ett större kollektiv.

Det finns två krafter bakom den här utvecklingen. Politikernas målmedvetenhet när det gäller demokratiseringen av arbetslivet är den ena förklaringen. Sverige är härvidlag ett föregångsland. Socialdemokratin skall ha alla poängen för att det blev som det blev.

Den andra förklaringen till att människan fokuseras måste sökas i företaget självt, i synnerhet hos dem som idag leder frontlinjeföretagen. "These people are egalitarian", säger David Reisman apropå den moderna tidens företagsledare. Det må vara en "ny-skapare" som Ingvar Kamprad, en "spekulant" som Anders Wall eller en "förnyare" som Jan Carlzon.

Slutsatsen blir störande för dem som fortfarande tror att moderna företagsledare, och givetvis än mera den nya tidens kapitalister, ingenting hellre skulle önska än att demokratiseringen av näringslivet vore ogjord. Eller som tror att den anställde i företagsledarens ögon bara är en motsträvig medlem av ett kollektiv. Det är i verkligheten inte alls så.

Vinsten är inte längre målet framför andra. Påståendet kan missförstås. Det är inte så att dagens kapitalister inte vill ha vinst – och hög vinst. Självklart vill de det. Självklart måste de ha det. Det är i stället så att de verkligt framgångsrika moderna kapitalisterna (liksom de verkligt välskötta företagen) tjänar mycket pengar tack vare att de, medvetet eller omedvetet, inte längre gör vinsten till målet som allt skall styra. De förstår att i dess ställe sätta kunden, personalen och samhällsrollen. Eller som Aftonbladet i en artikel sammanfattade vad en av de mest tydliga ”nyskaparna” – Kapp-Ahl – åstadkommit: ”Per-Olof Ahl – mannen som såg till att Sverige fick rejäla kappor till halva priset och själv blev rik på kuppen.”

Och Per-Olof Ahl är inget unikum: ”Alla i IKEA måste kunna solidarisera sig med företagets målsättning att skapa en bättre värld också för de många människorna... Många företag känner av att de saknar en tro och en vision, ett mål att arbeta mot utöver lönsamheten och eget fortbestånd” (Horst Böhnke, IKEA-chef).

Som någon sagt – vinst är som hälsa, man behöver den, ju mer desto bättre. Men det är inte för den man lever.

Så är det med modern kapitalism i välskött tappning. Många tror annorlunda. Många är alltför tyngda av ideologiskt tankegods för att se klart hur verkligheten numera kan se ut.

Den nya kapitalismens värderingar ligger i tiden. ”Bra jobb skall belönas” – ingen värdering kan mera förknippas med den nya kapitalismen än denna (David Reisman). Den nya kapitalisten sätter högt pris på sådant som professionalism, skicklighet och driftighet. Det är antagligen också vad de flesta av oss gör. Troligtvis är det så att vi alla tycker, uttalat eller outtalat, att den som verkligen kan sin sak i arbetet, är motiverad och engagerad, skall ha tydliga ekonomiska fördelar framför den som är medelmåttan själv och har jobbet som en födkrok.

Att bra jobb skall belönas är bara ett uttryck för värderingar i tiden. Servicekänsla är något fint. Kvalitet är viktigt. Våga ta en

risk. Allt är sådant som kan förknippas med den nya kapitalismen och sannolikt också med vad allt flera av oss idag tycker är rätt och riktigt.

Analysen kan medvetet misshandlas och missförstås. Det är lätt att kalla den naiv. Det är lätt att ta fram exempel på högst levande kapitalister som uppför sig på samma tveksamma sätt som deras 1800-talsföregångare. Hyresvärdar som vansköter sina fastigheter och utnyttjar sina hyresgäster. "Klippare" som köper och säljer företag utan, som det tycks, annan mål och mening än att tjäna snabba pengar och utan hänsyn till att i varje företag finns människor av kött och blod som känner oro för sin framtid. Börsföretag som agerar utöver vad god etik och praxis rätteligen skulle tillåta. Och listan går att göra längre.

Men det är ändå enligt min mening undantag i en verklighet vilken som helhet ser annorlunda ut. Vi kan faktiskt på rationella grunder numera "tycka om en kapitalist".

Den svenska ekonomin – liksom de flesta västekonomier – befinner sig i mitten av 1980-talet i en brytperiod. På några få år, på sin höjd över en tioårsperiod, har vi lämnat administrerandets och byråkratins era, den som vi i varje fall levt med sedan mellankrigstiden. Den håller på att ersättas med nytänkandets och omstrukturerandets tid. Och mer än vad vi kanske föreställer oss håller de värderingar och attityder som "nyskaparna", "spekulanterna" och "förnyarna" står för på att genomsyra samhället. Det är en glädjande utveckling. Den lägger grunden för optimism.

Den intressanta frågan är om våra politiker är beredda att acceptera den nya verkligheten, bl a de nya kapitalisterna, och spela med och förstärka de krafter som satts i rörelse.

Det handlar om en av de heliga kor som måste slaktas.

Varför missgynnar vi nyskaparna?

Verkställande direktören i ett svenskt företag är med vanliga människors mått mätt bra betald. Allting är samtidigt relativt. Vid en internationell jämförelse blir den svenska företagsledaren en låginkomsttagare, en i sig kanske inte särskilt intressant iakttagelse.

Men perspektivet kan vidgas till andra nyckelgrupper i samhällsbyggandet – vetenskapsmän, tekniker, uppfinnare etc – och då blir den internationella jämförelsen strax mera tankeväckande. Sverige betalar utan jämförelse sämst till just de grupper i samhället som mer än andra skapar nya värden i form av ny kunskap, nya produkter, nya företag eller nya organisationsformer, till just de personer som är de verkliga garanterna för att vi skall få ett vitalt samhälle också i framtiden.

Det är ett brett spektrum av samhällsförändrare som vi talar om:

- Entreprenören och nyföretagaren som utvecklar eller driver fram till marknaden nya produkter och tjänster.
- Teknikern som skapar ny teknologi eller får den vi redan har att fungera på nya marknader och för nya tillämpningar.
- Vetenskapsmannen som lämnar bidrag i form av ny kunskap.
- Organisationsnyskaparen som på företagsplanet ser till att nya banbrytande ledarskapsmetoder eller sätt att organisera kommer fram. Eller som på samhällsplanet utvecklar nya serviceformer eller politiska lösningar.

Detta att vi tycks ha ordnat vårt samhälle så att vi inte så sällan sätter dessa värdefulla samhällsbyggare på ekonomiskt likställd fot med alla oss andra, högst vanliga förvaltare av det bestående, antyder att något gått snett.

Ändå kan slutsatsen vara förhastad. Den grundläggande frågan är knappast om den svenska lönenivån för professorer utfaller ogynnsamt jämfört med USA eller Schweiz. Eller om entreprenören omöjligen kan tjäna lika mycket pengar i Sverige som i England. Det är ett alltför inskränkt synsätt. Frågan som skall ställas måste ha ett bredare anslag.

Vilka är drivkrafterna hos dessa samhällets nyckelpersoner, på vilket sätt skapar vi hos dem en motivation och håller den vid liv? För det är alldeles klart att ett samhälle som misslyckas med att mobilisera denna nyskaparkraft är illa ute, särskilt i en tid då nya infallsvinklar är själva förutsättningen för fortsatta framsteg, i en tid när radikalt nytänkande är viktigare än effektivt administrerande.

Vad är det då som inombords driver fram extraordinära samhällsbyggarinsatser när en gång potentialen finns i form av ka-

raktär, begåvning, erfarenhet, kunskap och fantasi? Ja, det är antagligen komplicerade samband med starka individuella särdrag. Men det är rimligt att tro att åtminstone tre förhållanden är särskilt viktiga för de flesta:

Politiskt ledarskap. Visserligen finns det rejäla sprickor i den svenska modellens fasad, det har vi konstaterat. Men detta till trots är fortfarande det svenska samhället av allt att döma för många mera rimligt och vettigt att leva i än de flesta praktiska alternativ. Det finns en svensk tradition av någorlunda rättvis fördelning av samhällsproduktionen, av rimlig hänsyn till natur och människa och av internationell solidaritet som alldeles klart även idag attraherar utomstående seriösa, men inte okritiska iakttagare. Michael Maccoby kan vara ett exempel.

Det här kan missförstås. Jag försöker *inte* säga att Sverige idag bland alla länder erbjuder den bästa utvecklingsmiljön för entreprenörer och andra nyskapare. Det är säkert inte så. Men det behöver inte hindra att även våra nyskapare sätter högt pris på att det samhälle de verkar i – i ett bredare perspektiv än det snävt egna – är förhållandevis rättvist och omtänksamt mot människor och natur.

I själva verket tror jag att den aspekten på ett samhälle är kraftigt undervärderad i näringslivsdebatten, inte minst av näringslivet självt. Ett hyggligt socialt klimat är inte bara med säkerhet en tillgång som tydligt syns i företagens resultaträkning. Det skapar också den i längden mest attraktiva miljön för de samhällsbyggare vi här diskuterar.

God arbetsmiljö för kreativitet och nyskapande på makroplanen. Det här är en självklarhet. Entreprenören och nyföretagaren måste ha tillgång till kapital som vågar risker. Teknikern i vardande måste erbjudas kvalificerade utbildningsmöjligheter. Vetenskapsmannen måste organisatoriskt ha väl anpassad arbetsmiljö och "lugn och ro" genom långsiktighet i planering och finansiering. Den organisatoriske nyskaparen måste ha handlingsfrihet och handlingsutrymme. Det senare gäller för övrigt för alla. Ingenting skapar sämre arbetsmiljö för dessa samhällsbyggare än tyngande myndighetsregleringar och onödig byråkrati.

Och här är vi inte särskilt bra. Välfärdsstatens höga ambitioner, den stora offentliga sektorn, rättvise- och jämlikhetstänkandets starka ställning – allt detta och mera till har bidragit till att vi i Sverige fått överdoser av regleringar och byråkrati.

Ändå blir helhetsbilden också i detta avseende ganska ljus. Byråkrati finns i alla länder – och en del av den onödiga byråkratien håller vi på att ta bort. Politikerna är ganska generösa med finansiella resurser för forskning och utveckling. Arbetslagstiftningen, inte minst MBL, som ett tag tenderade till att bli en effektivitetsdödande sammanträdesmaskin ses idag knappast som någon belastning, snarare tvärtom. Den riskkapitalmarknad som Sverige saknade bara för några år sedan finns numera och är nästan "osvenskt" riskbenägen. Listan går att göra längre.

På de två första punkterna blir betyget för Sverige godkänt. Det kan det däremot inte bli för den tredje och avgörande faktorn:

Samhällets uppskattning och uppmärksamhet. Nyskapare är individualister med drivkrafter som ibland är så starka att omvärldens stöd och uppmuntran inte ter sig särskilt viktiga för framgång. Det är en sak. En helt annan sak är att ett brett samhällsodanande – som vi nu behöver – med all säkerhet kräver ett utvecklingsvänligt samhällsklimat. Det är med andra ord viktigt att politikerna genom ord och i konkreta former visar att de uppskattar och uppmärksammar extraordinära insatser från dessa ekonomins nybyggare. På den punkten finns klara brister i Sverige.

Det är bara att konstatera att intill mitten av 1970-talet har de politiska partierna spelat ner, i det närmaste ringaktat, insatser från t ex småföretagare och entreprenörer. Vi hade för bara några år sedan en situation som idag ter sig näst intill absurd.

Entreprenören var i en politikers och opinionsbildares ögon en udda figur som sällan togs på riktigt allvar när hans behov av stöd och rätt miljö uttalades. Småföretagaren var mycket snävt hållen, både praktiskt och attitydmässigt. Nolltillväxtdiskussionen förde bort vetenskapsmän, tekniker och specialister från uppskattning och positiv uppmärksamhet. Och som krydda på anrättningen var de som skulle administrera framstegen – företagsledare av alla de slag – ifrågasatta mer än någon annan grupp.

Tonen är idag onekligen radikalt annorlunda, men ändå kvarstår både faktiska hinder, t ex i skattesystemets uppbyggnad, och – mycket viktigare – stämningar och attityder från 1960- och 1970-talens avoga inställning till samhällsförändrarna.

Och det är här den svenska relativa lönenivån kommer in i

bilden. Detta att en svensk professor med världsrykte har lön som en byggnadsarbetare och tjänar kanske 200 000 kronor före skatt och 100 000 kronor efter skatt medan hans USA-kollega i köpkraft har det tredubbla att disponera, blir i brist på annat den verkliga värdemätaren på hur vi i Sverige rangordnar dem som skapar nytt.

Den njugga tilldelningen av lön är möjligen lätt att förstå. Den speglar bara det inkomstutjämningsstänkande som i praktiken under lång tid accepterats av arbetsmarknadens båda parter och av politikerna, egentligen utan större skillnader partierna emellan.

Då är det svårare att begripa varför vi inte i Sverige varit långt mera beredda att oförbehållsamt och generöst ge "mjuk" uppskattning till unika nyskaparinsatser. Också det är antagligen ett uttryck för det ljumma, "skillnaderna-skall-vara-små"-samhälle som vi har gillat.

Att fokusera individuell framgång tycks inte ligga för oss svenskar. Det är i dagsläget ett dyrt nationellt särdrag. Tiden är mer än mogen för att vi skall tänka om och högre värdesätta extraordinära samhällsbyggarinsatser.

Det handlar inte om någon sorts allmän återgång till en onyanserad individualism med drastiskt ökad ekonomisk frihet för alla individer, utan i stället om tyngdpunktsförskjutningar och om fördelningspolitisk "fine tuning". Det handlar om att för dessa nyckelgrupper av samhällsförändrare (där gränslinjen måste vara generöst dragen) skraddarsy en nedtoning av jämlikhets- och rättvisesträvandena, om att i rakt språk tillåta att de tjänar mera pengar, och – viktigast av allt – att de får politikernas applåder och hejarop för att de har lyckats med det de har föresatt sig, nämligen att förändra världen.

En sådan nyordning frestar hårt på inlärd tankemönster och ideologier. Den är dessutom i sin praktiska tillämpning vidöppen för kritik. Dess nackdelar är lätta att se och mäta, dess förtjänster är långsiktiga och svåra att ta på. Inte desto mindre är en samhällsordning, där vi väsentligt mer än idag sätter nydanare på piedestal (och ger särskilda ekonomiska förmåner), antagligen den samhällsekonomiskt mest lönsamma investering vi kan göra. Detta i synnerhet eftersom Sverige i andra avseenden av allt att döma redan i praktiken är en attraktiv utvecklingsmiljö.

Att sätta nyskaparna på hedersplats i samhällsdebatten är idag lätt för en politiker. Nya värderingar och starka behov av föränd-

ring har röjt vägen. Det är en sak. Att till nyskaparnas förmån ta ett rejält steg tillbaka i utjämningssträvandena och fördelningspolitiken, det är en helt annan sak. Det återstår att se vad som händer. Det handlar också om att slakta en helig ko.

Dags att ifrågasätta vinsten som målet framför andra

Det berättas att när McDonald's introducerades brett i USA var det en uttalad policy att företaget skulle erbjuda "a real service to Americans living on limited means". Det fanns med andra ord ett inslag av samhällsnytta i McDonald's övergripande mål. Det här målet var kommunicerbart till och uppenbarligen attraktivt för många i företaget, i själva verket blev det långt ner i organisationen ett viktigare och mera påtagligt mål än de vanliga affärsmålen som avkastning och lönsamhet.

Det är ingen tillfällighet att McDonald's har formulerat ett av sina mål i samhällstermer. Det tycks förvånansvärt ofta framgångsrika företag ha gjort. Eller sagt med andra ord. Vinsten som det enda mål som räknas för företag i konkurrens är det dags att ifrågasätta. Hög uthållig lönsamhet i verksamheten är givetvis önskvärd och nödvändig. Men lönsamhet är knappast längre ett mål i sig i välskötta företag, än mindre det enda målet.

Det är inget sensationellt i den uppfattningen. Den har förts fram av många under lång tid. Ekonomer och iakttagare av organisationer som Chester Barnard, Philip Selznick, William Ouchi, Russel Ackoff och andra har gjort det. Det är inte heller bara abstraktioner och teorier utan verklighetsförankring. Det finns gott om företag som sedan länge slutat att göra vinsten till målet i sig, paradoxalt nog ofta de mest lönsamma och framgångsrika företagen.

Sverige ligger antagligen efter andra länder i den här idéutvecklingen, präglade som vi är av en kärv och teknokratisk syn på företagets roll. Men just nu, i mitten av 1980-talet, tycks det som om målsättningsfrågorna också i Sverige kommer mer i fokus än tidigare. Det har åtminstone två orsaker, den ena ytlig och kopplad till aktuella samhällsförändringar, den andra mer djupgående och förankrad i värderings- och attitydförändringar hos indivi-

den. De stora finansiella obalanserna, t ex budget- och bytesbalansunderskotten, den teknologiska utvecklingens höga takt etc – är faktorer som har skyndat på och fördjupat strukturförändringen i samhället, inte minst i marknadssektorn.

Det här har i sin tur tvingat varje företagsledare i varje bransch att diskutera och inte så sällan omdefiniera sina affärsidéer. Strategisk planering har återigen blivit ett inneord. Mer än något annat har frågan om målet med företagets verksamhet kommit i intressecentrum. Amerikanarna talar om ”purposing”.

Men en långt mera viktig kraft som verkar mot en breddning av företagets mål kommer från oss själva. Inte alls bara från företagsledare och dylikt engagerat folk i företagen, utan från *alla* i företaget. Det har sagts i det föregående och det kan sägas igen. Det som tydligare än tidigare efterfrågas, kanske t o m krävs, är dels en mening med det man gör i arbetet (i sin yttersta konsekvens skall också företagets verksamhet uppfattas som meningsfull och ansvarsfull), dels att arbetet ger en möjlighet till personlig utveckling. Arbetet skall inte vara bara ett medel för materiell överlevnad och ytliga mänskliga relationer. Det skall i stället erbjuda ökad kunskap och insikt, utvecklande teamwork, möjlighet till egna initiativ – och helst till något så diffust som självförverkligande.

Den här iakttagelsen går att generalisera. Det har funnits perioder under industrialismen då vinsten var enda målet – och då det också var fullt berättigat att det var så. Under masstillverkningens epok, då ägandet hade avpersonifierats och institutionaliserats och fortfarande stora omättade materiella behov skulle tillgodoses, var vinsten Målet.

Det fanns möjligen också en senare period då företaget inte längre kunde ses enbart som en vinstgenereringsmaskin, utan snarare som en organism som inom sig skapade målen för sin verksamhet. God vinst blev ett överlevnadsvillkor, inte ett mål. Vinsten var för företaget vad syret är för livet, en nödvändighet, men inte dess mening.

Men i frontlinjen för dagens tänkande finns ett mera subtilt synsätt. Det moderna företaget kan varken liknas vid en maskin eller en organism. Det är i stället en del av en helhet, ett delsystem i en samhällsstruktur, där målen i praktiken bestäms utanför företaget i ett komplext samspel av relationer till samhället i stort, till kunderna, till de egna anställda och till huvudmännen.

Företagets mål är inte längre bara ett endimensionellt ekonomiskt avkastningsmål. Det är snarare ett flerdimensionellt *ansvar*, där ansvaret gentemot huvudmännen – aktieägarna – är *ett* viktigt område men inte längre det enda.

Låt mig bara kort beröra en aspekt på den här utvecklingen: Företagets samhällsansvar.

Hewlett-Packard uttrycker mycket tydligt i olika måldokument sitt samhällsansvar. Där finns de vackra orden: "Varje samhälle har sina sociala problem. . . Vårt företag måste hjälpa till att lösa dem." Men inte bara sådant, där finns också långtgående åtaganden som är så preciserade att de inte går att smita ifrån: "Hewlett-Packard skall anställa handikappade och verka för att de utvecklas i företaget till att vara fullvärdiga anställda på vilken nivå som helst." Självklart kan också sådant vara mest ord utan praktisk betydelse. Men Hewlett-Packard är inte i detta avseende ett undantag, snarare ett exempel på en snabbt växande skara av framgångsrika företag vilka formulerar sina mål också i samhällstermer.

Det finns gott om undersökningar som visar att framgångsrika företag har ett gemensamt drag: De vet bättre än andra sin roll i samhällsbygget och kommunicerar den till omvärlden inklusive till sina anställda. Hewlett-Packard är bara ett exempel.

Det här med samhällsansvar är svårt. De flesta svenska företagsledare är allergiska mot ord som samhällsansvar – särskilt om det berör det egna företaget. Allt luddigt tal under 1960- och 1970-talen om social redovisning, alternativ produktion – för att inte tala om den s k Åsling-doktrinen – har för företagsledaren i Sverige blivit övertygande bevis för att samhällsansvaret är politikernas och enbart politikernas. Företagsledaren skall effektivt producera och distribuera de varor och tjänster som bjuds ut, något ansvar därutöver finns inte.

Det är en felsyn redan idag. Det kommer att bli det i ännu högre grad i framtiden. Det handlar om en tyngdpunktsförskjutning från lönsamhetsmålet som *enda* mål till en mera komplex målbild i ansvarstermer: Ett samhällsansvar. Ett kundansvar. Ett ansvar gentemot den egna personalen. Och givetvis ett huvudmannansvar. Hög lönsamhet är fint och nödvändigt. Men det skall följa av att företaget spelar en aktiv roll i samhällsutvecklingen, ställer kundens intressen i centrum och av att det värnar om sina anställda. Det är en gradskillnad, inte en artskillnad. Det

företag som inser i vilken riktning vinden blåser, har fördelar, bl a i högre lönsamhet.

Vad det får för konsekvenser för företagsledandet? Ja, också här är det tyngdpunktsförskjutningar och nyanser:

- Mera av utveckling, mindre av tillväxt. Och det är inte bara en lek med ord. Tillväxt står för direkt mätbart materiellt framsteg. Tillväxt är ett begrepp med kortsiktighet i sig. Utveckling står för en mera långsiktig, svårfångad investering i människor och hårdvara. Utveckling av de egna medarbetarna, utveckling av kunderna (kundutbildning kommer t ex att bli ett allt viktigare konkurrensmedel i många branscher), kort sagt utveckling av det samhälle i vilket företaget verkar blir viktigt.
- Mera av ledarskap, mindre av chefskap. Det behövs goda ledare som formulerar affärsidéer och visioner och pedagogiskt förut dem till sina anställda. Men den starkare betoningen på ledarskap står också för annat: Mera av kontinuitet, mindre av snabba managementinsatser i *ett* företag för hopp över till nästa. Enligt amerikanska undersökningar tycks det som om ledarna i framgångsrika företag sitter länge på sin stol (Peter B. Vaill). P.G. Gyllenhammar har vid något tillfälle sagt att ett djupgående ägarskifte i Volvo är ett hot. Företagskulturen är en ömtålig blomma. Det är en annan aspekt på kontinuitet.

Och till dessa kan läggas ytterligare några ordkombinationer med praktiskt innehåll för framtidens ledare:

- Mera av omätbarhet, mindre av mätbarhet. Mera av långsiktighet, mindre av kortsiktighet. Mera av känsla i ledarskapet, mindre av teknokrati. Och så det självklara – mera av lärare, mindre av befälhavare.

Det finns säkerligen gott om företagsledare och ekonomer som inte tror på den här utvecklingen, som misstänker att effektivitet går förlorad och som har svårt att se att företaget har en samhällsroll utöver att tjäna pengar.

Min tes är den motsatta. Effektivitet och lönsamhet står att vinna för de företag som inte gör vinsten till målet framför andra.

En annan helig ko att slakta.

Dags att ifrågasätta ”den fulla sysselsättningen”

Vi kan vara ganska säkra på att antalet människor som arbetar i marknadssektorn kommer att fortsätta att sjunka. Allt färre kommer antagligen att jobba allt färre timmar i företag som producerar varor och tjänster för en marknad.

Förklaringen är enkel nog. Om å ena sidan produktiviteten ständigt ökar, om en viss given mängd människor oavbrutet varje år producerar mera varor och tjänster än föregående år, finns det naturligt nog endast ett sätt på vilket alla kan få behålla sitt arbete. Det måste tillverkas mera varor och tjänster. Om å andra sidan marknaderna börjar bli mättade och resurserna saknas eller blir mera svåråtkomliga, kommer lika säkert färre arbetstillfällen absolut sett att stå till buds.

Detta är, förenklat uttryckt, vad som utmärker det avancerade industrisamhället idag. Genom det ekonomiska systemets struktur är utvecklingen mot en ständigt mer effektiv produktionsapparat obeveklig. För att tillgodose denna teknologiska kapacitet med nya marknader som kan ta emot det allt större varu- och tjänsteutbudet måste metoder tillgripas som verkar krystade, eller t o m som kan anses moraliskt eller etiskt diskutabla.

Ett sådant här resonemang möter givetvis motargument. Den som är kritisk pekar på att ökad produktivitet via lönebildningen erfarenhetsmässigt har lett till ökad efterfrågan, produktion och därmed till nya arbetstillfällen. Men det är ett bevis utan värde om det inte samtidigt sägs att förutsättningen naturligtvis är att det finns resurser för en ökad efterfrågan som kan tillgodoses, eller ett omättat behov hos dem som får ökade disponibla inkomster. Sambandet ökad produktivitet — högre löner — nya arbetstillfällen har varit så uppenbart under främst 1950- och 1960-talen att många tycks ha svårt att inse att det kanske inte längre gäller.

Och detta är bara en del av bilden.

Det har sagts tidigare — den svenska modellen är ingenting annat än ett skolexempel på hur det går till att ”broila” en marknadssektor. Det är ingen överdrift att påstå att den ekonomiska politiken under tiden efter andra världskriget har varit en politik som ”blåst upp” efterfrågan, men också indirekt effektivitet och produktionskapacitet. En tidvis starkt expansiv, efterfrågeorien-

terad stabiliseringspolitik har varit en metod. Allokeringspolitiken har också använts, som vi har sett, t ex genom att "låsa in" vinsterna i de företag där de har genererats och inte låta dem ta vägen över en fungerande riskkapitalmarknad.

Självklart har denna politik haft sin legitimitet i synen på sysselsättningen och arbetslösheten. Det finns gott om studier som visar att efterkrigstidens politiker, oavsett partipolitisk färg, är mera känsliga för sysselsättningsfrågor än för någon annan utmaning. När arbetslöshetssiffrorna stiger är generositeten med statliga medel till motåtgärder hos varje politiker och parti oöverträffat stor. Med det har vi antagligen också ringat in 1990-talets mest brännande politiska problem, den mest heliga av heliga kor om man så vill: Hur skall vi förhålla oss till "den fulla sysselsättningens politik"? Den frågan är extra relevant nu, när den offentliga sektorn av många skäl inte längre kan fungera som den fulla sysselsättningens räddare.

Under de senaste tjugo åren har antalet anställda inom den offentliga sektorn ökat med 200 %! Alla andra sektorer har antingen minskat sysselsättningen (industrin, jord- och skogsbruk, byggsektorn) eller behållit sin andel någorlunda konstant (privata tjänster, handel, samfärdsel).

Det finns två tänkbara förhållningssätt till "den fulla sysselsättningens politik":

Det *första* är det som dominerar idag i snart sagt alla västländer. Full sysselsättning i samhället är och förblir ett klart uttalat mål för den ekonomiska politiken. Samtidigt ligger verkligheten för varje år allt längre bort från de uttalade målen. Å ena sidan har vi en växande massa av ständigt arbetslösa. Flera av de stora OECD-länderna har idag en öppen arbetslöshet i storleksordningen 10-15 %. Totalt är kanske 15-20 miljoner människor bara inom den europeiska delen av OECD-blocket arbetslösa.

Till detta skall läggas de latent arbetssökande, de undersysselsatta, de som befinner sig i konstlad sysselsättning i beredskapsarbeten och den växande skara som förtidspensioneras av i praktiken sysselsättningsskäl.

Å andra sidan har vi en lyckligt lottad aristokrati bestående av dem som har fulltidsarbete i trygga arbeten. Mellan dessa två poler finns ett "proletariat" av arbetare i osäker ställning vilka utför de minst kvalificerade och mest otacksamma arbetsuppgifterna.

Den som företräder ”den fulla sysselsättningens politik” – och det gör alla etablerade grupper i alla västländer – ser, logiskt nog, lösningen på den aktuella globala sysselsättningskrisen i en bred, expansiv politik ledd av länder som USA, Japan och Västtyskland.

Det *andra* synsättet, fortfarande uttalat av bara ett fåtal intellektuella, vänder upp och ner på synen på arbetslösheten. I stället för att till varje pris motarbeta den, kanske den skall accepteras.

Ingen har, skulle jag tro, mera noga tänkt igenom, dokumenterat och distinkt tagit ställning för den ståndpunkten än André Gortz. Han talar om ”arbetslöshetens gyllene tidsålder”, om att den epok går mot sitt slut, när lönearbetet var källan till all rikedom. ”Keynes är död och med honom den fulla sysselsättningen.”

Som alltid ligger kanske sanningen också här någonstans mitt emellan dessa två ståndpunkter.

Det är en sak att ett arbete som känns meningsfullt är en rättighet som varje människa borde ha. Det är en sak att t ex en ung människa som vill ha ett arbete också skall kunna få det. Det egna arbetets art och kvalitet och den egna självkänslans styrka och intensitet går hand i hand. Det gör *arbetet* till ett självklart samhällsmål.

Det är en helt annan sak om det är lika rätt att göra *sysselsättningen* till ett samhällsmål, om ”den fulla sysselsättningens politik” så som den utformats i Sverige och i flertalet andra västländer egentligen ligger särskilt väl i linje med målet att ge alla som vill och kan ett meningsfullt arbete att gå till.

Är det inte så att en ekonomisk politik som gör ökad sysselsättning till ett mål i sig riskerar att sätta verksamhetens verkliga behov och reella motiv på undantag? Är det inte så att vi den här vägen håller på att skapa en för varje år allt större grupp människor i samhället som visserligen har sysselsättning, men inte ett arbete i dess positiva innebörd?

Och är det inte så att den utvecklingen inte längre alls rör endast dem som jobbar i t ex skyddade verkstäder eller i företag som staten håller under armarna – utan i själva verket långt bredare grupper i samhället, alla dem som känner att det jobb de har antingen är meningslöst och lika bra kunde göras av precis vem som helst eller också, och långt viktigare, går på tvärs mot

grundläggande värderingar och strider mot långsiktiga samhällsintressen? Sådan smygande påverkan på individen kanske kan hållas i schack för en tid, men säkert inte i det långa loppet.

Kort sagt — är det inte så att vi i det utvecklade industrisamhället har kommit att se på arbete som sysselsättning i alltför hög grad? Om det är sant, vilket jag tror, är tiden inne för en nyanseerad debatt kring ”den fulla sysselsättningens politik”. Det behöver inte betyda att vi faller André Gortz i armarna och tror på ”arbetslöshetens gyllene tidsålder”. Men det betyder med all säkerhet att ett antal heliga kor som har att göra med lönearbetets samhällsroll och ”den fulla sysselsättningens politik” får gå till slakt.

Framtiden

– Det kortsiktiga perspektivet

*Lönebildningen är den svenska
ekonomins Akilleshä*

5.

Det finns en politisk verklighet som måste hanteras *idag*, i praktiken skild från det långsiktiga perspektivet. Det är den som upptar merparten av intresset. Dels eftersom uppgiften i sig är stor nog. Dels eftersom dagspolitiken är det vi är vana vid att diskutera och debattera, inte minst i Sverige. De långsiktiga frågorna, frågorna med ideologisk innebörd, har sedan lång tid hänskjutits till politikens högtidsdagar.

Det ligger ingen ringaktning i det konstaterandet. Att ta sig an de två mest centrala frågorna för svensk ekonomi de närmaste åren – den offentliga sektorns storlek och "beteende", särskilt regleringsbenägenheten respektive lönebildningen, är stora och utmanande arbetsuppgifter för politikerna. Dessutom rör just dessa två frågor vid mer djupgående ideologiska strängar. De kan bli en inkörsport till den breda ideologiska debatt som med tiden måste komma.

Den svenska (reala) ekonomin är i yppersta form

Problem. Problem. Problem. Kris var ordet för dagen i mitten av maj 1985. Vi målade den svenska ekonomin i dystrare färger än på länge. Inflationen skulle inte bli 3 % 1985 som finansministern hade trott, utan snarare 7-8 % som inte ens oppositionen hade trott. (Och kanske därmed 4-5 procentenheter över vad övriga OECD-länder skulle komma att redovisa för året.) Bytesbalansen skulle inte bli positiv som 1984 utan kanske minus 10-15 miljarder på helåret 1985 osv. Räntan chockhöjdes med 2-3 procentenheter och bekräftade att krisen verkligen fanns. Alla kände redan i andanom trycket mot den egna privata ekonomin, hur allt mindre skulle bli över – om det överhuvudtaget blev någonting över! På några få veckor hade det skapats en krisstämning i Sverige, väl i klass med den som vi hade några år tidigare.

Men var det verkligen så dåligt ställt med den svenska ekonomin som den dystra stämningen i maj 1985 antydde? Det beror på vilket perspektiv vi tar. Visst, de finansiella obalanserna fanns – och finns fortfarande kvar. Men den reala ekonomin, substansen bakom siffrorna, var solid. Och är det idag.

Den svenska industrin är stark och starkare än någonsin. Det gäller inte minst exportindustrin, där våra mest kända företag nästan utan undantag är internationellt sett effektiva, professionellt skötta och inte så sällan marknadsledande inom sin sektor. Lönsamheten är dessutom idag hygglig – och med det kommer framtidstro och aggressivitet.

Den offentliga sektorns serviceutbud är bra. Utländska iakttagare brukar imponeras av serviceutbudets kvalitet och av att vår stora offentliga apparat kan paras ihop med relativt rimlig byråkrati.

Den svenska infrastrukturen – vägar, el- och telenät, hamnar etc – är av god internationell klass. Och vidgar vi begreppet till bostadssektorn är vi antagligen världsbäst.

Vi har ett förhållandevis vältempererat politiskt klimat. Politiker och andra etablerade kan, när de stiger ner från barrikaderna, tala med varandra.

Detta är nog så viktiga förhållanden när det gäller att hävda att Sveriges reala konkurrenskraft är god. Men det som enligt min

mening verkligen gör optimismen välgrundad är att Sverige av allt att döma mer än något annat land har investerat i "det nya arbetslivet", dvs i ett progressivt synsätt på arbetet och arbetskraften som med säkerhet i framtiden kommer att betala sig med mycket hög avkastning.

Det var politikerna, pådrivna av fackföreningsrörelsen, som med MBL och annan lagstiftning under 1970-talets första hälft tvingade fram demokratiseringsprocessen. Det skedde inte utan motstånd från näringslivet. Det är tankeväckande att det idag känns en smula nattståndet och halvgånget att tala om näringslivets demokratisering. Demokratiseringen var bara början, bara halva steget. Det som håller på att ske går mycket djupare och det är inte längre politikerna utan företagen som går före. Sverige och svenska företag har av allt att döma även här en frontlinjeposition.

Det går numera att mäta "arbetsviljan". Och vad mer är, att jämföra hur den är i olika länder. Det är tre förhållanden som styr: (1) Antingen kommer arbetsviljan från en inplanterad arbetsmoral: "Arbetsamhet befordrar hälsa och välbefinnande, hindrar många tillfällen till synd..." etc. (2) Eller också från god överensstämmelse mellan arbetets utformning och den anställdes egna värderingar och livssituation. "Rätt man på rätt plats" är uppenbarligen en nyckel till hög produktivitet. (3) Eller också bestäms arbetsviljan av någonting som Hans Zetterberg kallar "det osynliga kontraktet". Det går utanför det formella anställningsavtalet där lön och arbetstid fastslås. Det handlar i stället om samstämmiga värderingar och ömsesidig lojalitet mellan den anställda och företaget.

Sverige kommer högt i rangordning i alla dessa avseenden. Den inplanterade arbetsmoralen är förhållandevis stark i Sverige, i nivå med den som finns i Japan och högre än den vi finner i Västtyskland och Storbritannien. De exakta procenttalen för personer som upplever en missanpassning mellan det de gör och det de verkligen skulle vilja göra växlar mellan olika länder: 49 % i USA, 47 % i Västtyskland, 63 % i Storbritannien, 68 % i Japan och – 44 % i Sverige! När det gäller det osynliga kontraktet kommer Sverige också bra ut. "Vi hittade de bästa osynliga kontraktet i Sverige" (Hans Zetterberg).

Det är idag i företagen, inte minst i Sverige, som framtidens arbetsorganisation håller på att prövas ut. Volvo är en utmärkt

exponent för det progressiva som håller på att ske i synen på arbetet.

Och att det är något av en revolution på gång tycks vara klart. Arbetet håller på att återta sin förlorade centrala position i människors medvetande och värderingar helt enkelt därför att arbetet i snabb takt på många håll idag organiseras om så att människor känner att de mer än tidigare får utlopp för sina egna, högst individuella kunskaper, erfarenheter och drivkrafter. Det är en klok investering både för ett företag och ett samhälle. Den kommer att betala sig bra med ökad produktivitet som följd.

Slutsatsen är klar. Svensk ekonomi befinner sig *inte* i kris i djupare mening. Tvärtom. Den reala ekonomin befinner sig i yppersta form.

Det betyder inte att svart har blivit vitt, att den svenska ekonomin inte har de problem som vi alla läser om i tidningen eller ser på TV från tid till annan: Budgetunderskottet. Den fortfarande svaga handelsbalansen. Den något osäkra valutasituationen etc. Det betyder bara att substansen, både hårdvaran, främst realkapitalet, och mjukvaran, samhällets politiska och sociala organisation, och – viktigast – företagens organisation och därmed människornas arbetsvilja sett i *det kortsiktiga perspektivet* är av verkligt god internationell klass.

Självklart måste den svenska ekonomins balansproblem åtgärdas och här är det lätt att för dagen bli pessimist. Balansproblemen är orsakade av en samling omständigheter som både är hemmagjorda och påtvingade av omvärlden: Oljeprishöjningarna. Lönekostnadsexplosionen 1974-1976. Den s k överbrygningspolitiken och en hel del stabiliseringspolitisk mismanagement också under den borgerliga regeringsperioden etc. Det blir vid det här laget en lång lista av störande omständigheter och felslagen stabiliseringspolitik.

Men framför allt är det två andra, mer grundläggande allokerings- respektive fördelningspolitiska omständigheter som bildar basen för bekymren, när det gäller den svenska ekonomins utveckling under de närmaste åren. Båda välkända från debatten men likafullt värda att ständigt upprepas. Dels har den offentliga sektorn på alltför kort tid tagit en alltför stor del av de samlade produktionsresurserna i anspråk. Marknadssektorn har helt enkelt blivit för liten, både av effektivitetsskäl och därför att kapaciteten att snabbt rätta till obalanserna, inte minst affärerna med

omvärlden, har blivit för låg. Men mest avgörande är att vi har haft en alltför stark böjelse att via föreskrifter och regleringar styra och dona i marknadsmekanismerna så att vitaliteten har blivit lidande.

Dels har vi en lönebildningsprocess i Sverige som, tycks det, systematiskt sätter kapitalintresset i förhandlingsmässigt underläge. Lönerna stiger alltför ofta snabbare än produktiviteten, och ökad inflation blir en oundviklig följd. Kort sagt är stelheten och snedvridningen i lönebildningsprocessen för Sverige idag ett allvarligt konkurrenshandikapp.

Rättar vi inte till dessa två förhållanden – regleringsmentaliteten och lönebildningen – kommer den ekonomiska krisen att bli kvar – och då finns också risken att vi inte kan utnyttja den stora potential och styrka som Sverige uppenbarligen besitter.

Det finns mera utrymme för avreglering

Jag lyssnade för ett par år sedan på Douglas Barnard Jr, medlem av den amerikanska kongressens House-Banking-committee. Han var stark i tron på en radikal avreglering av den amerikanska bankmarknaden. Avregleringen av flygindustrin hade visat vägen. Serviceutbudet hade i ett slag breddats. Nya företag hade snabbt fyllt igen angelägna rutt-behov. Det stela pris- och tariffsystemet i flygindustrin hade luckrats upp. Och framför allt hade servicekvaliteten höjts avsevärt. Flygplanen gick numera på rätt tid. Vänlighet och serviceanda i största allmänhet hade fått större utrymme. Nu var tiden mogen för bankbranschen. Avreglering i stora doser var den medicin som skulle vitalisera det amerikanska bankväsendet.

Den här ganska onyanserade, halleluja-betonade synen på avreglering finns också i den svenska debatten. Avreglering har blivit ett modeord. Vi förleds ibland att tro att bara samhällets regleringar – styrning genom lagar, förordningar och myndighetspraxis – försvann skulle ett långt mera vettigt och mänskligt samhälle skapas. Det är inte sant. Verkligheten är som alltid mycket mera nyanserad, gråare och tristare än den som målas upp i debatten.

Regleringar behöver vi. Men i rätt dos. Och på väl övertänkta områden.

Den lättköpta kritiken mot regleringar kan vi bortse från. Det finns tillräckligt med befogad kritik mot och vägande skäl för att tona ner regelsamhället:

Den onda cirkeln-argumentet. Bostadspolitikerna är ett gott exempel. Det var högst rimliga bostadspolitiska mål – kostnadsparitet mellan bostäder av olika ålder och neutralitet mellan olika boendeformer – som i mitten av 1970-talet styrde upplägget av den bostadspolitik (i hög grad baserad på regleringar) som vi nu har. Men i praktisk tillämpning är idag allt en enda svåröverskådlig röra. Subventionerna till bostadssektorns aktörer styrs i praktiken inte längre främst av bostadspolitiska hänsyn. Skattepolitiken genom avdragsreglerna och familjepolitiken genom stödet till barnfamiljerna har i högsta grad en inverkan på bostadssubventionerna. Antalet barn har t ex en mycket större effekt på den privata ekonomin för en typisk familj än någonsin något bostadspolitiskt instrument.

Det vi kan se på område efter område där regleringar är inblandade är ett svåröverblickbart samspel mellan olika politiska ingrepp. Räntebidragen, skattesubventionerna och bostadsbidragen samspelar och resultatet blir inte det man en gång tänkt. Det ena ger det andra på ett oplanerat och oväntat sätt. En politik, som isolerad och som vid en given tidpunkt är rätt och riktig, kan vid en senare tidpunkt tillsammans med andra åtgärder, tillkomna i efterhand, få motsatt effekt än den avsedda. Bostadspolitikerna har i praktiken av allt att döma gynnat de bäst ställda i samhället! Vi har fått en slags upp-och-nedvänd fördelningspolitik. Svåröverblickbarheten ökar teknokratiseringen. Misstron mot regleringarna får fotfäste. Det blir en ond cirkel.

Effektivitetsargumentet. Regleringar dämpar onekligen nytänkande, mångfald och strukturförändring. Byggnormerna i bostadsproduktionen är ett exempel. Detta att bankerna måste gå till regeringen för att få starta nya verksamheter i bolagsform är ett annat exempel (som dessutom under flera år har förstärkts genom att *alla* strukturförändringar av det här slaget har "frusits" i avvaktan på den s k Hörjelska utredningens betänkanden och förslag). Det här betyder effektivitetsförluster. Företagen kan inte göra de nysatsningar och strukturförändringar som är ekonomiskt motiverade. Det är den kortsiktiga och ytliga konse-

kvensen. Den långsiktiga och mer subtila har att göra med att regleringar, i varje fall om de fått verka under lång tid, uppmunt-
rar förvaltarskap och försiktighet snarare än entreprenörskap
och riskbenägenhet. Det får givetvis också negativa effektivitets-
konsekvenser, särskilt i tider när omorientering och strategibyte
blir nödvändigt för överlevnad.

Snedvridningsargumentet. Regleringar snedvrider konkurren-
sen mellan olika företag eller ägarformer – inte alltid men ofta.
Det statliga stödet till allmännyttiga bostadsföretag är av något
dunkelt skäl högre än till privatägda bostadsbolag. Det är ett
exempel. Ett annat är att bankägda finansbolag i praktiken har
ett snävare handlingsutrymme än icke-bankägda. Sådana förhål-
landen upplevs som orättvisa och diskriminerande. Men vad me-
ra är, de håller tillbaka konkurrensen och har med all säkerhet i
ett samhällsnytteperspektiv långt mera negativt än positivt i sitt
följe.

"Felinformationsargumentet". Regleringar medverkar inte så
sällan till att ge felaktiga signaler till konsumenten. Hur många
vet att t ex en enrumslägenhet i ett nyuppfört flerfamiljshus kos-
tar inte bara de 2 000-3 000 kronor som sannolikt står på hyres-
avin, utan dessutom ett tillägg via skattsedeln som gör att den
verkliga kostnaden per månad blir 5 000-6 000 kronor? Det vi på
goda grunder kan misstänka är att en sådan, mer fullständig,
information ganska starkt skulle påverka individens konsum-
tionsvanor. Regleringar styr med andra ord hur vi som individer
konsumerar. Och följden blir – ofta och naturligt nog – över-
konsumtion eller felkonsumtion.

Sammantagna blir dessa argument bedövande starka och överty-
gande: Den onda cirkeln. Effektivitetsförlusterna. Konkurrens-
snedvridningen. De felaktiga prissignalerna till konsumenten.
Och sedan, som lök på laxen, kommer de mjuka argumenten. Ett
samhälle där det känsliga nyskapandet och nytänkandet möter
ett effektivt motstånd tenderar till att bli ett stereotyp, tråkigt
och byråkratiskt samhälle. Regleringarna medverkar till att vi
formar ett mera likriktat samhälle, ett alla-skall-vi-se-lika-ut-
samhälle. Det är få som vill ha det så.

Det är inte att undra på att många plockar politiska poäng på
denna "anti-vision". Ändå måste bilden nyanseras. Det finns
mängder av regleringar som är högst berättigade och nödvändiga

i ett högutvecklat samhälle.

Att via regleringar påverka och granska produktionsförhållandena i vissa branscher är t ex en självklarhet. Miljöområdet är det bästa exemplet. Den fysiska riksplaneringen ett annat. Men det finns också mer udda exempel. Det finns knappast någon bankman som inte anser att det på bankområdet måste finnas en stark tillsynsmyndighet som håller bankernas och andra finansiella aktörers verksamhet under näsvis uppsikt.

Stabiliseringspolitisk reglering är egentligen också så självklar att den inte ens behöver nämnas. Riksbanken har t ex via regleringar intervenerat på kredit- och kapitalmarknaderna sedan sent 1800-tal. Medlen brukar bankfolk då och då ha kritiska synpunkter på. Behoven av en sådan styrning däremot är det knappast någon som ifrågasätter.

Fördelningspolitiska regleringar, dvs regleringar som syftar till att omfördela inkomst och förmögenhet, är också ett ofrånkomligt inslag i ett högutvecklat samhälle, mera ifrågasatt än de båda andra men lika fullt finns de där även i de mest marknadsorienterade politiska program.

Med andra ord: Det finns argument i båda vågskålarna, både mot regleringar och för. Regleringarnas till synes inneboende förmåga att göra samhällsutvecklingen svårstyrd och svåröverblickbar, effektivitetsförlusterna, byråkratiseringen, likriktningen etc står för motargumenten. Samhällsstabiliteten, detta som följer av en välavvägd mix av allokeringspolitik, stabiliseringspolitik och fördelningspolitik som gör att medborgarna i gemen känner att de lever i ett någorlunda rättvist samhälle, där de personliga riskerna både socialt och ekonomiskt är under kontroll, står för intäkterna. Det handlar alltså inte om svart eller vitt, om att ha eller inte ha regleringar. Det är *doseringen* som blir det centrala.

Det har redan sagts många gånger i det tidigare: Vi har i Sverige under de senaste 10-15 åren feldoserat regleringar som samhällsmedicin. Vi har fått en överdos av regleringar. Sverige har gradvis blivit ett reglersamhälle i ordets negativa mening. Regleringarna hämmar idag utvecklingen. De lever i alltför hög grad ett eget liv och skapar egna problem. Samhällsstabiliteten har på många områden övergått i rigiditet och förkalkning.

Vad kan vi då göra för att ändra doseringen? Ja, åtminstone följande:

- Ta marknadskrafterna till hjälp! I valet mellan en administrativ styrning via regleringar och en påverkan med hjälp av marknadskrafterna borde vägvalet vara givet. Marknadskonform styrning är nästan alltid att föredra.
- Gör regleringarna enkla, framför allt, se till att det blir "raka rör" mellan mål och åtgärder.
- Se alltid till att samhällsintresset går före särintresset, att konsumentintresset bestämmer över producentintresset. Samhällsintresset att få budgetunderskottet i balans måste t ex vara överordnat särintresset att byggproduktionen hålls uppe. Det är inte selsättningen inom byggsektorn som skall bestämma nivån och innehållet i byggandet. Det är det samhällsekonomiska utrymmet och konsumenternas behov och prioritering av boendet som skall göra det.
- Medverka aldrig till att regleringar drabbar olika producenter på olika sätt.

Mycket har gjorts under senare år i den här riktningen, inte minst på de finansiella marknaderna. Men det finns mera utrymme för avreglering. Det tjänar alla på.

Lönebildningen är den svenska ekonomins Akilleshäls

"Med 10-procentiga påslag går det åt helvete!" Finansministern var onekligen klar i språket när han i "Samtal med Feldt" för ett par år sedan uttalade sig om löneförhandlingarna och om den svenska lönebildningsprocessen. Arbetsmarknadens parter vet, sa han, att skulle det bli 10-procentiga påslag per år 1984 och 1985 "så går det åt helvete!" Ord och inga visor.

Det var minst sagt berättigad uppriktighet. Det vi nu vet om 1984 och 1985 års löner är att 10-procentnivån kom nära nog, att vi rejält har tårt på det relativa kostnadsförsprång som de senaste två devalveringarna hade givit oss.

Det är ingen överdrift att säga att lönebildningssystemet i Sverige idag är samhällsekonomins Akilleshäls. Det tycks som om systemet numera av sig självt med osviktig regelbundenhet ger nominella lönepåslag som väsentligt ligger över vad vi har råd

till. Alla, även de mest involverade förhandlingspersonerna, ruskar i efterhand på huvudet och frågar sig hur det gick till.

Debatten är dessutom förvirrad. Den blandar och ger mellan det stabiliseringspolitiska problemet att lönenivåerna ligger för högt och det allokeringsspolitiska problemet att utvecklingen av relativlönerna, dvs lönerelationerna mellan olika yrken och grupper av löntagare, är för osmidig. Dessutom kryddas inte så sällan anrättningen av fördelningspolitiska resonemang och tyckande. Allt i en röra.

Visst, Sverige är inte ensamt om problemet med lönebildningen och stabiliseringspolitiken. Många västekonomier har samma svårigheter att hålla rimlig balans mellan reallöneutveckling och produktivitetstillväxt som Sverige. Men det finns "grader i helvetet" och Sverige befinner sig uppenbarligen i de hetare delarna. Det tycks som om lönebildningen i Sverige är ovanligt inflationistisk.

Och just här finns problemets kärna, detta att den ordning vi använder oss av i Sverige för att bestämma lönerna – som under lång tid fungerade så bra att omvärlden förundrade sig – idag tycks ha vissa inbyggda systemfel som gör att vi ideligen till allas förvåning och mot alla parter försäkringar om samhällsansvar och annat fint, hamnar snett.

Det finns lite förenklat två färdriktningar för den förändring som måste komma:

Antingen en ökad grad av decentralisering av lönebildningen, en fortsättning i den riktning som redan inletts på den privata sektorn med Metall och Verkstadsföreningen som vägröjare. Steg för steg skulle förhandlingarnas tyngdpunkt enligt den här modellen förflyttas från central nivå till förbunds nivå och vidare ner till avdelnings- och företagsnivå. Teoretiskt, men bara teoretiskt, kan man i fjärran av den handlingsmodellen se ändstationen med en klassiskt liberal lönesättning. Lönenivån, även i makroekonomiskt perspektiv, skulle bli den som de omutliga reglerna om utbud och efterfrågan på arbetsmarknaden bestämmer.

Eller också en utveckling i motsatt riktning mot *ökad* samordning, där inte bara LO-grupperna samordnat förhandlar, utan tjänstemän och arbetare centralt uppträder som en part och med den offentliga sektorns förhandlingar i nära samråd och parallellitet. Den modellen antyder en återgång till det dualistiska system som vi i praktiken hade med LO/SAF som domanter på arbets-

marknaden under lång tid, tiden före TCO-gruppernas och den offentliga sektorns uppträdande som likaberättigade aktörer på arbetsmarknaden. Också i denna färdriktnings förlängning finns en hypotetisk slutstation, en extrem variant av inkomstpolitik med fullständigt sammankopplat lönemaskineri, där i praktiken politikerna bestämmer medborgarnas löner. Också det är givetvis ett teoretiskt alternativ utan sansade anhängare.

Det är i valet mellan de två färdriktningarna lätt att spontant känna sympati för den första vägen. Mer av decentralisering är ord i tiden, besläktade med positivt värdeladdade begrepp som ökad demokrati och högre effektivitet. En förskjutning av lönebildningsprocessen mot mer av branschanpassning eller mer av hänsyn till förhållandena på den enskilda arbetsplatsen borde borge för ett mer effektivt samband mellan tillväxt i reallön och produktivitet. Den strukturella anpassningen till förändrade förhållanden på marknaden borde gå snabbare.

Men det finns också starka skäl *mot* ökad decentralisering av lönebildningen. Åtminstone tre argument talar för att mer av decentralisering vore fel om vi vill hålla det svenska lönekostnadsläget konkurrenskraftigt och därmed undgå annars oundviklig utslagning och arbetslöshet:

Arbetsmarknaden är ingen varumarknad. Det finns i debatten, även hos en del ekonomer, en seglivad myt om att arbetsmarknaden fungerar ungefär som en varumarknad. Priserna/lönerna rör sig upp och ner i takt med vad utbud och efterfrågan bestämmer. Gränsnytteteorierna är lika tillämpliga för båda marknaderna, det är bara för löntagarna att frivilligt sänka reallönerna och den ofrivilliga arbetslösheten försvinner. Så tycks det som om en del vill resonera.

Det är möjligt att det i en 1800-talsvärld med ett stort stadsproletariat, kronisk undersysselsättning, säsong- och tillfällighetsarbeten som praxis och med en fundamental brist på arbetstrygghet, fanns en sådan likhet mellan de båda marknaderna. Det var i varje fall vad de klassiska liberala ekonomerna ansåg. Men så är det inte idag. Allt sedan Keynes gjorde sina välkända iakttagelser om trögrörliga löner har många visat att arbetsmarknaderna inte fungerar alls på samma sätt som varumarknaderna.

När t ex kvalitet, prestanda och service är givna för en varumarknad, är det priset som avgör om utbud och efterfrågan skall matcha. Så enkla är inte sambanden på arbetsmarknaden. Pro-

duktiviteten för den som "köper" arbetskraft är inte som på varumarknaderna given på förhand, den påverkas under anställningens gång av sådant som utbildning och motivation. Nyttan för den som "säljer" sin arbetskraft är inte som på varumarknaderna bestämd av priset. Lönen är numera långt ifrån den enda faktor som styr människans tillfredsställelse i jobbet.

Det senare är särskilt intressant eftersom det av allt att döma blir allt fler människor, idag kanske en majoritet av de anställda, som får merparten av sin arbetstillfredsställelse av annat än lönens nivå och utveckling. Chefen för Unicef berättade vid ett tillfälle att hans huvudproblem var *alltför* motiverad personal – trots måttliga löner! Analogin mellan varumarknaden och arbetsmarknaden blir allt suddigare med tiden.

Ändå framhårdar vi att i debatten inte så sällan göra det som är rätt och riktigt på varumarknaderna till mål och ideal också på arbetsmarknaden. Vi har såvitt jag kan förstå inte något belägg för att ökad decentralisering av lönebildningen i sig skapar högre sannolikhet för att den framtida lönenivån automatiskt skulle komma att ligga inom den ram som produktivitetsutvecklingen ställer upp.

Mancur Olson-argumentet. Mancur Olson, amerikansk ekonom och välkänd public choice-företrädare, erbjuder, för den som tycker att det första argumentet inte räcker till, ytterligare ett starkt motiv för att *inte* decentralisera lönebildningsprocessen. Det skulle nämligen ge ett ökat spelutrymme för intresseorganisationernas allra sämsta sidor.

Mancur Olson har, antagligen mer noggrant, brett och stringent än någon annan, analyserat hur intresseorganisationerna, t ex fackföreningsrörelsen, beter sig och påverkar samhällets inkomstfördelning och tillväxt. Slutsatserna är distinkta och utmanande. Kvintessensen är att i stort minskar intressegrupperna effektiviteten och totalinkomsten i de samhällen där de verkar. Nog så tänkvärt och till synes ett starkt skäl för att minska, eller helst helt eliminera, de stora arbetsmarknadsorganisationernas makt.

Men Mancur Olson har en viktig reservation. *Breda* organisationer, dvs intressegrupperingar som företräder en mycket stor del av t ex löntagarna eller näringslivet i ett samhälle, tycks ha ett samhällsansvar som går väsentligt längre än vad den typiska intressegruppen gör. Och just breda organisationer i denna me-

ning har Sverige haft kanske flera av än något annat land. Visserligen har också dessa arbetat mer för fördelning än tillväxt, mer för att öka sin andel av kakan än för att göra kakan större, men ändå i mindre omfattning än t ex fackföreningar som utan inbördes samordning företräder t ex bara vissa speciella branscher.

Eller sagt på annat sätt. Det finns inget i Mancur Olsons rika empiriska material eller i hans övertygande resonemang som stöder tesen att en uppsplittring av den långtgående samordningen av löneprocessen som vi trots allt har haft i Sverige skulle göra det lättare att få lönenivåer som stämmer med samhällsekonomin förutsättningar. Snarare tvärtom.

Traditionen på arbetsmarknaden. Vill vi snabbt och utan politiska förvecklingar göra något radikalt åt lönebildningen i det svenska samhället måste det med all säkerhet ligga i linje med arbetsmarknadens tradition och kultur. Det är, kort och gott, ett motiv för ett vägval mot ökad samordning och mera av centralisering.

Men det finns också övertygande argument för att gå åt andra hållet, mot ökad decentralisering av lönebildningen. Argumenten blir särskilt tydliga när vi jämför dagens situation på arbetsmarknaden med förhållandena då den centraliserade modellen regerade och, som på 1960-talet och början av 1970-talet, var så framgångsrik att världen visade Sverige respekt och avund.

Vi hade stabil och hög tillväxt. Reallönerna steg årligen med några procentenheter. Den solidariska lönepolitiken var så stadfäst, åtminstone på den fackliga sidan, att den blev ett kitt som gjorde det möjligt att i praktiken samordna alla de vitt skilda intressen som agerar i en lönebildningsprocess. Den fungerade också i alla sina led. Tillväxten garanterade att nya, högproduktiva jobb fanns till hands när gamla, med den solidariska lönepolitiken som påskyndare, slogs ut. Det fanns också, speglat bl a i EFO-rapporten, en gemensam uppfattning om lönebildningens verklighet och ekonomiska samband. Rollfördelningen mellan statsmakten och arbetsmarknadens parter var klar, i praktiken en noli-me-tangere-inställning från parterna som politikerna år ut och år in respekterade. Och viktigast, det fanns i LO/SAF en dominant gruppering på arbetsmarknaden. De samordnade centrala avtalen mellan SAF/LO var på ett självklart sätt normerande för hela arbetsmarknaden.

På nästan varje punkt är förutsättningarna idag förändrade till det sämre. Reallönen — mätt som real disponibel inkomst — har överhuvudtaget inte stigit under senare år. Den svenska löntagaren har samma disponibla inkomst i år som 1980! Det är andra tider än på 1960-talet. Den solidariska lönepolitiken är idag långt ifrån oomstridd. EFO-modellens aviserade efterföljare — den s k FOS-rapporten — är när detta skrivs ännu inte presenterad, än mindre accepterad. 1960-talets tydliga gränslinje mellan arbetsmarknadens parter och staten är inte längre skönjbar. Den offentliga sektorns ökade relativa storlek, de offentliganställdas konflikträtt, Rosenbads-överläggningar och andra former för regeringspåverkan, allt har medverkat till att ansvarsfördelningen blivit otydlig. Och sist och viktigast, det finns ingen dominerande gruppering längre på den svenska arbetsmarknaden. På den privata sidan svarar tjänstemännen numera för en lika stor andel av lönesumman som LO. 40 % av antalet anställda är i mitten av 1980-talet offentligt anställda. Kort sagt, med dagens organisationsstruktur saknas alla förutsättningar för en dominant normbildande gruppering på den svenska arbetsmarknaden.

Det leder över till det första argumentet *för* en decentralisering av lönebildningen:

Det omvända Mancur Olson-argumentet. På samma sätt som Mancur Olson konstaterar att en lönebildning via breda intresseorganisationer med ett uttalat och bevisat ansvar utöver det snävt egna kan vara att föredra framför en decentraliserad lönebildningsprocess, är det en självklarhet att det blir ett argument som slår lika hårt i andra riktningen om grundförutsättningen — samordnade och breda intresseorganisationer — inte längre är uppfylld. Och så är det uppenbarligen idag. Då händer det som Mancur Olson förutsäger skall hända — lönenivån pressas uppåt av särintressena. Det råder rivalitet mellan olika löntagarkategorier. Det är inte längre vinstnivån och reallöneutvecklingen som erbjuder de tyngsta motiven till kostnadsdrivande lönekrav. "I stället är det kampen om relativlönerna mellan olika löntagarkategorier som drivit fram de kostnadsökningar vilka underminerat vår internationella konkurrenskraft" (Hans T:son Söderström). Det är knappast någon som kan ifrågasätta att bilden är sådan — och då blir det ett starkt motiv för decentralisering. Men också för att tiden är mer än mogen för radikala förskjutningar i makt och organisation inom den centrala arbetsmarknadens organisatio-

ner, inte minst på den fackliga sidan.

Decentralisering av lönebildningen ligger i linje med teknologins färdriktning och med vad människan själv vill ha. Det är ett argument som idag kanske inte är särskilt starkt och artikulerat, men som med säkerhet blir det under de närmaste årtiondena. Ledare och anställda i dagens frontlinjeföretag – högteknologiföretag, vissa konsultföretag, informationsföretag med kreativ verksamhet, vissa företag som arbetar på de finansiella marknaderna – antyder vad som är på gång. Dessa personer kommer inte att låta sina löner bestämmas av ställföreträdare i Stockholm. De är aktörer på en internationell arbetsmarknad. De vet sitt eget värde – och värdet på sitt företag. Dessa företag, som idag är små och få, växer och blir i morgon många och stora. Dessa marknadskrafter kommer ingen tradition eller central vilja att rå på.

Sett i ett annat och mera teknokratiskt perspektiv kan samma sak uttryckas på annat sätt:

Verkligheten har blivit alltför komplicerad för samordnade förhandlingar av sextiotaltstyp.

Lönestrukturen måste vara "effektiv". Flexibiliteten på arbetsmarknaden ökar, allt annat lika, med ökad delegering av lönesättningsbesluten – det går att vetenskapligt-empiriskt visa. Det är dessutom sunt förnuft. Det är givetvis lättare att hitta sambanden mellan lön och prestation i företagen (närmare verkligheten) än vid förhandlingsborden i Stockholm (långt från verkligheten). Det skapas en smidigare lokal arbetsmarknad, där principen om "rätt man på rätt plats" får lättare att göra sig gällande. Det är på det sättet som de verkligt stora produktivitetsvinsterna kan göras, det vet varje företagsledare.

Mera av flexibilitet i lönesättningen är givetvis inte ett argument för att hålla den svenska lönenivån inom samhällsekonominns ramar. Men det är ett argument i sig, nog så stabilt. En "effektiv" lönestruktur i samhället har oerhörd betydelse för tillväxt och sysselsättning. Det finns fristående ekonomer som hävdar att lönestrukturen i Sverige idag ligger så långt från vad marknaden själv skulle ha format att den i sig är ett allvarigare hot mot den svenska ekonomins framtidsutsikter än kostnadsläget och kostnadstrenden.

Den svenska lönebildningen är ur takt med tiden. Det måste ändring till och huvudfrågan är den vi har formulerat: Mer av centralisering eller mindre? Vilken blir då slutsatsen av denna mönstring av för och emot? Ja, för egen del anser jag att svaret blir att den decentralisering som redan inletts, och egentligen gått längre än vad debatten ibland ger sken av, den kommer att fortgå. Inget argument är härvid starkare än att vi själva, som människor och individer, vill ha det så. Besluten om en så viktig fråga som min egen lön kan inte fattas långt borta utan rejäl möjlighet till påverkan. Det är budskapet.

Vilka blir följderna av en fortsatt trend mot decentralisering av lönebildningen?

De centrala organisationerna på arbetsmarknaden kommer att få andraplansroller, med säkerhet fjärran från den huvudroll i samhällsbygget som de har spelat under flera efterkrigsårtionden. SAF kan göras om till en ren serviceorganisation för statistik och konsulttjänster, förhandlingsavdelningen kan läggas ner, säger Assar Lindbeck (Veckans Affärer, 22 augusti 1985). Det är en möjlig utvecklingslinje, bara snäppet från total avveckling. En annan, kanske troligare och väsentligt mer utmanande, är att se morgondagens centrala – och då oundvikligen mer samordnade – organisationer som "ramförhandlare", inte i samhällsekonomisk mening för det borde inte få vara en stridsfråga, utan mera som fördelare inom den totalram som står till förfogande, så att arbetsmarknaden fungerar bättre. Och de skulle då också ställa frågor av typen: "Var finns det brist på arbetskraft?", "Var måste lönerna upp?" Det kanske i en ny lönebildningsmodell inte kan bli bindande "fördelning", men det kan med all säkerhet, med den tradition och organisation som svensk arbetsmarknad har, bli ett kraftfullt instrument för påverkan långt ut i förhandlings-systemet.

Fackets utförsbacke blir brantare. Det är ingen tillfällighet att löntagarorganisationerna i snart sagt varje land Sverige normalt jämför sig med går kräftgång, både i antal medlemmar och i möjlighet till påverkan. Det är heller ingen tillfällighet att Sverige är det västland som tydligast bryter den trenden. Det hänger i rakt språk samman med att vi har haft "världens bästa fack" – politiskt medvetet, kunnigt i sakfrågor och, genom den centrala samordningen alltid, med kraft bakom orden. Men inte ens detta kan rå på att grundvalen för den fackliga legitimiteten håller på

att raseras. Historiskt var det kampen mot orättmätiga inkomstklyftor, vidrig arbetsmiljö, otrygghet och 1800-talskapitalismens alla andra avigsidor och fasoner som gjorde den fackliga rörelsen till en stor rörelse – senare också kampen för den politiska demokratin.

Över hela linjen har det man i grunden strävat efter också uppnåtts. Paradoxalt nog blir då framgången i sig en motståndare, alls inget nytt i organisationssammanhang, men störande när vi talar om en så väsentlig företeelse som den fackliga rörelsen.

Sverige ligger idag i frontlinjen i arbetsorganisation, det har vi tidigare antytt. Dagens ägare och företagsledare vet att gårdagens "vi-dom-attityder" är kostsamma och förlegade och att därmed, vilket är viktigt, drivkrafterna för återgång till gamla tiders mötsättningar på arbetsplatsen är borta. Moderna lönekonstruktioner, vinstandelssystem, bonussystem etc har gjort att inte ens fördelningen av produktionsresultatet längre är en särskilt kontroversiell fråga. Det är i hög grad den svenska fackliga rörelsens förtjänst att det blivit så. Det är en sak att glädjas åt. Det är en helt annan sak att det samtidigt urholkar själva basen för facklig verksamhet.

Den solidariska lönepolitiken får svårigheter. En decentralisering av lönebildningen är ett grundskott mot den solidariska lönepolitiken, det konstaterade Gösta Rehn redan på 1950-talet. Den solidariska lönepolitiken var onekligen under den gyllene sextitalsperioden ett formidabelt verktyg i tillväxtpolitiken. Lönerna i de expansiva och högproduktiva branscherna och företagen hölls under marknadspris – och tvärtom i de svaga branscherna och företagen, t ex inom teko-industrierna. I solidaritetens namn påskyndades strukturomvandlingen.

I maktperspektiv är den solidariska lönepolitiken ett läroboks-exempel på framgångsrik social ingenjörskonst. Alla tycktes tycka att den solidariska lönepolitiken var bra. De stora, framgångsrika företagen, inte minst exportindustrin, tyckte att solidarisk lönepolitik var bra av det uppenbara skälet att lönerna hamnade på en lägre nivå än vad de själva i lokala förhandlingar skulle ha kunnat uppnå, dessutom utan särskild ansträngning eftersom nivåförhandlingarna sköttes i Stockholm. SAF tyckte likadant eftersom deras tunga huvudmän – företagsledarna i storföretagen – tyckte som de gjorde. LO och arbetarrörelsen i övrigt tyckte självklart om den solidariska lönepolitiken. Dels

eftersom den formats av deras egna ekonomer i en bred ideologisk debatt, dels och viktigast eftersom den på ett genialt sätt lyckades kombinera det som sällan låter sig kombineras – ökad tillväxt och jämnare inkomstfördelning. T o m liberala ekonomer tyckte, när debatten mellan Gösta Rehn, Rudolf Meidner, Erik Lundberg och Bent Hansen hade avslutats i början av 1950-talet, att den solidariska lönepolitiken inte var så dum. Den var onekligen marknadskonform, även om det var i en alldeles speciell mening, den gjorde starka företag starkare och svaga företag svagare.

Men däri ligger också den solidariska lönepolitikens svaghet. Den har medverkat till att materiella välfärdsvinster har kunnat hämtas hem tidigare än vad marknaden själv hade kunnat åstadkomma. Men den har också, som all broiler-politik, negativa effekter med inbyggd tidsfördröjning. Strukturell arbetslöshet. Koncentration och stordrift. Regional obalans. Och inte minst tänkvärt, världens högsta löner i den privata tjänstesektorn (som med fördelningsögon kan synas sympatiskt, men som i ett bredare samhällsekonomiskt perspektiv med all säkerhet har kostat mer än det har smakat).

I förlängningen av allt detta har den solidariska lönepolitiken gradvis kommit att få ta strid med det vanliga människor anser vara vett och reson, detta att ett rejält och engagerat jobb skall betala sig bättre än ett halvdant och halvhjärtat, att ett jobb under svåra förhållanden skall vara avsevärt bättre betalt än samma jobb i lätta förhållanden. Att vara polis i turbulenta Huddinge skall vara avsevärt mycket bättre betalt än att vara det i lugna Kisa. Suddas sådana samband ut, och det har den solidariska lönepolitiken i långa stycken gjort, då mister politiken sin trovärdighet inte bara hos fackekonomer och samhällsdebattörer, utan också hos högst vanligt folk. Det är precis det som håller på att ske.

Framtiden

– Det långa perspektivet

Den kraftfulla återhållsamheten

6.

1980-talet är villrådighetens decennium inte bara i Sverige utan i snart sagt varje västekonomi.

Vad som kommer ut av denna globala vilsenhet? Ja, om historien upprepar sig kommer det så småningom fram en ekonomisk-politisk modell som återskapar framtidstro och en frisk ekonomi. Det är en rimlig gissning att den modellen *inte* kommer att följa Milton Friedmans och hans många idéfränders upprop till välfärdsstatens avveckling. Det är lika rimligt att anta att inte heller de som går vidare på välfärdsstatens upptrampade stig har framtidens ekonomisk-politiska modell i sin hand.

Det vore märkligt om det inte fanns en tredje ståndpunkt, där varu-, arbets- och kapitalmarknaderna kunde fungera bättre och den organiserade marknadssektorn svara för en större del av resursfördelningen i samhället utan att välfärdsstatens själva mål och innehåll – god social omvårdnad, breda utbildningsmöjligheter, varsamhet med miljön etc – rubbades. Den goda karamellen finns förmodligen.

Det är inte *mindre* av handlingsfrihet politikerna behöver nu

När intrycken samlas ihop och linjerna dras ut är det en förtroendekris för det politiska systemet som tonar fram.

Det ligger nära till hands att löpa linan fullt ut, att ifrågasätta det västerländska politiska systemet. Det är det vanliga resonnementet från vänster. Men också några få iakttagare med helt annan politisk utgångspunkt ifrågasätter systemet. Samuel Brittan, luttrad av de engelska erfarenheterna, säger att den representativa demokratin lider av sådana inbyggda motsättningar, motsättningar som dessutom tycks öka med åren, att systemet troligtvis kommer att bli obrukbart inom loppet av ett par decennier.

Men Samuel Brittan är mera pessimistisk än de flesta. Det vanliga är i stället krav på inskränkningar i politikernas handlingsfrihet. James Buchanan är den kanske mest kände förespråkaren för konstitutionellt styrda begränsningar. Det politiska beslutsfattandet på det ekonomiska området måste försvåras, det är ledmotivet. "Vi behöver en motsvarighet till konstitutionens stadga om yttrandefrihet, en Bill of Rights" (Milton Friedman). Också i Sverige har vi i debatten fått förslag av samma karaktär: "Sysselsättningsstöd får endast ges för en i förväg begränsad period. Statlig långivning eller aktieteckning får endast ske om privat kapital är med på likartade villkor" (Ingemar Ståhl). Assar Lindbeck jämför Sverige med Schweiz och frågar om de stora skillnaderna i samhällsorganisation, t ex när det gäller den offentliga sektorns storlek, möjligen beror på att den konstitutionella demokratin utformats på olika sätt i de båda länderna.

Det finns förmodligen systemfel i en representativ demokrati och allvarligast är det om de har rätt som hävdar att politiska beslut har en tendens att slå ut marknadsbeslut. Den offentliga sektorns ständiga expansion skulle då inte främst vara en följd av medveten politisk handling. Expansionen är inbyggd i själva systemet.

Och det finns andra slående iakttagelser. Är det verkligen så – vilket bl a Anthony Downs gör gällande – att ständigt ökad inkomstutjämning är ett resultat av det demokratiska systemet (snarare än ett uttryck för de politiska partiernas äkta jämlikhetssträvanden), ja, då finns det i varje fall en gräns för denna utjämning som inte får överskridas om vi överhuvudtaget skall ha kvar

en fungerande marknadsekonomi. Det är nämligen i sin yttersta, absurda konsekvens detsamma som att säga att en förnämlig arbetsinsats eller en kvalitetsmässigt bra produkt aldrig löne- eller prismässigt kan kompenseras. Det samhället vill få ha.

Alla dessa påståenden och andra till måste nagelfaras. Ändå känns denna indirekta förklaring till våra ekonomiska bekymmer inte alls övertygande. Det är en teknokratisk syn som slår igenom hos dem som vill skapa ett bättre samhälle via författningsändringar, vilkas syfte egentligen är att sätta politikerna under förmynderi. Det måste vara fel tänkt. Det är inte *mindre* av handlingsfrihet politikerna nu behöver.

Det är ingen tillfällighet att det är ekonomer, statsvetare och ibland näringslivsfolk – präglade som de är av analyser, rationellt tänkande och effektivt handlande – som finner att en ändring av de politiska spelreglerna, så att politikerna får mindre att säga till om, är en attraktiv åtgärd. I de rappa förslagens anda har de dessutom på ett tankvärt sätt lyckats förtränga att det är politikerna själva som skall fatta besluten om att inskränka de egna befogenheterna. Detta är nyliberalernas Moment 22, skriver Nils Eric Sandberg.

Slutsatsen måste bli en annan. Det är inte i första hand den representativa demokratins arbetsformer som behöver ändras. Det är politikens själva innehåll som behöver omprövas. Eller mera precist. Det är endast via en förutsättningslös diskussion, prövning och gradvis förändring av det paradigm vi använder oss av sedan några årtionden – välfärdsstatsmodellen – som det finns en väg ut ur krisen och villrådigheten.

Vem försvarar vårt öppna landskap?

Det har redan sagts: I ett utvecklat, snabbt föränderligt samhälle finns det bara två teoretiskt tänkbara metoder att styra och fördela den samlade produktionen. Antingen via marknader där köpare och säljare träffas, gör upp och där priset spelar en nyckelroll som informationsbärare. Priset överför information, ger incitament och inkomstfördelar. Det senare är ofta bortglömt eftersom det är så självklart.

Eller också fördelas samhällsproduktionen administrativt ge-

nom att jag som konsument och medborgare i val meddelar mina preferenser till politikerna som därefter beslutar om vem som skall få vad.

Självklart är båda dessa beskrivningar ytterlighetsalternativ. Men det i sig fokuserar att grundfrågan inte är "antingen-eller" utan vilken blandningen av de två skall vara, hur mycket av samhällets resurser som skall fördelas genom att köpare och säljare träffas på marknadsplatsen och gör upp och hur mycket som skall allokteras i en politiskt-administrativ process?

Det här är ingenting nytt. Det är en klassisk frågeställning för nationalekonomin, särskilt för den s k välfärdsteorin. Men det är framför allt politikernas diskussionsfält framför andra – och det har blivit det i extra hög grad under 1980-talet när det starka samhället, den expansiva efterfrågepolitiken, den offentliga sektorn och annat som hör välfärdsstatsparadigmet till, har kommit under attack från flera håll samtidigt.

Nyliberalerna är de mest övertänkta och intelligenta belackarna av välfärdsstaten. De ogillar det starka samhället. De vill begränsa politikernas inflytande. Det är de som hårdast driver kravet på konstitutionella begränsningar. Kvalificerad majoritet i stället för enkel majoritet, folkomröstningar och grundlagsregler som fjättrar politikerna till balanserad budget, allt är exempel på sådant som dessa idéströmningar står för.

Nyliberalerna vill gå långt i avreglering och i privatisering av den offentliga produktionen. De har en kylig inställning till aggregerad, expansiv ekonomisk politik. Det allt genomsyrande temat är att vi får ett bättre och rimligare samhälle om vi tar ifrån politikerna och byråkraterna merparten av ansvaret för samhällsbygget och lämnar tillbaka det till företaget och individen.

Vi kommer ganska säkert att få se att ingendera av dessa två ståndpunkter politiskt har framtiden för sig. Välfärdsstatsparadigmet måste hårdhänt modifieras, i vissa stycken helt bytas ut. Men också den nyliberala ståndpunkten är en återvändsgränd, en slags naiv övertygelse om att det recept vi behöver skriva ut för att den sjuka ekonomin skall tillfriskna och samhällets brister i övrigt skall elimineras, ja, det receptet skrev Adam Smith ut redan 1776. Jag tror inte på det. 1980-talets marknadskrafter i full frihet skulle komma att skapa ett samhälle som ingen skulle vilja förorda, än mindre själv leva i. Det kan vi vara ganska säkra på.

Det förefaller som om nyliberalerna i all sin kunnighet om

marknadshushållningen låter känslan ta överhand. För de måste veta, det Adam Smith visste, att marknaden behöver "politik" för att överleva.

Marknaden måste ha klara spelregler. Det är så självklart och idag institutionaliserat att det är bortglömt. Men i industrialismens barndom var klara spelregler en huvudfråga för tillväxt. "The evil of backward countries with abandoned land . . . proceeds from bad government and from the insecurity of property" (David Ricardo). Det är politikernas sak att se till att dessa spelregler blir utformade, entydiga och accepterade – och att det finns en instans som kan tolka vad som är tillåtet och inte tillåtet. Äganderätt, handelsrätt och etableringsrätt är exempel.

Marknaden förmår inte av egen kraft producera vissa varor och tjänster. Rättsväsende. Försvar. Brandkår. Vågar etc, det som välfärdsteoretikerna brukar kalla kollektiva varor, är det som åsyftas. Dessa tjänster kallas kollektiva därför att min egen konsumtion – t ex när jag lyssnar på radio – inte inskränker andras möjligheter att konsumera samma sak. Det antyder också svårigheterna att få marknaden att ta egna initiativ. Det blir helt enkelt svårt att få ekonomi i produktionen. Antingen därför att konsumenten är ovillig att betala för att han tror att just han inte behöver utnyttja tjänsten. Eller därför att det är omöjligt eller mycket kostsamt att inkassera ersättning de gånger han gör det.

Finns det anledning att tro att behovet av kollektiva varor minskar i framtiden? Självklart inte, om vi talar om rättsväsendet och försvaret, utrikesförvaltningen etc, där "externaliteterna" i användningen omfattar så gott som varje medborgare. Eller när vi talar om verksamheter på det lokala planet med samma karaktäristika – alla kan utnyttja tjänsten utan att någon annan blir hindrad från att göra samma sak. Gator och vågar är goda exempel. Däremot är det mycket som tyder på att det finns andra klassiska kollektiva varor och "naturliga monopol" som kan kommersialiseras: TV/radio. Telekommunikationer. Stora väg- och brosystem. Naturreservat etc. Orsaken är antingen att nya tekniker för att ta betalt vid utnyttjandet har utvecklats, som t ex betal-TV, eller, vilket är mera tänkvärt, att man funnit finansierar vilka visserligen inte själva är konsumenter, men som så enträget vill komma i kontakt med konsumenten när han konsumerar att de är beredda att betala vad det kostar. Reklamfinansierad satellit-TV kan vara ett konkret uttryck för den utvecklingen.

Den iakttagelsen leder naturligt över till det tredje området där marknaden kräver "politik" – och av allt att döma mycket "politik" i framtiden.

Marknaden är långt ifrån perfekt. Det finns åtminstone fem dimensioner på frågan om marknadshushållningens uppenbara avigsidor. Det finns ekonomiska imperfektioner som ekonomer under lång tid noga analyserat. "Imperfekt konkurrens" är det bästa exemplet, dvs det som mera tydligt (men oprecist) kan kallas monopolets avigsidor med för liten produktion, för höga priser och andra svåråtkämpliga övergrepp på konsumenten, t ex bristande produktinformation, ohederlig – eller ibland som John Kenneth Gailbraith hävdar, alltför övertygande – reklam.

"Negativa externaliteter" är ett annat begrepp som välfärdsteorin använder. Det står för det självklara att den egna verksamheten påverkar andras verksamhet – också negativt. Påverkan blir "extern", utanför den egna vinst- och förlusträkningen. Industrins miljöförstöring är det mest klassiska exemplet men "negativa externaliteter" går långt därutöver in på all påverkan som en marknadsaktör har på sin omgivning. Och här kan vi vara säkra. 1990-talets marknadsekonomi har "externaliteter" som kräver mycket politik. Till den frågan skall jag strax återkomma.

Den andra dimensionen av marknadsekonomin imperfektioner gäller dess förmåga att på ett rättvist sätt fördela produktionsresultatet. Marknadshushållningen ger inte automatiskt en inkomst- och förmögenhetsfördelning som är rimlig och acceptabel för flertalet. Det är knappast ifrågasatt av någon. Däremot är oenigheten djup kring vilka fördelningspolitiska medel som skall användas för att rätta till det majoriteten härvidlag uppenbarligen vill rätta till.

Den tredje dimensionen är den som har att göra med marknadssystemets inneboende svängningsbenägenhet. Den möts med stabiliseringspolitik, där verktygen, omfattningen och tidpunkten för deras användning diskuteras, men inte att åtgärder av stabiliseringspolitiskt slag då och då behövs. Och givetvis kommer att behövas i framtiden.

Den fjärde dimensionen är förknippad med marknadsekonomin "närsynhet". Prissystemet är oöverträffat bra på att överföra information och bära fram incitament när det gäller beslut med relativt snäv tidshorisont, upp till 5-10 år. Men prismekanis-

men fungerar inte som vägledare för allokeringsbeslut med långa tidshorisonter, t ex för nästa generation. Varje företagsledare vet detta och agerar därefter. Det kallas då strategiska beslut och betyder bara att i stället för att förlita sig på investeringskalkyler och andra uttryck för priset som informationsbärare, väger man i en subjektiv process samman en mängd information om samhället och människorna. På den grunden fattar man sedan besluten. Och politikerna vet det. Med penning- och finanspolitik som politiska medel försöker de påverka fördelningen mellan konsumtion och investering, dvs mellan konsumtion idag och konsumtion i framtiden. Marknadshushållningen skulle knappast av sig själv göra den fördelningen långsiktigt acceptabel.

Den femte dimensionen av marknadsekonomins ofullkomlighet är närmare vanliga människors verklighet och frågeställningar än, tänkvärt nog, ekonomernas arbetsfält. Det handlar om handfasta ting som stress i arbetet, arbetslöshet, den allt mer tydliga segregeringen av arbetsmarknaden i ett A-, B- och C-lag. Och om en del av arbetsmarknadens andra anomalier, t ex de väletablerades självpåtagna, orimligt långa arbetstider. Eller också handlar det om vissa regioners utarmning på människor i arbetsför ålder och så småningom också på samhällsservice parallellt med att andra regioner är överhettade, har bostadsbrist och dålig service, inte för att den saknas utan för att den, konstigt nog, blir svårtillgänglig, tidskostsam och ibland t o m "farlig" (som att åka tunnelbana en fredagkväll). Den här dimensionen innefattar givetvis också hotet mot miljön.

Syftet med denna uppräknings av välkändheter kan misstolkas. Den kan verka som ett bedövande starkt argument *mot* marknadshushållningen. Den skall inte uppfattas så. Skall vi bygga ett rimligt framtida samhälle, då måste det grundas på att marknadshushållningen spelar en huvudroll. Men det måste också grundas på att politikerna och människorna förstår att marknadshushållningen är långt ifrån fullkomlig – och också varför den inte är det.

Det är tänkvärt att de flesta värdeskapande resurserna i ett samhälle "ägs" av någon. Individen bestämmer över sig själv, idag långt mera än under masskulturens och konformitetens decennier. Jorden ägs nästan undantagslöst av någon. Företagen och institutionerna har huvudmän med ägaransvar – aktieägare, leverantörer i producentkooperativa företag, konsument i konsumentkoopera-

tiva företag etc. Staten är huvudman för de centrala myndigheterna, kommunerna för de lokala och regionala etc.

Men det är lika tänkvärt att när någon "ägare" inte finns, då uppträder osvikligen bekymmer. Det hänger samman med en av marknadsekonomens naturlagar – marknaden utnyttjar alltid, och utan att fråga eller ge betalt, fria nyttigheter. Vår tids största "allmänningar" – resurser som står till allas förfogande – är rymden, luftrummet och de stora vattnen. Det är logiskt att de utnyttjas både som insatsvara och som avfallsplats av marknaden. Det kostar inget därför att ingen äger dessa allmänningar. Det är detsamma som att säga att dess försvarare eller förespråkare har svag förhandlingsposition och allt som oftast är sent ute. En "allmänning" kan vara bra i ett stabilt samhälle med sedvänja och tradition som fördelare. Men i tillväxt blir den våldförd och en tragedi – The Tragedy of the Commons som Garret Hardin uttrycker det.

Analysen närmar sig problemets kärna. Värdeskapande resurser är inte bara enskilda människor, realkapital och jord, inte bara ägda tillgångar eller "allmänningar" av rymd, luft och vatten. Det finns också immateriella värdeskapande resurser – det öppna landskapet, den sociala miljön i en stad, det kommersiella nätverket på ett industriområde, nationella och lokala kulturer etc. De är också "allmänningar" i meningen att marknaden aldrig kan internalisera kostnaden för deras nyttjande, eller vanligtvis, för deras förstörande.

Vem försvarar det öppna landskapet? Svaret är givet, det kan bara politikerna göra.

Politikerna tar idag inte det här ansvaret. Politikerna – alla partier lika – är inte tillräckligt kraftfulla och medvetna försvarare av vår tids "allmänningar." Politiken har blivit felallokerad. Gårdagens politiska huvudfrågor – t ex sysselsättningen – är fortfarande politikernas huvudfrågor – men knappast människornas. Kvittot på att det är sant är politikerföraktet, vanliga människors växande ringaktning för politiker och för politiskt arbete. Politik har blivit mera ord, men mindre handling i de verkligt centrala politiska frågorna – "allmänningsfrågorna". En blandning av å ena sidan ideologiskt tankegods i välfärdsstatens anda som fjärrar politikerna från dagens verklighet (t ex "den fulla sysselsättningens politik") och å andra sidan de allt fler

konkreta bevisen för att industrisamhället i dagens tappning alltför ofta tar oss på sängen och skapar en ordning ingen vill ha (t ex skogsdöden), allt detta gör att politikerna i vanliga människors ögon alltför ofta sysslar med fel saker, blandar sig för mycket i fel frågor och kommer för sent med för små medel till rätt frågor. Politikens prioriteringar har blivit fel.

Vem försvarar det öppna landskapet? Det *måste* politikerna göra. Det gör de inte idag med tillräcklig kraft.

Det är det ena huvudproblemet. Det andra har med människan själv att göra.

Vem lyssnar på vad den enskilda människan känner och tycker?

Människan i välfärdssamhället är uppenbarligen frustrerad. Många, kanske de flesta, känner en allmän olust inför sin livssituation. Många är missnöjda — med sitt arbete, med sin bostad, eller med sig själva. Otillräcklighet är ett ord i tiden. För somliga är det inte så illa, det är bara tråkigt.

Det är möjligt att storstadsmänniskan är mera otillfredsställd än andra. Kanske är svensken mer modlös och misstämmd än människor i andra länder. Men det är samtidigt knappast troligt. Under alla omständigheter talar vi om gradskillnader, inte om artskillnader mellan urbaniserade människor och dem som bor på landet, mellan svenskar och andra västländers medborgare. Det vi talar om är det högutvecklade industrisamhällets allvarligaste problem, den utbredda otillräckligheten, ledan, håglösheten, olusten. Det syns på ytan som allmän ha-ångest och annan onyanserad sakdyrkan, som skilsmässor och dylika uttryck för vår oförmåga att uthålligt klara av goda relationer i familjen, med vännerna och i arbetet, som missbruk av alkohol, läkemedel och droger eller som meningslöst ungdomsvåld.

Det är tankeväckande att gamla människor kanske är de mest nöjda grupperna i vårt samhälle. Ökad materiell välfärd, större social trygghet och bättre fördelning av inkomst, förmögenhet och inflytande var naturliga mål för dem som upplevde de första 1900-talsdecenniernas orättvisor och särskilt trettioalets krisår. De målen har också nåtts. Det ger tillfredsställelse. Det lägger en

bas för tacksamhet.

Men sociologer och andra som vet säger att även hos den gamla människan finns ett grand av tvivel på grannlåten. Språnget mellan aktivt samhällsbyggande i arbetet före pensioneringen till sysslolösheten efter pensioneringen blir för många för stort. Den gamla människan har på några årtionden berövats sin roll i samhällsbygget. Det är något historiskt unikt.

Människan i arbetet är långt ifrån alltid nöjd. De flesta får inte utlopp för sin kreativitet, möjlighet till påverkan på saker som räknas eller tydlig uppskattning när något bra är gjort, de tre viktigaste ingredienserna för hög tillfredsställelse och motivation. Få människor känner sig skapa någonting själva i arbetet. På sin höjd är man en viktig kugge i ett stort maskineri, för det mesta en kugge som det inte märks om den försvinner. Få människor kan själva påverka ett viktigt skeende i företaget eller styra en verksamhet, möjligen tillsammans med andra, men inte ensamma. Få människor får någon annan uppskattning för ett gott arbete än den som följer med kollektivt fastlagda löneförbättringar. Och inte bara det. Från tid till annan drabbas några av det högutvecklade samhällets avigsidor – förlorade jobb, eller jobbet kvar men med hårda strukturomvandlingar internt, stress, osäkerhet, arbetsmiljörisker etc.

Kvinnornas situation är i välfärdsstatens mer utvecklade stadier extra svår. Orättvisorna mot kvinnan – och i synnerhet mot den mindre välutbildade och därmed inte särskilt välbetalda kvinnan – är så flagranta att vi knappast ser dem. Hon formligen tvingas till dåligt samvete. Den konventionella visdomen, manifesterad och förstärkt genom skatte- och bidragssystemen, säger att hon måste ut i förvärvslivet. Inte så sällan tvingas hon (om hon har barn) att gå upp klockan 5 för att lämna barnen på dagis klockan 7. Sedan skall hon rusa iväg till sitt dåligt betalda arbete och – möjligen – ha dåligt samvete för att hon inte får den tid för samvaro med barnen som hon kanske helst skulle vilja ha.

Dåligt samvete har också den kvinna som väljer att stanna hemma med barnen. Visdomen för dagen är fördömande. Hon är inte samhällstillvänd. Hon bidrar till att konservera kvinnorollen. Hon ger inte sina barn möjligheter till kreativ utveckling och tidig, danande gemenskap i dagismiljön. Hon får få bevis på samhällets uppskattning trots att hon arbetar med det viktigaste som finns, barnens uppfostran. Det blir svårt att inte känna

sig mindervärdig.

Det dåliga samvetet stänker också på mannen. Han skall inte bara göra karriär som förr, utan också sköta sin del av hemarbetet. Det är att sitta på två stolar samtidigt. Många klarar det inte. Det blir varken karriär eller särskilt bra hemmavid.

Men detta är inte hela bilden. Ingen grupp i samhället är antagligen mera klämd än barnen – i dagis stressade, högljudda och ofta normaliserade värld, så småningom avlöst av en bitvis auktoritär, bitvis lealös skolmiljö. Och allt inramas av en hemsituation där föräldrarna har råd med saker men inte med tid. Under gynnsamma omständigheter formas i den här processen en stark, tolerant person, bra på relationer och allmänt välanpassad. I olyckligaste fall får barnet skador för livet, neuroser och andra störningar som kommer att följa individen och fjättra de möjligheter till utveckling och skapande som finns hos alla människor. Alltför många tycks hamna i den senare kategorin.

Marknaden är långt ifrån perfekt. Allmänning-problemen och de fria marknadskrafterna är två sidor av samma sak. Marknaden måste med politik styras och påverkas, annars får vi ett samhälle ingen vill ha. Det har jag utförligt kommenterat i föregående kapitel.

Men att människan i gemen mår dåligt i välfärdsstaten, det kan bara till delar skyllas på marknadskrafterna. Det är långt mera något annat. Det är välfärdsstatens avigsida. Med efterklokhetens alla goda argument kan vi konstatera att en ordning där t ex tryggheten blivit så "socialiserad" att jag som individ egentligen inte behöver bekymra mig, där sambandet mellan kvalitén på de egna arbetsinsatserna och det jag får ut i form av lön blivit så utsuddad av jämlikhets- och trygghetsreformer att det knappast är synligt, en sådan ordning har också en baksida, den går inåt i människan. Den gör henne "mållös" och därmed håglös. Och det finns givetvis en hel del annat på välfärdsstatens baksida som negativt påverkar individen. Valfrihet har, nog så paradoxalt, blivit en bristvara i välfärdsstaten. Det gäller en stor del av den sociala servicen, t ex skolor och barntillsyn. Det gäller valet mellan att vara hemma när barnen är små eller arbeta (som knappast längre är något val annat än för höginkomstfamiljen). Det finns ett annat ord som hör välfärdsstaten till, också det med negativa förtecken om vi talar om hur människor mår – segregering:

Äldre för sig i pensionärshem. Ungar för sig på dagis eller fritis. Ungdomar för sig. Handikappade för sig etc.

Listan på välfärdsstatens ofullkomligheter går att göra mycket längre. Det är inte nödvändigt. Den är tillräckligt lång och övertygande för att den slutsatsen skall kunna dras att en förändring är nödvändig, att framtidens välfärdspolitik i viktiga avseenden måste se helt annorlunda ut.

Det här låter sig lätt missförstås. Det är *inte* en plädering för en återgång till gamla tiders samhälle. Självfallet har välfärdsstaten åstadkommit mer positivt än negativt. Självklart är den ökade materiella välfärden, de senaste decenniernas egalitets- och trygghetsreformer, kvinnans ekonomiska frigörelse och hennes rättmätiga anspråk på att på arbetsmarknaden behandlas lika som mannen, allt detta och mera till som välfärdspolitik och dess ideologiska företrädare åstadkommit är *framsteg* i ordets rätta mening. Men välfärdspolitik har gått några steg för långt. Det är inte bara ekonomin som i välfärdsstatens anda har fått en överdos av politik. Det har alldeles uppenbart också människan fått.

Vem lyssnar på vad den enskilda människan känner och tycker om välfärdsstatens alla framsteg? Det är en högst berättigad fråga. Det är tankeväckande att politiker talar så lite om dessa frågor. Det kanske beror på en av den moderna partipolitikens paradoxer, nämligen att alla etablerade partier i *praktisk handling* uppenbarligen styrs av ett och samma paradigm – välfärdsstaten – medan samtidigt merparten av ansträngningarna går åt till att *med ord* visa för väljarna att just detta inte är sant, att parti A verkligen skiljer sig från parti B. Eftersom ”människamårdåligt”-problemen (lika lite som allmännings-problemen) inte låter sig på djupet tacklas med de gamla vanliga välfärdsstatsrecepten, och eftersom dagens partier gemensamt måste bära ansvaret för att det ser ut som det gör, har kritiken inte i sin fulla styrka kunnat formuleras politiskt. Det är mest en tidsfråga.

Den kraftfulla återhållsamheten

Exit välfärdsstaten? Många ställer den frågan idag, några besvarar den med ett självsäkert ja, välfärdsstaten är på utgående. Och

argumenten finns där. Det går inte att förneka att några av välfärdsstatens allra vanligaste stickord – ”materiell tillväxt”, ”sys-selsättningsskapande åtgärder”, ”offentlig sektor”, ”standardisering”, ”centralisering” – håller på att tömmas på sin kraft, i några fall bli raka motsatsen till det de en gång var, positivt värdeladdade symboler för något nytt, djärvt och framtidsinriktat i politiken. Den tiden ligger flera decennier bort. Vad flertalet människor idag menar med ökad välfärd är uppenbarligen *inte* ökad materiell välfärd eller annat som hör välfärdsstatsandan till.

”Mer ökad välfärd vill jag få på det känslomässiga planet.”

”Att få uppleva vänskap och kärlek i världen.”

”Det är så mycket förbud överallt.”

”Ett arbete där man får göra det som intresserar en.”

”Mera tid.”

”Ge och ta emot kärlek.”

”Fred i världen.”

”Mer kunskap.”

”Äkta känslor.”

”Ökad välfärd för mig är att höja den psykiska standarden.”

”Att inleda det förhållande till naturen som vi tidigare haft men som vi nu glömt bort.”

Och med en helt annan infallsvinkel men egentligen uttryckande samma sak.

”Det har ingenting med ekonomi att göra.”*

Orden och formuleringarna som uttrycker det nya i tiden, det som antagligen de flesta svenskar och med säkerhet de flesta unga svenskar, prioriterar och värderar högst, är i otakt med det som dagens politiska partier fortfarande lägger tonvikten på i program och praktisk politik. Det kommer att ändras.

Betyder då detta att staten som instrument för att skapa och garantera välfärd verkligen skulle stå inför avveckling? Självklart inte om vi menar att det inte längre skulle behövas en brygga mellan politik och marknad, att t ex statliga åtgärder eller verktyg inte längre skulle krävas för att styra och påverka marknadskrafterna. Eller att staten inte längre skulle ha monopol på eller svara för viss samhällsproduktion.

* Autentiska formuleringar av svenskar som uttalade sig om vad som är ökad välfärd för dem (Projekt Framtiden).

Staten kommer som välfärdsskapare att behövas – och inte bara det, den kommer att ha en växande betydelse, den kommer mer än idag att ges en egen identitet. Eller sagt på annat sätt. Det är ett missförstånd att betrakta välfärdsstaten som antingen det liberala samhällets nödvändiga korrektiv, eller som en övergångsfas på vägen till det socialistiska samhället. "Välfärdsstaten" är intimt förknippad med det högutvecklade västerländska samhället. Den ingår som en integrerad del i en helhet, i ett samhällssystem, lika lite underordnat marknaden som marknaden är underordnad den. Staten bara måste finnas där för att vi skall få ett rimligt samhälle att leva och verka i. Många insiktsfulla iakttagare av det moderna samhället har påpekat det: Herbert Tingsten. Göran Therborn. Francois Ewald. Också James Buchanan har gjort det i en slående formulering som sammanfattar det många säger inlindat och invecklat: "Människan är och måste förbli en slav under staten." Men han gör i nästa andetag ett tillägg som sätter fingret på grundproblemet: "Men det är centralt och utomordentligt betydelsefullt att erkänna skillnaden mellan ett slaveri till 10 procent och ett till 50 procent"! Det är huvudfrågan.

"Välfärdsstatens kris" är den förhärskande modellens kris, inte ett uttryck för vare sig att en onyanserad återgång till en *laissez faire*-värld med staten på undanskymd plats vore önskvärd, eller att vi nu behöver ett annat, mer socialistiskt politiskt system. Det är en ny *modell*, ett nytt välfärdsstatsparadigm som behöver formas, där den nya tidens tongivande värderingar och tunga samhällsproblem får bli styrande.

Konturerna av framtidens politik kan vi skönja. Två nyckelord, till synes oförenliga, kommer av allt att döma så småningom att kunna sammanfatta den radikala förändring som politiken i de gamla välfärdsstatsländerna genomgick decennierna kring sekelskiftet år 2000.

Det första nyckelordet är politisk *återhållsamhet*.

Joseph Schumpeter formulerade i något sammanhang grundregeln för att en representativ demokrati av västerländsk typ skall fungera bra: Sfären för politiska beslut får inte bli för stor. "Most issues are too complex to be decided by a competitive vote-seeking process." Politiska beslut skall vara stora beslut, med låg grad av differentiering och hög grad av konformitet. Det var innebörden.

Det är just på denna punkt välfärdsstatens anda och framgångar har hindrat oss att i tid inse att vi med små steg, men med goda argument när de togs, ledde in politikerna på beslutsområden som alldeles uppenbart står i strid med vad Schumpeter menade med sin grundregel. Den selektiva näringspolitiken skulle t ex inte ha fått godkänt av Joseph Schumpeter.

Återhållsamhet och självdisciplin kommer med säkerhet att känneteckna framtidens politik och politiker – och detta av några ganska övertygande skäl.

- Verkligheten har blivit alltför komplicerad. Förr i tiden, menar Richard Rose i boken *Challenge to Governance*, bestod myndigheternas uppgifter framför allt i att bygga vägar, öva soldater, undervisa i baskunskaper och annat som kunde göras med kända och erkända teknologier. Nu har de ansvaret för att avskaffa kriminalitet, drogmissbruk och fattigdom, åstadkomma en jämnt fördelad mental och fysisk medborgerlig hälsa, skapa social jämlikhet genom utbildning och en rad andra uppgifter för vilka inga kända eller erkända teknologier finns.
- Politiken har blivit alltför komplicerad. Det har blivit svårt att fatta också enkla politiska beslut. Något som för bara några årtionden sedan kunde betraktas som ett rutinärend, på sin höjd tekniskt komplicerat, t ex ett tillstånd för ett par kilometers ny vägdragning, har ofta i 1980-talets samhälle blivit också ett politiskt komplicerat ärende, en inte så sällan överhettad fråga, där miljöintressen, lokalt partipolitiskt rävspel, privatekonomiskt intresse hos några, allmän oppositionslusta hos andra, byggs upp till ett motstånd som politikerna inte alltid har kraft att stå emot. Det enkla beslutet blir uppenbarligen allt oftare politiskt komplicerat. Det stora politiska beslutet blir det numera alltid.

Och som en konsekvens.

- Det blir med tiden allt svårare för politikerna, snart omöjligt, att få överblick och ett relevant beslutsunderlag. Det gäller det enstaka politiska beslutet. Men än mer när det beslutet sätts in i ett större sammanhang, när helheten bestäms av en ömsesidigt påverkande kedja av redan fattade beslut, nu aktuella beslut och kommande beslut. Då har ingen politiker eller byråkrat den kontroll över konsekvenserna som rätteligen borde finnas.

- Spåren förskräcker. De långsiktiga följdverkningarna av politik i stora doser är avskräckande, i synnerhet gäller det allokeringspolitiken. Det som i ett första steg, när marknaden spelar med, kan synas framgångsrikt blir ofta i nästa steg, när marknaden går emot, platt fall med höga kostnader för människor, regioner och orter som berörs. Det som tidigare sagts om den svenska varvspolitikerna kan vara ett exempel.

Det här är sakskäl med sådan tyngd att den utveckling som vi redan har sett början av mot politisk återhållsamhet, är irreversibel. Den kommer, under det närmaste decenniet eller så, att alltmåra handla om den gamla välfärdsstatsmodellens reträtt i ordnade former, om nedtoning i debatt och programskrifter av det gamla paradigmat alla honnörssord. "Den fulla sysselsättningen" kommer t ex, det kan vi vara säkra på, att på några få år mista det mesta av sin forna politiska glans och genomslagskraft. Det kommer att praktiskt handla om sådant som avveckling av det offentliga monopolet för tjänsteproduktionen, och, som en konsekvens, kommer det att handla om en långtgående privatisering av inte minst de tjänster som idag kommuner och landsting svarar för. Det kommer att handla om en avreglering, i synnerhet av de förordningar som inskränker *individens* frihet att agera efter eget skön och omdöme. (Dessa regler har ofta kommit till, merparten under de senaste decennierna, baserade på en märklig, antagligen mycket svensk, logik. Eller som Assar Lindbeck uttrycker det: "Om någon person anses ha betett sig illa, och alltså missbrukat sin frihet, uppstår starka krav på att *alla* människor i en likartad situation skall regleras." Vi kan vara ganska säkra på att sådana bevekelsegrunder inte kommer att räcka för att försvara befintliga regleringar.)

Det andra nyckelordet för framtidens politik är *kraftfullhet*, bara skenbart oförenligt med det första, återhållsamhet.

Visst behöver det moderna samhället mindre av politik i kvantitativ mening, t ex mätt som den offentliga sektorns andel av samhällsproduktionen. Men behovet av politik i en annan, mer kvalitativ, mening är större än det som vi, t o m i välfärdsstatens mest expansiva skede, kunde visa upp. Men det är en fokuserad kraftfullhet som åsyftas, där politikerna inte, som hittills så ofta skett, ger sig in på områden där marknaden själv mer effektivt

och utan biverkningar tillgodoser människornas behov, utan i stället koncentrerar sig till de områden där marknadskrafterna uppenbarligen styr fel och alltså måste påverkas – men då också gör det med stor tyngd och målmedvetenhet.

Det blir en annorlunda politik också därför att kraven och därmed målen kommer att formuleras av andra intressegrupper än de som spelade huvudrollen när den gamla välfärdsstatsmodellen formades decennierna kring andra världskriget. Det är t ex inte längre de fackliga organisationerna, hur mycket självprövning och omorientering vi än kommer att få se inom t ex LO eller TCO de närmaste åren, som blir den nya tidens kravmaskiner. Det är snarare miljögrupper, fredsorganisationer, anti-kärnva-penklubbar och andra i bättre takt med tiden, som blir de tongivande pådrivarna. "De svaga grupperna" skulle i dagens Sverige omöjligen kunna vara politikernas prioritet I om perspektivet vidgades och andra än det gamla samhällets kravställare fick prioritera och ställa upp huvudmålen för politiken. De verkligt svaga grupperna i överförd mening är de människor som mår dåligt inombords, inte alls nödvändigtvis de ekonomiskt eftersatta. Det är de "allmänningar" vi tidigare har fokuserat: Rymden. Luftrummet. De stora vattnen. Men också andra, mer subtila "allmänningar": Kommande generationer. Andra länder (som utsätts för den egna samhällsproduktionens "externaliteter"). Det egna kulturarvet. Det öppna landskapet.

Med det perspektivet står två saker klara. Politiken kommer att omorienteras så att de verkliga samhällsproblemen – "allmänning"-frågorna och "människor-mår-dåligt"-problemen – blir satta i främsta rummet. Partiprogrammen kommer om ett par årtionden att se radikalt annorlunda ut. Antingen därför att de partier vi har idag genomgår en ideologisk självprövning och likt Fågel Fenix uppstår ur askan till ny ungdom och vitalitet (vilket inte förefaller särskilt sannolikt) eller genom att verkligheten tar saken i egna händer och ger utrymme för nya tongivande partier. Det är det ena.

Politiken kommer att bedrivas med stor kraft, mer kraftfullt än idag. Den kommer att spela över hela registret av politikområden – stabiliseringspolitik, allokeringspolitik, fördelningspolitik – men göra det med delvis nya verktyg. Det är det andra.

Ut ur denna paradox som vi kan kalla "den kraftfulla återhållsamhetens politik" måste komma en politik där demarkationslin-

jen mellan vad som är politikernas ansvar och vad som är marknadens och individernas ansvar är väsentligt tydligare. Det måste bli en innebära att trenden att göra staten till en aktör på marknaden som i stort sett är jämställd med alla de andra marknadsaktörerna bryts.

Att välfärdsstatens anda har fört in politiken i en återvändsgränd står utom allt tvivel. Nicolas Poulantzas har uttryckt dagsläget på följande sätt: "Från och med nu kan staten varken gå framåt eller bakåt, varken ställa sig utanför eller kontrollera ekonomins hjärta. Den är på en och samma gång tvungen att göra för mycket (krisframkallande ingrepp) och för lite (oförmågan att påverka krisens djupare orsaker). Ständigt vacklar den mellan att dra sig tillbaka och att bli djupare involverad. Det är inte en allsmäktig stat som vi har att göra med, utan snarare en stat med ryggen mot muren, balanserande framför en vallgrav."

Dilemmat är träffande formulerat. Men det finns en uppgivenhet i formuleringen. Den kan omöjligen accepteras. Det går att skönja ett annat samhälle, en annan roll för staten, en ny "välfärdsstat".

Visionen är ett samhälle där politik återigen har blivit fint – och blivit det därför att människorna långt mera än idag, oftare och mera direkt, själva är delaktiga i politikens formande. Det är ett samhälle där politiken skapas i skärningslinjen mellan tre kraftfält – ett globalt, ett nationellt och ett lokalt. Jag ser ett samhälle där många medborgare, kanske lika många som normalt deltar i allmänna val, är engagerade i politiska rörelser som arbetar internationellt och med frågor som inte känner några gränser – fred, frihet, miljö. Det är ingen tillfällighet att Amnesty och Greenpeace blivit politiska krafter att räkna med. Det bara speglar självklarheter. De arbetar med de verkligt viktiga frågorna, "människor-mår-illa-frågorna" och "allmännafrågorna". De gör målen extra tydliga genom att koncentrera sig på ett område. Enfrågepolitik hör framtiden till. De ger möjlighet till inlevelsefullt direktdeltagande, inte bara till en påverkan på avstånd genom valda representanter. Det är en rimlig gissning att allt mera av det breda, folkliga politiska engagemanget kommer att ges åt de globala frågorna.

Det nationella perspektivet är det vi känner bäst med politiska partier och en representativ demokrati där den politiska viljan och de politiska prioriteringarna dansar i en dialog med väljare

och medlemmar. Det kanske kan göras bättre och bredare än idag, men det finns, om den representativa demokratin skall behållas, inget större utrymme för organisatoriskt eller strukturellt nytänkande (däremot måste, som sagt, något radikalt göras åt politikens *innehåll*).

Det är annorlunda med det lokala perspektivet. Vi kommer att få se att politik på det lokala planet i ökad grad formas på samma sätt som globalt med fokus på specifika frågeställningar nära människorna och med ett deltagande direkt utan mellanhänder.

Visionen är ett samhälle där människorna ges mera, inte mindre, av välfärd i klassisk mening: Ekonomisk grundtrygghet. Utbildning. Omvårdnad vid sjukdom eller på äldre dar – etc. Men visionen är också att det ges i former där spelutrymmet är större för individualitet och särprägel, långt från det standardiserade och genomsnittliga som så länge styrt och ställt. Storskaligheten och alla-skall-göra-lika-tänkandet i samhällsservicen måste tonas ner. Det är också ett samhälle där servicen till medborgarna kan tillhandahållas av offentliga institutioner *eller* av privata företag, där valet dem emellan inte får styras av lagfästa monopolprivilegier som idag utan i stället blir ett val utan skygglappar till förmån för den, privata eller offentliga, producent som långsiktigt bäst och billigast gör det som skall göras.

Visionen är ett samhälle, där bara det bästa är gott nog när det gäller människan själv och hennes utveckling. Utbildningen skall inte som idag bedrivas med njudda resurser i nerslitna lokaler och av dåligt betalda lärare. Vad kan vara viktigare än att delge unga människor kunskap och den vuxnes livserfarenhet? Den uppgiften skall skötas av det bästa vi har, av välutbildade människor med en egen inre plattform att stå på, förstärkt av samhällets fulla uppskattning i form av status, generösa stödresurser och hög lön.

Det är också ett samhälle där varje politisk reform lika mycket skall formas av hänsyn till hur människan själv innerst inne reagerar på det som planeras, som på vad partiprogram, departementspromemorior och ekonomiska kalkyler säger är rätt. Kanslihuset skall ta reda på vad psykiatriker, psykologer, sociologer och andra som vet mycket om människan som enskild individ eller som social varelse tycker om ett förslag, inte bara som idag vad ekonomer och jurister tycker.

Visionen är ett samhälle där den politik som behövs är målmedveten och kraftfull, där t ex maktkoncentration i alla former, och i synnerhet sådan där "allmänningarna" hotas, beivras med hela spektret av politiska verktyg, ett samhälle där allokeringspolitik med stora resurser måste användas för att undanröja en del av marknadshushållningens alla brister (som naturligtvis inte blir färre eller mindre allvarliga om marknadssektorns relativa storlek ökar). Den regionala balansen är ett exempel så gott som något. Det är ett samhälle där också en fördelningspolitik i klassisk mening kommer att bedrivas (i motsats till vad nästan alla nyliberaler tycks tro). Hur skall vi annars kunna skapa ett samhälle som folkflertalet upplever som ekonomiskt rättvist? Det blir ett samhälle där nyckelorden speglar en annan tyngdpunkt och inriktning av politiken: "Marknadskonform politik". "Politik genom upphandling". "Politik genom tillsyn". Det senare är särskilt intressant. Vi kan i det framtida samhället tillåta oss marknadslösningar också på det vi idag skulle kalla okonventionella områden, t ex kriminalvård, men då måste professionell myndighetstillsyn med kraft bakom orden, komplettera och vara samhällsnyttans talesman.

Visionen är ett mer småskaligt samhälle, ett samhälle där den entreprenöriella revolutionen, privatiseringen av delar av den offentliga tjänsteproduktionen och inte minst "den tredje transporttekniska revolutionen" (Norman Macrae) via datorer och nätverk av datorer skapar förutsättningar för en mer decentraliserad arbetsorganisation, med fler frihetsgrader än idag för individen att t ex välja bostadsort. Det är också ett samhälle där mycket stora företag fått det svårare, dels därför att politikerna inte längre eftergivet kommer att acceptera övergrepp på natur och miljö och andra allmänningar, dels därför att produktionen i stora företag och anläggningar blir mindre effektiv i takt med att behoven och därmed marknaderna blir mer specifika. (Det som redan hänt inom amerikansk stålindustri antyder vad som säkert kommer på bred front. Det är inte det *stora* USX, tidigare US Steel, som är förebilden, det är i stället det *lilla* stålföretaget, som t ex Worthington Ind., med nischad marknad, högt serviceinnehåll, obefintlig byråkrati och små arbetsenheter som har framtiden i sin hand.) "Downsizing" blir ett lösenord liksom "franchising", "liten inom stor", "affärsöar" och andra symboler för ef-

fektiv småskalighet. Det gäller för marknadssektorn. Men det gäller också för den offentliga produktionen.

Exit välfärdsstaten? Ja och Nej. Ja blir svaret om vi menar att *mer* av välfärdsstat i invanda banor är rätt – med monopoliserad samhällsservice, trygghetsreformer som lämnar föga över till individen att själv ta hand om, staten som en marknadsmedspelare vilken som helst eller regleringar som snävar in allt mer för den enskilde. Det är inte det sätt som dagens viktiga samhällsproblem skall lösas på. Nej blir svaret om vi menar att en återgång till ett samhälle med staten i blek andraplansroll är rätt. Staten måste mer i framtiden än idag vara det allmänna välståndets kraftfulla garant, ibland också själv producent av välfärd.

Det finns behov av ett nytt välfärdsstatsparadigm.

Efterskrift

En tankemässig revolution med praktiska konsekvenser, inte minst för politiken, är på gång. New Age eller Den Tredje Vågen är bara två namn på en rörelse som snabbt vinner mark i västvärlden.

Det som sker är väsentligt. Det finns visserligen gott om motsägelser och grumligt tänkande som fördunklar och förvirrar bilden. Men det finns också en klart synlig kärna av samstämmighet i både problemanalys och scenarion med i förlängningen djupgående konsekvenser för vårt sätt att leva och ordna samhället.

Problemen artikulerades redan på 1960-talet. Det ställdes besvärande frågor till politikerna. Så småningom utkristalliserades tre viktiga problemområden. För det första allt det som kan hänföras till misshushållningen med naturen och naturresurserna. För det andra den orättfärdiga fördelningen mellan rika och fattiga länder. Det tredje problemelementet är för gemene man allra mest konkret: Människan själv, här och nu. Arbetets kris är *en* aspekt.

Det finns snart ingen person i västerlandet som inte själv eller genom närstående har erfarenhet av arbetslöshet, undersysselsättning eller arbete utan mening. Denna högst levande och påträngande erfarenhet har antagligen mera än någonting annat format de djupgående värderingsförändringar som alldeles uppenbart är på gång.

Samhällskritiken har stegvis trappats upp och fördjupats. Det första steget med rötter i ungdomsrevolten på 1960-talet, var en ofta sluggerartad, allmän samhällskritik. Därtill fanns ett brett miljöengagemang. Gradvis under 1970-talet har kritiken blivit mera subtil. Den allmänna samhällskritiken har strukturerats och avpolitiserats. Vänstern har fått träda tillbaka som kritikens främste bärare. Allt tydligare har kritiken inriktats mot ett sökande efter en ny människosyn, en djupare förståelse av människan och hennes förhållande till naturen, som via moral, etik och värdering kan tala om för var och en hur ett godtagbart beteende ser ut. Idag, i mitten av 1980-talet, börjar konturerna av en sådan förändrad människosyn växa fram.

Det finns en mycket enkel förklaring till varför New Age (om det för enkelhetens skull får bli samlingsnamnet) bär framtiden i sitt sköte. De huvudproblem vi har ringat in – ”allmänning”-

frågorna och ”människan-mår-dåligt”-problemen – är inte följden av några få okloka beslut på markroplanet i parlament eller regeringskanslier. Det vore ett missförstånd att tro det. De är i stället resultatet av en oändlig mängd beslut i tidens anda av individer, familjer, grupper, företag och myndigheter vilka var och en för sig i det stora hela varit riktiga och rationella, men vilka sammantagna värkt ut i sådant som miljö- och resursutarmning, arbetslöshet och annat som leder till social och mänsklig utarmning. Vi lever i ett högutvecklat samhälle under de vardagliga beslutens tyranni.

Vi har försökt påverka och undanröja problemen genom mer av lagar och förordningar, mer av övergripande planering och statliga ingrepp av olika slag. Det är en strategi som uppenbarligen inte längre fungerar särskilt väl. Velfärdsstaten är inne i en återvändsgränd. Den har under 1970-talet, som vi tidigare visat, försatt oss i en ond cirkel där det med den vanliga reformistiska politiken allt oftare händer att det som var tänkt som ett progressivt steg, t ex för att motverka arbetslösheten, blir dess raka motsats.

Det finns bara en lösning och den är på gång: En djupare förändring i tänkesätt och värderingar (och därmed i förhållande politiska ideologier) som gör summan av alla enskilda beslut, var och när de än fattas, till något långsiktigt acceptabelt. Vi måste återskapa en framtidsbild, en målsättning för vår civilisation, som är så positiv och tydlig att den kan fungera som riktmärke för alla våra vardagsbeslut. Det är denna framtidsbild, dessa värderingar, som New Age och allt vad det står för så småningom kan komma att erbjuda.

Visionen är alltså också ett samhälle där människorna tagit till sig en helhetssyn på utvecklingen, en slags samhällsmoral som hjälper oss alla att tydligare se skillnad mellan vad som är ett acceptabelt beteende och agerande i ett utvecklat samhälle – och vad som inte är det, en inbyggd etik som kan göra varje individuellt beslut och varje individuell handling en aning mera rätt, mätt med den måttstock den nya tidens värderingar ställer upp.

Litteratur i urval

Det följande är ett snävt urval av litteratur, snävt helt enkelt eftersom det är begränsat till just de böcker (och i några fall artiklar) som för mig var viktiga när det som jag försöker uttrycka i boken "tänktes" eller formulerades.

För enkelhetens skull är de ordnade i sex huvudgrupper, inte alltid med klara gränslinjer dem emellan – *Allmän samhällsfilosofi, Historia, Public Choice, Företagsledning, Svensk ekonomi* samt *Samhällsdebatt*.

Allmän samhällsfilosofi

Aron, R.C.F, *Eighteen Lectures on Industrial Society*, Weidenfeld & Nicolson, London 1967.

Boulding, Kenneth E., *Ekonomi som vetenskap*, Natur och Kultur, Stockholm 1970.

Capra, Fritjof, *The Turning Point*, Bantam Books, New York 1982.

Ewald, Francois, "L'Etat Providence", i: Ramirez, R., *Summary of L'Etat Providence*, Paris 1986 (opublic).

Hardin, Garret, "The Tragedy of The Commons", i: Daly, Herman E., *Toward a Steady-State Economy*, Freeman & Co, San Francisco 1973.

von Hayek, F.A., *Frihetens grundvalar*, Ratio, Stockholm 1983.

Heidegger, Martin, *Teknikens väsen*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1974.

Marcuse, H., *One Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, Routledge & Kegan Paul, London 1964.

Myrdal, Gunnar, *Vetenskap och politik i nationalekonomin*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1972.

Prigogine, Ilya et al, *Order out of Chaos*, Bantam Books, New York 1984.

Schumpeter, J.A., *Capitalism, Socialism, and Democracy*, Unwin University Books, London 1965.

de Tocqueville, Alexis, *Jämlikheten vårt öde*, Ratio, Stockholm 1986.

Historia

Dillard, Dudley, *Västeuropas och Förenta Staternas ekonomiska historia*, Liber, Malmö 1986.

Heilbroner, Robert L., *Business Civilization in Decline*, Marion Boyars, London 1976.

Hicks, John, *Den ekonomiska historiens teori*, Bonniers, Stockholm 1970.

Landes, David, *The Unbound Prometheus*, Cambridge Univ. Press, London 1969.

Lewin, Leif, *Planhushållningsdebatten*, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1970.

Roll, Eric, *History of Economic Thought*, Faber & Faber, London 1953.

Tawney, R.H., *Religion and the Rise of Capitalism*, Harcourt, Bruce & Co, New York 1926.

- Tingsten, Herbert, *Den svenska socialdemokratins idéutveckling 1/2*, Aldus, Stockholm 1967.
- Toynbee, Arnold, *A Study of History*, Weathervane Books, New York 1972.
- , *Mankind and Mother Earth*, Oxford University Press, London 1976.

Public Choice

- Arvedson, Lennart et al, (utg), *Land i olag*, SNS, Stockholm 1983.
- Brittan, Samuel, *The Economic Consequences of Democracy*, London 1977.
- Buchanan, James, *Limits of Liberty, Between Anarchy and Leviathan*, —, *Dismantling the Welfare State*, 1981 (opublic).
- Dell, Edmund, *Political Responsibility and Industry*, London 1973.
- Dencik, Lars et al, Samhällsutveckling och statlig planering, i: *Planeringens gränser*, Stockholm 1975.
- Elster, John, *Irrational Politics*, London Review of Books, 16/1980.
- Friedman, Milton et al, *Frihet att välja*, Malmö 1980.
- Hall, Peter, *Great Planning Disasters*, Penguin Books, 1980.
- Henning Roger, *Företagen i politiken*, Stockholm 1977.
- Lybeck, Johan, *Behövs konstitutionella begränsningar i riksdagens finansmakt?* PM, Nationalekonomiska institutionen, Göteborgs Universitet, 1984.
- Niskanen, W.A., *Bureaucracy: Servant or Master?* London 1973.
- Olson, Mancur, *Nationens uppgång och fall*, Ratio, Stockholm 1984.
- Pettersson, Karl-Henrik, "Välfärdsstaten befinner sig i en återvändsgränd". *Affärsvärlden*, 7/1981.
- Seldon, Arthur, *Wither the Welfare State*, London 1981.
- Shonfield, Andrew, *Modern Capitalism*, London 1965.
- Ståhl, Ingemar, Från marknadsekonomi till politisk ekonomi, i: *Sveriges ekonomiska kris*, Stockholm 1980.
- , *Sweden at the End of the Middle Road*, 1981 (opublic).
- Supple, Barry, The State and The Industrial Revolution, i: *The Fontana Economic History of Europe*, London 1963.
- Tullock, Gordon, *The Vote Motive*, London 1976.

Företagsledning

- Argyris, Chris & Schön Donald, *Organizational Learning*, Addison-Wesley, Menlo Park 1978.
- Athos, Anthony G., *The Art of Japanese Management*, Allen Lane, London 1981.
- Barnard, Chester I., *The function of the Executive*, Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass. 1958.
- Ouchi, William, *Theory Z*, Addison-Wesley, Menlo Park 1981.
- Normann, Richard, *Service Management*, Liber, Stockholm 1983.
- Peters, Thomas et al, *På jakt efter mästerskapet*, Svenska Dagbladet, Stockholm 1983.
- Simon, Herbert A., *Administrative Behaviour*, The McMillan Co., New York 1961.

Svensk ekonomi

Eliasson, Gunnar et al, *Att välja 80-tal*, IUI:s långtidsutredning, IUI, Stockholm 1979.

– et al, *Att rätt värdera 90-talet*, IUI, Stockholm 1985.

Lindbeck, Assar, *Svensk ekonomisk politik*, Aldus, Stockholm 1975.

Lundberg, Erik, *Konjunkturer och ekonomisk politik*, SNS, Stockholm 1955.

–, *Produktivitet och räntabilitet*, SNS, Stockholm 1961.

–, *Ekonomiska kriser förr och nu*, SNS, Stockholm 1983.

Samhällsdebatt

Ahlqvist, Berndt, & Engqvist, Lars, *I bräcklig farkost*, Tiden, Stockholm 1983.

Ahlqvist, Berndt, *Samtal med Feldt*, Tiden, Stockholm 1984.

Dobb, Maurice, *Studier i kapitalismens utveckling*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1983.

Ekman, Bo, (utg), *Arbete och värdighet*, Streiffert, Stockholm 1985.

Gaurady, Roger, *Socialismens stora vändpunkt*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1971.

de Geer, Hans et al, *I framtidens kölvatten*, Liber, Stockholm 1986.

Gorz, André, *Vägen till paradiset*, Alfabeta, Stockholm 1984.

Hedberg, Bo et al, *Från företagskriser till industripolitik*, Liber, Stockholm 1979.

Hirsch, Fred, *Social Limits to Growth*, A Twentieth Century Fund Study, Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass. 1977.

Illich, Ivan, *Det gemenskapande samhället*, Federativs, Stockholm 1973.

Lepage, Henri, *I morgon kapitalism*, Ratio, Stockholm 1981.

Lindbeck, Assar, *Blandekonomi i omvandling*, Aldus, Stockholm 1973.

–, *Den nya vänsterns politiska ekonomi*, Aldus, Stockholm 1970.

– (utg), *Ekonomiska system*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1971.

–, *Hur mycket politik tål ekonomin*, Bonniers, Stockholm 1986.

Maccoby, Michael, *Changing Economics and Values – The Case of Sweden as seen by an American Visitor*, i: Arvedson, Lennart (utg), *Economics and Values*, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1985.

Meidner, Rudolf, *I arbetets tjänst*, Tiden, Stockholm 1984.

Naisbitt, John, *The Year Ahead: 1985*, The Naisbitt Group, Washington DC 1984.

Pettersson, Karl-Henrik, *Det herrelösa industrisamhället*, Forum, Stockholm 1973.

Schumacher, E.F., *Small is Beautiful*, Bond & Briggs, London 1973.

Scitovsky, Tibor, *The Joyless Economy*, Oxford Univ. Press, London 1976.

Thurow, Lester C., *Nollsummesamhället*, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1981.

Toffler, Alvin, *Den tredje vågen*, Esselte, Nacka 1982.

"Det är paradoxalt nog mera av kraftfullhet och återhållsamhet på samma gång som krävs av morgondagens politiker."

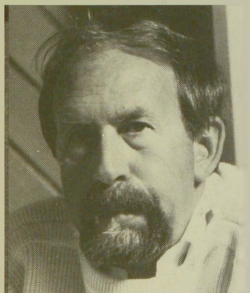
1980-talet är villrådighetens decennium, en tid när traditionella tänkesätt, partipolitiska käpphästar och invanda dogmer får sig knäckar.

Det ställs utmanande frågor till politikerna. Måste inte välfärdsstaten nu slå till reträtt? Är det inte snart dags att förändra formerna för den i så hög grad monopoliserade samhällsservicen? Har inte trygghetsreformerna gått för långt? Är det rätt att göra staten till en marknadsmedspelare vilken som helst? Och den kanske viktigaste frågan av alla – håller den "fulla sysselsättningen" på att mista sin politiska tyngd?

Politikerna har under 1980-talet på ett delvis unikt sätt mist initiativet i samhällsbygget. De nya frågorna har inga enkla svar. Det är politisk nyordning på gång.

Politikerna på efterkälken är en bok om det politiska nytänkande som måste till för att politikerna skall kunna återta initiativet och vinna tillbaka människors respekt.

Politikerna på efterkälken är en ovanlig bok i den mening att den är skriven av en person med lång erfarenhet både från den politiska miljön (som chefstjänsteman i kanslihuset) och från näringslivet (som VD för en av Sveriges största banker).

Karl-Henrik Pettersson, välkänd samhällsdebattör, är VD i Första Sparbanken och var tidigare bl a planeringschef i Industridepartementet.